

„PO ZÁKÁRPÁTSZKI”

KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉGI HATÁSOK ÉS
KÉTNYELVŰ KOMMUNIKÁCIÓS STRATÉGIÁK
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉGBEN

Monográfia

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL INTÉZETE

MÁRKU ANITA

„PO ZÁKÁRPÁTSZKI”

KÉTNYELVŰSÉG, KÉTNYELVŰSÉGI HATÁSOK ÉS
KÉTNYELVŰ KOMMUNIKÁCIÓS STRATÉGIÁK
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉGBEN

Monográfia

„Líra” Poligráfcentrum
Ungvár, 2013

УДК 81'246.2(439.23)
ББК 81.411.100.0(4Укр-43ак)
М-26

A kiadvány a Rákóczi-füzetek sorozat 92. köteteként jelenik meg

A kiadvány egyfajta segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvhasználat tanulmányozásához, mely bemutatja a kétnyelvűség hatásait a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatára, a szituatív nyelvválasztás és a kódváltás funkcióit a közösség nyelvhasználatában. A kötet alapját a veszprémi Pannon Egyetemen 2011. december 1-jén summa cum laude minősítéssel megvédett doktori értekezés képezi: *„Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben.*

A kötet megjelenését támogatta:

Lektorok:

BENŐ ATTILA, BORBÉLY ANNA, CSERNICKÓ ISTVÁN, NAVRACSICS JUDIT, LENGYEL ZSOLT

A borítón HIDI ENDRE *DNS* című munkája látható

A kötetben szereplő fotókat a Hodinka Antal Intézet munkatársai készítették.

A kiadásért felel: DR. OROSZ ILDIKÓ, DR. SZIKURA JÓZSEF

Felelős szerkesztő: MÁRKU ANITA

Műszaki szerkesztő: HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA

Készült: Kálvin Nyomda, Beregszász, Kossuth tér 4. Felelős vezető: Lacz Csilla

ISBN 978-617-596-119-3

© A szerző, 2013

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar
Főiskola Hodinka Antal Intézete, 2013

TARTALOM

Térképek, táblázatok és ábrák jegyzéke.....	7
Előszó.....	9
I. Bevezetés.....	11
Köszönetnyilvánítás.....	14
II. A kárpátaljai magyarság két- és többnyelvűsége. Elméleti keret	16
2.1. A kárpátaljai magyarság demográfiai helyzete	16
2.2. A kétnyelvűség interdiszciplináris megközelítése	17
2.3. Anyanyelv, első nyelv, domináns nyelv	18
2.4. Kétnyelvűség.....	19
2.5. Verbális repertoár, nyelvválasztás, kódválasztás.....	21
2.5.1. Nyelvválasztási kutatások a hazai és nemzetközi szakirodalomban	22
2.5.2. Nyelvválasztási kutatások az ukrán és orosz szakirodalomban	24
2.6. Nyelvi és kommunikatív kompetencia	27
2.7. Interferenciajelenségek, szókölcsonzés.....	29
2.8. A kódváltás jelensége, okai, funkciói	31
2.8.1. Kódváltás/nyelvek közötti vált(ogat)ás kontra nyelvváltás, nyelvcseré	37
2.8.2. A kódváltás nyelvészeti, pszicholingvisztikai szempontú megközelítése.....	38
2.8.3. A kódváltás kommunikációs, pragmatikai okai	47
2.8.4. A kódváltáskutatás a nemzetközi szakirodalomban	49
2.8.5. A kódváltáskutatás a hazai/magyar vonatkozású és az ukrán/orosz szakirodalomban.....	53
2.8.6. Terminológiai nehézségek	56
III. A „po zákárpátszki” nyomában: eszközök, módszerek, hipotézisek	57
3.1. Nyelvhasználati kérdőív	57
3.1.1. A minta kialakításának szempontjai:.....	58
3.1.2. Az adatközlők szociológiai jellemzői a Rétegzett 2009 alapján.....	61
3.2. A Fiatalok 2006 vizsgálat	64
3.3. Kódváltás-korpuszok a kárpátaljai beszélőközösségben.....	66
3.3.1. Élőnyelvi hanganyagok: spontán beszélgetések, félig-strukturált interjúk.....	66
3.3.2. Írott nyelvi korpusz.....	67
3.3.3. „Írott-beszélt” nyelvi korpusz.....	68
3.4. Hipotézisek.....	72
IV. A kárpátaljai magyarok nyelvválasztási stratégiái, a nyelvválasztást meghatározó tényezők.....	74
4.1. A beszélgetés résztvevői (nyelvtudásuk, nyelvi attitűdjeik, a nyelvek presztízse).....	75
4.1.1. Nyelvtudás, a nyelvismeret foka.....	75
4.1.2. A nyelvekhez való viszony, a nyelvek presztízse	81
4.2. Az interakciós szituáció (helyszín, nyelvhasználati szinterek, harmadik fél vagy egynyelvűek jelenléte, státusz, az intimitás foka)	91
4.2.1. A helyszín, a nyelvi színtér.....	91

4.2.2. Az interakciós partner, egynyelvűek jelenléte	98
4.2.3. A státusz, az intimitás foka	101
4.3. A beszélgetés tartalma (téma).....	105
4.4. A nyelvválasztás funkciója (a mi és ők reprezentációi, szolidaritás és kizárás)	107
4.4.1. Szolidaritás és kizárás.....	109
V. A kódváltás a kárpátaljai magyar közösségben.....	111
5.1. Pszicholingvisztikai aspektus: bázisváltó/beszűrő kódváltás és bázisváltó/alternációs kódváltás	111
5.2. Kódváltás a különböző nyelvi szinteken	113
5.2.1. Szublexikális szint	114
5.2.2. Lexikai szint.....	118
5.2.3. Szófajiság.....	125
5.2.4. Kódváltások a mondat szintjén	126
5.2.5. A diskurzus szintjén bekövetkező váltások.....	129
5.2.6. Jelöltség: diskurzusjelölők, megakadásjelenségek.....	131
5.2.7. Interferencia és elkülönült rendszer	133
5.3. A kódváltás kommunikációs, pragmatikai okai a kárpátaljai magyarok körében..	136
5.3.1. Szituatív kódváltások	137
5.3.2. Kontextuális kódváltások	140
5.3.3. A metaforikus kódváltás.....	146
5.3.4. Sajátos kontaktuselemek: tulajdonnevek Kárpátalján	157
5.4. A kódváltás megítélése	166
VI. Szókölcsonzés a kárpátaljai magyar közösségben	170
6.1. A szókölcsonzés típusai szerint	170
6.2. Kölcsonzés szófaj szerint	171
6.3. A szókölcsonzés indítékairól.....	175
6.4. A szókölcsonzéshez való viszony	178
VII. Kétnyelvűséggel, kódváltással kapcsolatos nyelvi mítoszok.....	185
7.1. A kódváltáshoz kapcsolódó nyelvi mítoszok.....	186
Összefoglalás.....	188
Tudományos eredmények, tézisek.....	197
Наукові результати, тези	200
Theses	205
Felhasznált irodalom.....	209
Melléklet.....	232
1. A nyelvhasználati kérdőív egy kitöltött példánya, <i>Rétegzett 2009</i>	232
2. A közvetlen kölcsönszavak listája (<i>Rétegzett 2009</i>).....	240

TÉRKÉPEK, TÁBLÁZATOK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE

TÉRKÉPEK

1. térkép. Az ukrainai magyarság demográfiai helyzete (Molnár-Molnár 2005: 20)
2. térkép. A leggyakrabban használt nyelv Ukrajnában a Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2003-as kutatása szerint

TÁBLÁZATOK

1. táblázat. Az anyanyelv meghatározásai (Forrás: Göncz 1999: 94)
2. táblázat. A kétnyelvűség fontosabb típusai (Forrás: Göncz 1999: 97)
3. táblázat. Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban (N=22.462) (vö. Khelmko 2004, Csernicskó szerk. 2010b)
4. táblázat. A reprezentatív minta *kor* és *nem* szerinti százalékos összetétele
5. táblázat. A reprezentatív minta *kor* és *iskolai végzettség* szerinti százalékos összetétele
6. táblázat. A két minta közötti eltérés *nemek* szerint
7. táblázat. A *Rétegzett 2009* minta *járásonkénti* megoszlása
8. táblázat. A *Rétegzett 2009* minta megoszlása *Legmagasabb iskolai végzettsége* szerint
9. táblázat. A *Rétegzett 2009* megoszlása *nemzetiség* szerint
10. táblázat. A *Rétegzett 2009* megoszlása *anyanyelve* szerint
11. táblázat. A kódváltás-korpusz megoszlása
12. táblázat. Kódváltástípusok Kárpátalján
13. táblázat. *Előfordult-e, hogy egy beszélgetés alatt több nyelvet is használt vagy nyelvet váltott?* Tipikus válaszok és a váltás indítéka (*Rétegzett 2009*)
14. táblázat. Közvetlen kölcsönszavak a *Rétegzett 2009* kérdőíves felmérés adatai alapján (N=387) Melléklet

ÁBRÁK

1. ábra. Nyelvválasztás és kódváltás
2. ábra. Reprezentatív minta/korcsoport N=500 (%-ban)
3. ábra. *Rétegzett 2009* korcsoport N=387
4. ábra. *Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket? Rétegzett 2009* (N=387)
5. ábra. A kárpátaljai magyar közösség reprezentatív mintájának nyelvismerete (*Rétegzett 2009*, N= 387 és *Rétegződés 2003*, N=516, önbevallás) átlagosan (1= sehogya, 7= anyanyelvi szinten)

6. ábra. A kárpátaljai magyarság nyelvtudása a rendszerváltás előtti utolsó és Ukrajna függetlensége utáni első census alapján (%-ban)
7. ábra. A *Tud-e írni, olvasni az alábbi nyelveken?* kérdésre adott válaszok (Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)
8. ábra. *Ön szerint, ha valaki csak... tud Kárpátalján, az...* (Rétegzett 2009, N=387, %-ban)
9. ábra. *Ön szerint, ha valaki csak... tud saját településén, az...* (Rétegzett 2009, N=387, %-ban)
10. ábra. *A felsorolt okok miatt részesült-e hátrányos megkülönböztetésben?* (Rétegzett 2009, N= 387)
11. ábra. *Ön szerint akadály a érvényesülésnek Ukrajnában, ha az ember magyar?* (Rétegzett 2009, N= 387)
12. ábra. *Ön szerint melyik nyelv szebb?* (Rétegzett 2009, N=387, %-ban)
13. ábra. Szóbeli nyelvhasználat az egyes kommunikációs helyszíneken (Rétegzett 2009, N=387, %-ban)
14. ábra. Írásbeli kommunikáció a nyelvhasználati színtereken (Rétegzett 2009, N=387, %-ban)
15. ábra. *Rendszerint milyen nyelven olvas...* (Rétegzett 2009, N= 387)
16. ábra. Nyelvhasználati szokások az adatközlők gyermekkorában (Rétegzett 2009, N= 387)
17. ábra. Nyelvhasználati szokások a családban (Rétegzett 2009, N= 387)
18. ábra. Nyelvválasztás a gondolati szférában (Rétegzett 2009, N= 387)
19. ábra. *Milyen nyelven nézi/hallgatja az alábbi televízió- és rádióadásokat?* (Rétegzett 2009, N= 387)
20. ábra. Nyelvválasztás felettesével szemben a téma függvényében (N= 387, %-ban)
21. ábra. Nyelvválasztás kollégával szemben a téma függvényében (N= 387, %-ban)
22. ábra. A *Milyen nyelven válaszolna, ha Önt ukránul szólítaná meg...* kérdésre adott válaszok (N=387)
23. ábra. Nyelvválasztás a beszélgetés tartalmától függően (Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)
24. ábra. Összefüggés *nemek és ukrán/orusz szavak használata a magyar beszédben* között (N=387, %-ban)
25. ábra. Összefüggés *iskolai végzettség és ukrán/orusz szavak használata a magyar beszédben* között (N=387, %-ban)

ELŐSZÓ

Még a kilencvenes évek derekán történt. Budapestre utaztam a Tisza Expresszel. Tél volt, korán sötétedett, s nemcsak odakint, hanem a nemzetközi gyors fülkéjében is, ahol Szolnokot követően, miután alkalmi útitársaim leszálltak, egyedül maradtam. Olvasni nem lehetett, mert csak a folyosón pislogott némi fény, így az ablakhoz tapadva bámultam az elsuhanó kinti világot.

Hirtelen egy fiatal srác húzta ki a fülke tolóajtaját, és oroszul kérdezte: a következő állomás már Budapest? Reflexből, gondolkodás nélkül feleltem neki, természetesen azon a nyelven, melyen a kérdés elhangzott. Megköszönte a felvilágosítást, majd továbbment. Furcsálltam viszont, hogy úgy hallottam, minden fülkébe benyitott a vagonban.

Kis idő múlva öt marcona, kapucnis alak nyomult be a fülkébe, és oroszul közölték: adjam oda a pénzemet, és akkor nem esik bántódásom. Nyilvánvalóan túlerőben voltak, meg egyébként se vagyok harcias típus. Megpróbáltam időt nyerni, ezért elkezdtem rábeszélni őket, hogy hagyjanak engem békén, egyszerű diák vagyok, alig van nálam pár száz forint. Nem nagyon hatotta meg őket félszeg szövegem. Ekkor feltűnt, hogy a kalauz épp elhúz a fülke előtt. Azonnal felpattantam, és utána kiáltottam: ezek az oroszok ki akarnak rabolni! Közben a hozzám legközelebb ülő kapucnis elkapta a karom, és vissza akart rántani a fülkébe. Ám amikor meghallották, hogy magyarul szólok a vasutas után, egyikük elkiáltotta magát: ez tud magyarul, gyerünk innen! S amilyen gyorsan megszállták a fülkémet pár perccel korábban, olyan hirtelen tűntek el.

A kalauz visszafordult, és beült mellém. Elmondta, hogy a hasonló rablások egyre gyakoribbak ezen a járaton, de eddig csak oroszokat szemeltek ki, a magyarokat elkerülték, attól tartva, hogy feljelentést tesznek.

És akkor értettem meg, mi volt a szerepe a rablók előtt hozzám bekukkantó kérdezőnek: ha az oroszul feltett kérdésre oroszul érkezik válasz, potenciális áldozatra talált a csapat, ám aki értetlen tekintettel reagál, azt békén hagyják. Megosztottam ezt az elméletem a jegyvizsgálóval is, aki meglepve kérdezte: én oroszul feleltem nekik? Igenlő válaszom hallatán ismét kérdezett: s miért? Miért nem játszottam el, hogy nem értem a kérdést? Elgondolkodtam: tényleg, miért? Aztán rájöttem: egész egyszerűen azért, mert abban a közegben, ahol én élek –

Kárpátalján, kárpátaljai magyarként –, az a természetes, hogy egyszerre több nyelv használatos körülöttem, az emberek többsége nem csak egy nyelven képes megszólalni. S mindez: a két- vagy többnyelvűség, az egymás mellett élő kultúrák mindennapi érintkezése, szükségszerűen hatással van a világlátásunkra, az étkezési szokásainkra, s természetesen arra is, hogyan, miként használjuk anyanyelvünket, az általunk többé vagy kevésbé ismert más nyelveket.

Márku Anita könyve erről a közegről szól: arról, hogyan használják anyanyelvüket a kárpátaljai magyarok, miként befolyásolja ez a kulturálisan és nyelvileg egyaránt sokszínű környezet azonosságtudatukat, a mindennap hallott nyelvekhez fűződő viszonyukat, nyelvi közléseik szerkezetét, jellegét. Szóval: ez a kötet rólunk íródott. A kárpátaljaiak magukra ismerhetnek benne, az irántunk érdeklődők pedig sok mindent megtudhatnak belőle rólunk. Érdemes elolvasni.

Beregszász, 2013. július 10.

Csernicskó István

I. BEVEZETÉS

„...van itt egy olyan nyelvjárás, amit kárpátaljaiak szoktak hívni, és ezek azok a szavak, amik így beletartoznak. Ezek ilyen, vagyis ez egy olyan öö nyelvjárás, hogyha ezt így mondhatjuk idézőjelbe, amelyikbe beletartoznak a magyar szavak is ö, de beletartoznak ezek [orosz, ukrán] a szavak is...”

„Szerintem, azért, mert mosódik össze a magyar az oroszsal. Például Tasnádon így beszélnek: Éppen most muszáte zákrété? Sőt nincs is erre felé orosz vagy ukrán, helyette -- "po zákárpátszki".

A hétköznapi kommunikáció során egy kárpátaljai magyar gyakran találja magát szembe egy más nyelvűvel, s sokszor kerül olyan szituációba, amikor az anyanyelvén (L1) nem tudja megértetni magát. Ilyenkor előfordul, hogy a hatékony kommunikáció érdekében egy másik nyelvet/nyelvváltozatot (L2) kell használnia, nyelvet/kódot kell váltania. Mindez abból következik, hogy Kárpátalját mindig is a nyelvi és etnikai sokszínűség jellemezte.

Több nemzetiség, kultúra és így több nyelv él egymás mellett, egymásra hatva. A kontaktushatás több szinten is megjelenik: egyrészt az egyes nyelvváltozatokban, szókincsben megjelennek másodnyelvi hatások, interferenciajelenségek (kölcsonzések, kódváltások), másrészt a nyelveknek a különböző nyelvhasználati színtereken betöltött szerepében figyelhető meg munkamegosztás. Nemcsak a formális színtereken határozzák meg közösségi normák, hogy mikor melyik nyelv/nyelvváltozat használata a helyénvaló, hanem a személyek közötti vagy informális színtereken is meghatározott norma szerint választanak a beszélők nyelvi repertoárjukból nyelvet, nyelv- és stílusváltozatot.

A kétnyelvűség hatása több síkon jelentkezhethet: *a kommunikatív kompetenciában* (kommunikatív kompetencia: a nyelvhasználat helyénvalóságának, a kommunikációs stratégiáknak az ismerete, a nyelvi elemek társas jelentéseit is magában foglaló szabályrendszer) és *a nyelvi rendszerben*.

Jelen munka *tárgya* a kétnyelvűségből eredő kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák vizsgálata a kárpátaljai magyar közösségben.

Kutatásom során tehát a nyelvi kontaktus közösségi jelenségeit (a nyelvválasztást, a kódváltást és a lexikai kölcsönzéseket) kívánom vizsgálni interdiszciplináris: szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai aspektusból az említett két síkon (a kommunikatív kompetenciában és a nyelvi rendszerben). A kódváltást a beszédprodukció, a spontán beszéd megfigyelésével, a kölcsönzést és szituatív nyelvválasztás pedig kérdőíves módszer segítségével vizsgálom.

A kétnyelvű nyelvhasználatnak az általam tervezett látszólag inkább szociolingvisztikai szempontú elemzése egyáltalán nem áll távol a pszicholingvisztika vizsgálati területétől.

Mindkét nyelvészeti diszciplína, a szociolingvisztika és a pszicholingvisztika (más kötőjeles nyelvészetekkel együtt) közös szemléletből indult az 1950-es évek második felében. A társadalomtudósok, bölcsesek és az egyes természettudományok művelői felismerték, hogy ha megfelelő módszerekkel vizsgálják és megértik a természetes emberi nyelvet, akkor egyúttal megismerik emberi mivoltunkat is (vö. Pléh 2010: 103). Ezt az újító szemléletet tükrözi hazai közegben először Szépe György (1973), reflexíven visszatekintve pedig Kiefer Ferenc (2006), Kenesei István (2006), Pléh Csaba (2008). Igaz, hogy a 20. század második felében a két tudományterület kutatási problémáiban hangsúlyeltolódások, szétválások és versengések is megfigyelhetők, de a 21. század elejére újra a kiinduláskor megvolt komplexitás figyelhető meg. „A szociolingvisztika és a pszicholingvisztika ma szervesen egymásra találnak a nyelvkeletkezés magyarázatában, a nyelvi variabilitás és univerzalitás együttes feltételezésében, valamint annak felismerésében, hogy a nyelv abban az értelemben is társas realitás, hogy ezt a társas realitást minden nyelvhasználó, ha úgy tetszik, a rendszer mindegyik két lábán járó hordozója a maga fejében hordja. A rendszer része a társas mozzanat” (Pléh 2010: 103).

Susan Ervin Tripp (1972/1979) empirikus társalgáskutatási munkáiban fontos dolgot figyelt meg az emberi nyelvhasználat mentális realitásáról. A társakhoz szóló beszédet vizsgálva azt találta, hogy a különböző szintek között összhangok vannak (pl. megszólítás és az implikált tartalom között). S ha feltesszük, hogy ilyen szabályok vannak, akkor azt is fel kell tennünk, hogy az egyéni nyelvhasználó az erre vonatkozó társas szabályrendszereket (ami a szociolingvisztika fő

kutatási tárgya) a fejében leképezi, az egyes beszélők mintegy kialakítják a koherenciát (vö. Pléh 2010: 104).

A szocio- és pszicholingvisztika tehát közös elven osztozik a 21. században: a rendszer a gyakorlatban él. A gyakorlatból kiindulva kell a rendszert megértenünk, és azután azt, hogy ennek a rendszernek milyen mentális leképeződései vannak a különböző nyelvi, etnikai vagy társadalmi csoporthoz tartozó beszélők fejében és hogyan használódik ez a rendszer különböző nyelvi feladatokban (vö. Pléh 2010: 110).

A kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatában jelen lévő, s jelen dolgozatban vizsgált kétnyelvűségi jelenségeket tehát elsősorban a beszédhelyzetben betöltött funkció felől közelítem meg, majd bemutatom azt, hogy nem véletlenszerűen keverjük egy megnyilatkozáson belül (mondatok között/intersentential, és mondatokon belül/intrasentential) a nyelveket, hanem társadalmi szabályokat és a nyelvi rendszer normáit követjük, s végül következtetéseket próbálunk levonni arra vonatkozóan, hogy mindez „az egységes- vagy elkülönült nyelvi rendszer hipotézis” erősíti-e. A munkában olyan kérdéseket is érintünk, amelyeket eddig nem nagyon vizsgáltak: például saját bevallásuk szerint váltanak-e kódot a beszélők egy beszédhelyzetben vagy sem, s ha igen, miért.

A kárpátaljai magyar közösség tagjaként, magam is tapasztalom, hogy a nyelvválasztás és kódváltás nem véletlenszerű, hanem sokszor tudatos stratégia, és számos tényezőtől függ, például a nyelvi módtól, beszélők nyelvi és kommunikációs kompetenciájától.

A vizsgált kutatási téma és feladat a nemzetközi nyelvtudomány egyik fontos kutatási témaköréhez tartozik, szerves része a Hodinka Antal Intézet¹ kutatási programjának, illeszkedik a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat közös kutatási projektjéhez (a Termini magyar-magyar szótár, avagy ht-adatbázis) eredményei a magyar és a kárpátaljai magyar nyelvészet számára számos hasznos elméleti és gyakorlati adalékokkal szolgálhatnak, hiszen a kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatának egy olyan szegmensére, a kódváltásra és szituatív nyelvválasztásra irányítja a figyelmet, amely eddig inkább csak szociolingvisztikai, semmint interdiszciplináris aspektusból vizsgált terület volt.

¹ A munka írója 2001-től a beregszászi székhelyű Hodinka Antal Intézet kutatója

Az eredményekből ugyan általánosításokat nem vonhatunk le minden kétnyelvű közösségre vonatkozóan, csak arra, ahol vizsgáltuk a jelenséget, vagy amelyekben hasonló normák és körülmények uralkodnak, hiszen látni fogjuk, hogy a közösségi (írott és íratlan) szabályok nagyban befolyásolják a nyelvhasználati stratégiákat, ezért más körülmények között másféle szabályok (történetek) lehetnek érvényesek.

Köszönetnyilvánítás

A monográfia alapját a veszprémi Pannon Egyetemen 2011. december 1-jén summa cum laude minősítéssel megvédett doktori értekezésem képezi: *„Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben* címmel.

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik szakmailag, erkölcsileg és anyagilag támogatták e munka megszületését.

Elsősorban Csernicskó Istvánnak, akitől első éves főiskolai hallgatóként (1999) először hallottam a kétnyelvűségről, aki mentoromként elindított, ösztönzött és támogatott nemcsak a kutatás tervezésétől a jelen munka megírásáig vezető kanyargós úton, hanem már jóval előtte és még ma is.

Köszönettel tartozom témavezetőmnek Lengyel Zsoltnak, aki a munka megírása alatt szakmai hozzáértéssel irányította a munkát, s biztatott a diszszertáció gyors megírására. A Pannon Egyetemnek, a Nyelvtudományi Doktori Iskolának, és az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéknek köszönöm, hogy inspiráló szellemi légkört teremtettek.

Hálás vagyok opponenseimnek Navracsics Juditnak és Benő Attilának minden kritikai megjegyzésükért, hasznos tanácsokkal láttak el a szakmai kérdésekben és emberileg is támogattak.

Az MTA Nyelvtudományi Intézete (egykori) Élőnyelvi Osztályának, és különösen Kontra Miklósnak és Borbély Annának köszönöm, hogy Domus Hungarica ösztöndíjasaként a munka megírásához szükséges szakmai konzultációkon vehettem részt, és megismerkedhettem a témában megjelent kurrens hazai és nemzetközi szakirodalommal az Intézet könyvtárában. Az MTA HTMTÖ-nek köszönöm, hogy egyéni ösztöndíjukkal támogatták a munka egyes fejezeteinek megírását, valamint a Magyar Köztársaság Oktatási Minisztériumának,

hogy határon túli Miniszteri Ösztöndíjasként vehettem részt a PhD képzésben.

Hálás vagyok a Hodinka Antal Intézet és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátjai Magyar Főiskola Magyar nyelv és irodalom tanszéki csoport munkatársainak, barátaimnak, kollégáimnak az erkölcsi és a szakmai támogatásért.

Végül, de nem utolsó sorban köszönöm családomnak, hogy tanulmányaim során támogattak, a munka megírása alatt mentesítettek a háztartási teendők alól és maximális nyugalmat biztosítottak, valamint barátaimnak, akik biztattak, amikor csüggedtem, emlékeztettek a célra, amikor szem elől tévesztettem.

Mezővári, 2013. június 29.

Márku Anita

Mezővári többnyelvű helységnévtáblája

II. A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG KÉT- ÉS TÖBBNYELVŰSÉGE.

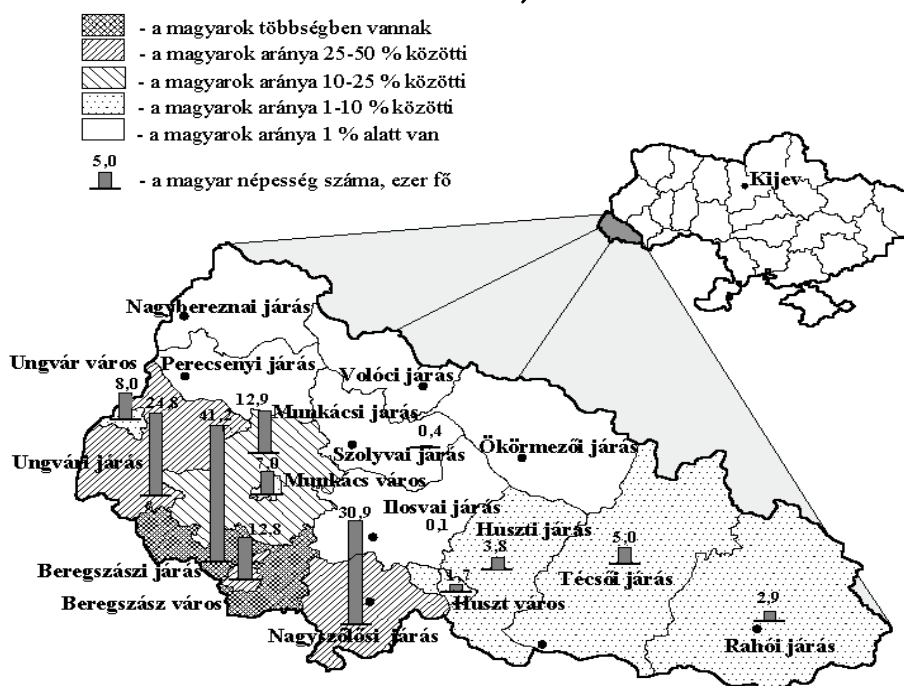
ELMÉLETI KERET

2.1. A kárpátaljai magyarság demográfiai helyzete

A 2001-es népszámlálási adatok szerint Kárpátalján – mely a történelmi Magyarország hat vármegyéjéből jött létre (Bereg, Máramaros, Szabolcs, Ugocsa, Ung és Szatmár) – több mint 100 nemzetiség és kultúra él egymás mellett, nyelvileg is hatva egymásra.

A Kárpátalján élő nemzetiségek közül legnagyobb arányban az ukránok (80,5%) vannak jelen, őket követik a magyarok (12,1%), a románok (2,6%), az oroszok (2,5%) és a cigányok (1,1%). Ukrajnában a magyar nemzetiségűek száma 156,6 ezer. Ez az ország összlakosságának 0,3%-a. Az ukrainai magyarok 96,7%-a Kárpátalján él, ahol a 151,5 ezer magyar nemzetiségű a régió lakosságának 12,1%-át teszi ki (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003; Molnár–Molnár 2005: 20).

1. térkép. Az ukrainai magyarság demográfiai helyzete (Molnár–Molnár 2005: 20)

2.2. A kétnyelvűség interdiszciplináris megközelítése

Amit mondunk és ahogyan mondjuk, sohasem véletlenszerű. Mindennapi nyelvhasználatunk során számos beszédmódunkat meghatározó társas szabályt követünk (a legtöbbjét öntudatlanul). A társas interakcióink során használt nyelv megválasztását befolyásoló tényezőket és ezen választások másokra tett hatását a pragmatika vizsgálja. A pragmatika jelenleg még nem koherens tudományterület. A nyelvhasználatot az interakcióban számos tényező határozza meg, s még nem teljesen világos, melyek ezek az elemek, hogyan lehet ezeket egymáshoz kapcsolni és elkülöníteni őket a nyelvészet más vizsgálódási területeitől. Ezért számos átfedése van más nyelvészeti területtel (a szemantikával, a stilisztikával, a szociolingvisztikával, a diskurzuselemzéssel és a pszicholingvisztikával).

A legáltalánosabb nézet szerint a pragmatika a minden interaktív nyelvhasználat alapját képező elveket és eljárásokat vizsgálja – ez magába foglalja a nyelv használatának, megértésének és helyességének valamennyi aspektusát (vö. Crystal 2003: 159).

A két- és többnyelvűség kutatása is a pragmatika kedvelt vizsgálódási területe. Bár rengeteg ismeret halmozódott fel a bilingvizmus témakörében, ma még nem létezik külön nyelvészeti ág, amely integrálná a különböző diszciplínákat és kutatási területeket, amelyek a két- és többnyelvűség és ezek rokon jelenségeivel foglalkozna, bár vannak erre irányuló törekvések. Ezért az említett jelenségek több tudományterület (nyelvészet, szociológia, pszichológia, kommunikációkutatás, antropológia stb.), s az ezek harárán kialakult hibridtudományok (szociolingvisztika, pszicholingvisztika, interkulturális kommunikáció) vizsgálódási körébe is beletartoznak. Szűkebb értelemben a kétnyelvűség egy-egy kutatási problémája is többféle tudományág megközelítésből vizsgálható, melynek előnye, hogy a jelenségről teljesebb képet kapunk a többszemponútú elemzés folytán.

Az általam vizsgálni kívánt kutatási problémát, a kárpátaljai magyarok nyelvválasztási stratégiáit, valamint a kontaktushatásból eredő interferenciajelenségeket, az interdiszciplinaritás elveit szem előtt tartva, a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika, a pragmatika és az interkulturális kommunikáció fogalmi apparátusát, kutatási módszereit és eszközrendszerét felhasználva mutatom be.

2.3. Anyanyelv, első nyelv, domináns nyelv

A kétnyelvűség-kutatásokban elkerülhetetlen a kétnyelvűség és a hozzá szorosan kapcsolódó anyanyelv fogalmának meghatározása. Az anyanyelv fogalmának meghatározásakor, ugyanúgy, mint a kétnyelvűség definiálásakor számos problémába ütközünk: nincs egyetlen elfogadott meghatározása a fogalomnak, de néhány kritérium segítségével körülírhatjuk az anyanyelv fogalmát. Ezek a kritériumok: a nyelvek elsajátításának ideje és sorrendje, használat vagy funkció, felkészültség vagy kompetencia, attitűd. Skutnabb-Kangas, a kétnyelvűségi kutatások egyik vezéralakja dolgozta ki azokat a kritériumokat, amelyek áttekintést adnak az anyanyelv és a kétnyelvűség fogalmainak meghatározásairól (1984: 91, 1990: 9, 11). Az általa megadott meghatározásokra támaszkodva és azokat kissé módosítva mutatja be az 1. és 2. táblázat az anyanyelv és a kétnyelvűség fogalmainak lehetséges meghatározásait (vö. Göncz 1999, 2004: 28–29).

1. táblázat. Az anyanyelv meghatározásai (Forrás: Göncz 1999: 94)

Kritérium	Anyanyelv
1. Az elsajátítás ideje	– az elsőnek elsajátított nyelv/az első tartós kommunikációs kapcsolat nyelve
2. Kompetencia/felkészültség (a nyelvismeret szintje)	– a legjobban ismert nyelv
3. Funkció (a nyelvhasználat gyakorisága)	– a legtöbbet használt nyelv
4. Attitűd (azonosulás vagy azonosítás)	– az a nyelv, amellyel valaki azonosul – az a nyelv, amellyel valakit mások mint anyanyelvi beszélőt azonosítanak
Laikus vélemények: az a nyelv, amelyen álmodunk, gondolkodunk, számolunk, verset vagy naplót írunk	

Láthatjuk, hogy a kritériumok eléggé szélsőséges definíciókat is megengednek. Hogy ki melyik meghatározást fogadja el érvényesnek, abban közrejátszik, hogy a szerző melyik tudomány művelője, mert ettől függ, hogy az anyanyelvnek mely jellemző komponensét illetve mely ismervét tartja a legfontosabbnak és azt abszolutizálja, a többit mellőzi. A kétnyelvűségi kutatások leginkább az elsajátítás idejét és az azonosulást tekintik meghatározó kritériumnak az anyanyelv

fogalmának meghatározásakor, ebből kifolyólag gyakran találkozhatunk az elsőnek elsajátított nyelv terminussal is a szakirodalomban.

A kurrens kétnyelvűségi munkákban a kétnyelvű beszélő nyelveit első nyelvnek (L1) és másod nyelvnek (L2) nevezik. A munka során az L1 és az anyanyelv terminusokat egyaránt használok szinonim fogalomként.

2.4. Kétnyelvűség

Az, hogy mi a **kétnyelvűség** (bilingvizmus, angolul: bilingualism) és ki számít kétnyelvűnek, ma is vita tárgyát képezi. Vannak egészen szélsőséges meghatározások, és vannak, akik kontinuumként tekintenek a kétnyelvűségekre. Az sem mindegy, hogy **egyéni** vagy **közösségi bilingvizmusról** beszélünk. A kérdés részletes, több szempontú leírását megtalálhatjuk Skutnabb-Kangas 1997: 17 (lásd még: Bartha 1999: 34–40; Lanstyák 1993; Csernicskó szerk. 2003: 28–34; Crystal 2003: 449).

Általában vett kétnyelvűségről nem beszélhetünk, a kétnyelvűségnek több típusa ismeretes. A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában kisebbségi kétnyelvűségről beszélhetünk. Az eddigi tudományos kutatások, melyek főleg szociolingvisztikai vizsgálatok voltak, a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségét a funkcionalitás szemszögéből közelítették meg: kétnyelvű tehát az az egyén, „aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ, vagy képes használni, illetve tudja, mikor kell(ene) ezt tennie saját, és közösségi normái, igényei szerint” (Csernicskó szerk. 2003: 30; vö: Weinreich 1968, Grosjean 1982, 1992, Lanstyák 1991, Bartha 1999). Egy közösséget ebből kifolyólag akkor tekintünk kétnyelvűnek, ha a közösséget alkotó beszélők többsége két vagy több nyelvet használ (vö. Csernicskó szerk. 2003: 30; Kontra 1981: 8; Lanstyák 1993: 12). Tehát beszélhetünk egyéni és közösségi kétnyelvűségről, melyet különböző kritériumok alapján tovább pontosíthatunk (lásd 2. táblázat).

2. táblázat. A kétnyelvűség fontosabb típusai (Forrás: Göncz 1999: 97)

Kritérium	Kétnyelvűség	
	Közösségi	Egyéni
1. A közösség viszonyulása	– additív-hozzáadó: szubtraktív-felcserélő	
2. Csoport	– elit: népi (kisebbségi) – egyoldalú: kétoldalú	
3. Következmény		– hozzáadó: felcserélő
4. A második nyelv elsajátításának ideje		– korai: késői
5. A nyelvek elsajátításának sorrendje		– lingvizmus: glottizmus
6. A nyelvek ismeretének szintje		– domináns: balansz – receptív: produktív
7. Szemantikai hasonlóság/különbség		– mellérendelt: összetett
8. A nyelvek elsajátításának/tanulásának módja		– „természetes”: „ellenőrzött”/iskolai/

A nyelvészet egyes tudományterületei a kétnyelvűség típusainak egy-egy kritériuma felől közelítik meg a bilingvizmust: a kétnyelvűség lélektanának érdeklődését leginkább a balansz-domináns és az összetett-mellérendelt dichotómia keltette fel; a szociolingvisztika és a nyelvi tervezés vizsgálódási körébe inkább a közösség viszonyulása alapján kialakult típusok (az additív és szubtraktív), valamint a nyelvelsajátítás/tanulás módja szerint kialakított kétnyelvűségi típusok tartoznak. Ez utóbbi és a nyelvek elsajátításának sorrendje a nyelvpedagógia hatáskörébe is beletartozik. Az interkulturális kommunikáció az egyéni és a közösségi kétnyelvűség olyan aspektusaival foglalkozik, amely a nyelvi viselkedéssel, a kétnyelvű nyelvhasználattal, tehát az egyén és a csoport szintjén a kétnyelvűség következményeivel (pl. hozzáadó/felcserélő; elit/népi; egyoldalú/kétoldalú) kapcsolatos.

2.5. Verbális repertoár, nyelvválasztás, kódválasztás

Minden nyelv változataiban él: egy nyelv területi és társadalmi dialektusok és regiszterek egymást átszövő összessége. Ezeknek a változatoknak az összességéből álló készletet, a színház világából átvett metaforával, **nyelvi** vagy **verbális repertoárnak** nevezzük (vö. Gal 1987, Bartha 1999, Csernicskó szerk. 2003 stb.). Az **egyéni verbális repertoár** a személyre jellemző beszédváltozatok készlete. Nincs olyan egyén, aki csak egyetlen változatot birtokolna e készletből, mint ahogy olyan sem, aki birtokolná teljességében a nyelvet. Ez a közösségre is igaz. A beszélőközösség tagjai tehát e repertoárnak különböző részalmazaihoz férnek hozzá számtalan társadalmi, pszichológiai kognitív és egyéb tényező hatásától függően (vö. Bartha 1999: 87). Két vagy több nyelv esetében hasonló a helyzet. A verbális repertoár fogalma Trudgill (1992) kötete magyar fordításában **kódkészletként** szerepel, az alábbi meghatározással: „A kifejezés azoknak a nyelvi változatoknak az összességét jelöli, amelyek egy beszélőközösség számára hozzáférhetők. A kódkészlet különböző stílusváltozatokat tartalmaz, de kétdialektusú (...) vagy diglosszikus (...) közösségekben tartalmazhat különböző dialektusokat is, többnyelvű (...) közösségekben pedig különböző nyelveket” (Trudgill 1997: 36–37). A kétnyelvű egyén nyelvi repertoárját tehát nem egy, hanem két (vagy több) nyelv változatai alkotják. Itt sem arról van szó, hogy két nyelv minden egyes változata része a készletnek, hanem a kétnyelvűség típusától függően az L1 és az L2² regiszterei, változatai között munkamegosztás, funkcionális elkülönülés lehet, ami nem zárja ki az átfedéseket (pl. mindkét nyelven nagyjából egyformán jól- vagy rosszul birtokolja az irodalmi változatot, vagy a köznyelvet).

Az egy nyelvet beszélő személyek beszélgetéseik során a nyelvükön belül fellelhető változatok, kódok (helyi nyelvváltozat, nyelvjárás, standard) és különböző stílusok (közvetlen, hivatalos) közül választhatnak a helyzetnek megfelelően. A kétnyelvű beszélő társalgásai során egyrészt az egynyelvűekhez hasonlóan választhat nyelvváltozatot/stílust, másrészt választhat a birtokában lévő két nyelv közül is. Ezt a választást **nyelvválasztásnak** vagy **kódválasztásnak** nevezzük (Borbély 2001: 111; Csernicskó szerk. 2003: 84).

² L1 = első nyelv, L2= második nyelv

A *kódválasztás* vagy *nyelvválasztás* tehát a beszélőnek az a stratégiája, amelynek során a körülményeknek megfelelően választ a rendelkezésére álló kódok (nyelvek, nyelvváltozatok) közül saját verbális repertoárjából (Csernicskó szerk. 2003: 84.).

A továbbiakban inkább a *nyelvválasztás* fogalmát használom, mivel a kutatás során nem egy nyelv különböző regiszterei közötti választásról, hanem tipológiailag és genetikailag³ eltérő nyelvek (magyar – ukrán/orosz) közötti választásról van szó.

A *nyelvválasztáson* általában a társalgás alapkódjának kijelölését értik. Azonban a beszélők vagy csoportok újraértelmezhetik a nyelvek „munkamegosztására” vonatkozó szabályokat, következésképpen egy kétnyelvű beszédpartnerek között zajló társalgás nyelve sem egyszer s mindenkorra kötött; megváltozhat a szituáció, s a kommunikációs kudarcok elkerüléséhez szükségessé válhat a nyelvek közötti váltás. Vagyis a *nyelvválasztás* és a *kódváltás* gyakorlatilag egymástól nehezen elválasztható kérdések (Bartha 1999: 88–89). Tehát egy kétnyelvű nyelvi módban zajló társalgás során a beszédpartnereknek nem elég nyelvet választaniuk, mielőtt megszólalnak, hanem az interakció során folyamatosan készen kell lenniük arra, hogy kódot váltsanak (s ezzel reagáljanak a megváltozott körülményekre). Hogy mikor melyik nyelv használata a helyénvaló és/vagy kívánatos, abban a beszélők kommunikatív kompetenciája segít.

2.5.1. Nyelvválasztási kutatások a hazai és nemzetközi szakirodalomban

Bár voltak a *nyelvválasztási* szokások felmérésére irányuló kutatások Kárpátalján, még vannak megválaszolatlan kérdések. Az eddigi *nyelvválasztást* vizsgáló kutatásokban főleg a kérdőíves módszert és a megfigyelésen alapuló adatgyűjtést alkalmazták.

Az egyéni *nyelvválasztási* szokásokat Ervin-Tripp (1972: 218–220) és Geoghegan (1969) vizsgálta többek közt. Gyakori a közösség egészére vonatkozó *nyelvválasztási* szokások vizsgálata. Például Susan Gal (1979) a felsőöri, Kontra Miklós (1990) a South Bend-i, Bartha Csilla (1993) a detroiti magyarokat vizsgálta e szempontból, Borbély Anna pedig egy magyarországi kisebbség, a kétegyházi románok (2001) körében végzett

³ Genetikailag a magyar az uráli nyelvcsalád finnugor ágához, míg az ukrán és orosz nyelv az indoeurópai nyelvcsalád (keleti) szláv ágához tartozik. Tipológiailag a magyar agglutináló, az ukrán/orosz flektáló nyelv.

ilyen kutatást. Mindannyian a nyelvcserre előrehaladott állapotát rögzítik a vizsgált közösségben.

A Magyarországtól elszakított területek magyarsága körében is végeztek ilyen vizsgálatokat. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* c. kutatás (a továbbiakban RSS) keretében 3 határon túli régióban egységes szempontok alapján vizsgálta a kérdést Csernicskó István (1998) Kárpátalján, Göncz Lajos (1999) Vajdaságban és Lanstyák István (2000a) Felvidéken. A kárpátaljai magyarok nyelvválasztási stratégiáiról a különböző nyelvhasználati színtereken, Gereben Ferenc (1996) és a Hodinka Antal Intézet munkatársai, Csernicskó István, Karmacsi Zoltán és Márku Anita valamint a KMF⁴ magyar szakos hallgatói végeztek felméréseket (vö. Csernicskó szerk. 2003: 68–83, Karmacsi 2003, 2004a, 2004b, Márku 2003, 2008a, Csernicskó szerk. 2010b). Három nyelvhasználati színtéren vizsgálták a nyelvválasztási szokásokat. Az eredmények alapján a *magánszférában* a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg. Ide tartozik a családi érintkezés, a magánlevelezés, valamint az ún. belső nyelvhasználati színterek közül a számolás, gondolkodás és az állatokhoz való beszéd. A *közéleti színtereken* (ismerősökkel, szomszédokkal való érintkezés, televíziózás, bolt, posta, orvosi rendelő, munkahelyi környezet stb.) három nyelv (magyar, ukrán és orosz) használati aránya közel azonos. A *hivatalos szférában* a legkisebb a magyar nyelv kommunikatív hatósugara (vö. Csernicskó szerk. 2003: 68–83; Gereben, 1996: 97, Csernicskó–Szabó Mihály 2010: 178–179).

„A vizsgálat azt is igazolta, hogy a magyar, illetve a többségi nyelv(ek) közötti „munkamegosztás” valamennyi határon túli magyar közösségben hasonló elrendezést mutat. A templomban és a családban mindegyik régióban szinte mindenki magyarul beszél, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart. Ugyanakkor a családban alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya. Valamennyi régióban azonos színtereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelvé: minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális színterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használata és esik a magyar nyelvhasználat gyakorisága (Csernicskó szerk. 2010b: 101–103)”

⁴ KMF – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

(Beregszászi–Csernicskó 2004: 62, Csernicskó–Szabó Mihály 2010: 178–179). Molnár Anita (2010a, 2010b) a nyelvek presztízsről az iskolai tannyelv-választás összefüggésében ír.

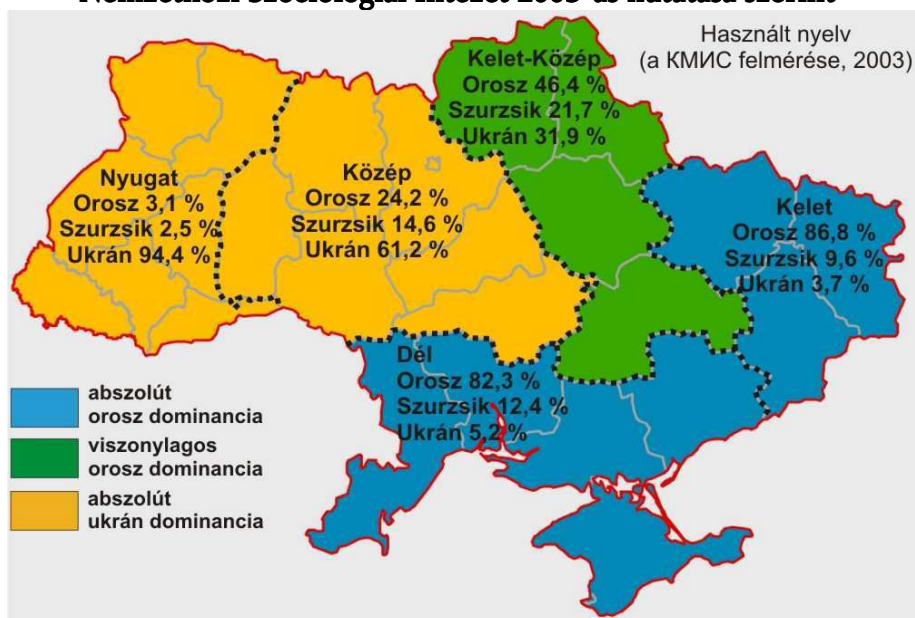
2.5.2. Nyelvválasztási kutatások az ukrán és orosz szakirodalomban

Az ukrán nyelvek használati köréről is egyre több szakirodalom jelenik meg az utóbbi években. Ezek a tudományos igényű tanulmányok és tanulmánykötetek szociológiailag értelmezhető mintán, empirikus kutatásokra alapozva mutatják be főleg a két leginkább használatos nyelvet, az államnyelv státuszú ukrán és a legnagyobb kisebbségi nyelv, az orosz használati körét. Ez a kérdés áll a középpontjában a *Nyelvpolitika és nyelvi helyzet Ukrajnában: elemzés és ajánlások* (Besters-Dilger szerk. 2008) és a *Nyelvi helyzet Ukrajnában: konfliktus és konszenzus között* (Majboroda és mtsai szerk. 2008) című tematikus tanulmánykötetnek is. Hanna Zaliznyak és Larisza Maszenko monográfiájukban (Zaliznyak–Maszenko 2001) egy Kijevben végzett felmérés alapján megállapítja, hogy az ukrán főváros mindennapi nyelvhasználatában az ukrán helyett mai napig az orosz nyelv a domináns (vö. Csernicskó szerk. 2010b, lásd még Maszenko 2004).

A Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet egy 2003-as egész Ukrajnára kiterjedő kutatásában feltárta, hogy az ország különböző régióiban az orosz és ukrán nyelv dominanciája megosztott: nyugaton és az ország középső régióiban az ukrán a domináns nyelv, Észak-keleten kissé az orosz felé billen a mérleg, de sokan használják a *szurzsikot* is. Dél-Ukrajnában viszont az ukrán használati aránya alacsony, és oroszdominancia figyelhető meg (lásd 2. térkép) (vö. Csernicskó szerk. 2010b: 21).

A **szurzsik** (ukránul: *суржик*) az orosz szókinszre és az ukrán nyelvtanra épülő, igen elterjedt keveréknyelv, az orosz és ukrán kontaktusváltozata. A szó eredetileg a búza és a rozs keverékéből készült lisztet, vagy kenyeret jelentette. A szurzsik egyik jellemzője, hogy területileg igen változatos: nyugat felé egyre több benne az ukrán kifejezés, míg kelet felé szinte teljesen "átmegy" az orosz nyelvbe. Beszélőinek számát a 46 milliós Ukrajna lakosságának 10-18%-ára (azaz mintegy 5-8 millióan) becsülik. Nyugaton a lakosság 3-4, keleten és délen 10, az ország középső részén, Kijevben pedig 20% fölött van beszélőinek aránya, akik anyanyelvként/első nyelvként ezt a nyelvváltozatot beszélik (vö. Khmelko vagy Хмелько В.Є. 2004, Lenets 2000, Bilaniuk 2004).

2. térkép. A leggyakrabban használt nyelv Ukrajnában a Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2003-as kutatása szerint⁵

2013. június 13-án az Ukrainszka Pravda hírportálnak adott interjújában a kormányzó Régiók Pártja egyik parlamenti képviselője Oleh Carjov, hivatalos státust javasolt az Ukrajnában szurzsiknak nevezett kevert orosz-ukrán nyelvnek. A politikus szerint ugyanis ez az a nyelv, amelyet a legtöbben beszélnek Ukrajnában. „Véleményem szerint Ukrajna két nyelv hazája. Innen származik az orosz és az ukrán nyelv” – jelentette ki, hozzátéve, hogy az ország keleti felében beszélt ukrán sokkal inkább hasonlít az oroszra, mint az irodalmi ukránra (nyest.hu)⁶. Van azonban olyan vélemény is, amely szerint a szurzsikot mintegy terméketlen nyelvnek, nyelvváltozatnak tekintik és „öszvérnyelv” jelzővel illetik, az ukrán szélsőséges nacionalisták szerint pedig beszélői éppoly megbocsáthatatlan hibát vétének nyelvhasználatukkal, mint a magyar nyelvvelőők szerint a suksükölők (vö. Németh 2008)⁷.

Az „öszvérnyelv” megnevezés kialakulásában talán szerepe van annak is, hogy a szurzsik szónak új jelentése is kialakult: egyes vidékeken a vegyes házasságból származó gyerekeket nevezik így.

⁵ A térkép forrása: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:RussianUseRu.PNG>;

⁶ Legyen hivatalos nyelv a szurzsik! <http://www.nyest.hu/hirek/legyen-hivatalos-nyelv-a-szurzsik>

⁷ Németh András: Öszvérség. Nyelvi kavargás Ukrajnában. HVG, 2008. október 4. pp. 38-39.

A 2001-es népszámlálási adatokból is kiderült, hogy az anyanyelv és a nemzetiség az ukrainai lakosok elég nagy hányadánál nem esik egybe. Az ukránok a lakosság 77,8%-át teszik ki, az etnikai oroszok pedig a 17,3%-át. Az emberek 67,5%-a az ukrán nyelvet, míg 29,6%-uk az oroszot tartja anyanyelvének.

Khmelko (2004) szociológus 173 ezer azonos szempontok alapján készített interjúk felmérése alapján (1991 és 2003 között) szintén arra következtetésre jut, hogy az ország egyes régióiban más-más nyelvi helyzetet találunk nemzetiség és anyanyelv alapján. A szerző által megkülönböztetett öt nagy régióban jelentősen eltér azoknak az aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az oroszot, vagy a szurzsikot használják (vö. Csernicskó szerk. 2010b).

3. táblázat. Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban (N=22.462) (vö. Khelmko 2004, Csernicskó szerk. 2010b)

Nyelvi-etnikai csoportok	Régió					
	Nyugat	Közép-Nyugat	Közép-Kelet	Dél	Kelet	Összesen
Ukrán nyelvű ukránok	91,7	59,3	30,8	5,3	3,6	38,5
Szurzsik nyelvű ukránok	1,5	13,0	20,6	11,3	8,3	10,7
Orosz nyelvű ukránok	1,3	17,2	33,5	40,0	48,6	28,0
Orosz nyelvű oroszok	1,5	5,8	11,1	31,1	34,1	16,9
Egyéb	4,0	4,7	4,0	12,2	5,4	6,0

Nyugat: Voliny, Rivne, Lviv (Lemberg), Ivano-Frankivszk, Ternopil, Csernyivci megye és Kárpátalja. **Közép-Nyugat:** Hmelnyicki, Zsitomir, Vinnyica, Kirovohrad, Cserkasszi és Kijev megye, valamint Kijev városa. **Közép-Kelet:** Dnyipropetrovsk, Poltava, Szumi és Csernyihiv megye. **Dél:** Odessza, Mikolajiv, Herszon és Zaporizsja megye, valamint a Krimi Autonóm Köztársaság Szevasztopol városával egyetemben. **Kelet:** Harkiv, Donyeck és Luhanszk megye.

Larisza Aza (2009) tanulmányában az orosz-ukrán kétnyelvűségről ír. A 2001-es népszámlálási adatok alapján vizsgálja Ukrajna lakosságának orosz és ukrán nyelvtudását (szóban és írásban) nemzeti hovatartozásuk függvényében. Megállapítja, hogy az orosz nyelvnek jobb a helyzete Ukrajnában: az ukránok 74,5 és az oroszok 95,8%-a válaszolta

azt, hogy beszél, ír és olvas ezen anyelven, míg az ukrán nyelv esetében ez az arány ukránok esetében kicsit magasabb 82,1%, viszont oroszok esetében mindössze 30,1%.

Az egyes nyelvi szintereken is érdekes az ukrán és orosz használati aránya a nemzetiségi hovatartozás tekintetében. Az oroszok túlnyomó többsége (73,2%) az oroszot használja a családi érintkezésben, míg az ukránok nyitottabbnak bizonyulnak-e tekintetben: csak 36,7%-uk beszél kizárólag ukránul otthonában. az ukránok 22,6%-a és az oroszok 9,6%-a keverék nyelven (orosz és ukrán) beszél otthonában. az etnikai ukránok közül minden hetedik oroszul beszél odahaza. Egyéb nyelvi szintereken is, pl. munkahelyen, utcán, közösségi helyeken az oroszok elkötelezettebbek nyelvük iránt. Ennek a nyelvi helyzetnek számos oka van, egyik ilyen az oktatási rendszer. a megkérdezett oroszok 91,8%-a mondta azt, hogy az iskolában minden tárgyat oroszul tanult, míg az ukránok közül csak 58,5% tanult ukrán iskolában, 33,8% pedig orosz tannyelvű iskolába járt (vö. Aza 2009: 347–348). Hasonló eredményekre jutottak más kutatók is *Az ukrán társadalom 1994–2005: szociológiai monitoring* (Panina 2005), *Az ukrán társadalom 1992–2007: szociológiai monitoring* (Vorona–Sulha szerk. 2007) és *Az ukrán és orosz nyelv funkcionálása az ukrán társadalomban* (Sulha 2000) című kiadványokban (bővebben lásd Csernicskó szerk. 2010b).

2.6. Nyelvi és kommunikatív kompetencia

Az egyén nyelvválasztását, nyelvhasználatát közösségi írott és íratlan normák szabályozzák. A kárpátaljai magyar közösség tagjaként magam is tapasztalom, hogy a nyelvhasználat s ennek minden szegmense, például a nyelvválasztás sem véletlenszerű, hanem számos tényezőtől függ, például a beszélők nyelvi és kommunikációs kompetenciájától. Különbséget kell tenni nyelvi kompetencia és kommunikatív kompetencia között.

A **nyelvi kompetencia** vagy nyelvi felkészültség (linguistic competence) a nyelv szabályrendszerének a birtoklása, vagyis a beszélő tudása a használt nyelvről, melynek segítségével felismerhetők a nyelvtani hibák (Göncz 2004: 20). Gumperz (1972: 205) definíciója szerint: „A **nyelvi kompetencia** a beszélőnek a grammatikailag helyes mondatok létrehozására szolgáló képessége, a **kommunikatív kompetencia** viszont azt a képességet jellemzi, amelynek segítségével kiválasztja a számára

hozzáférhető grammatikailag helyes kifejezések összességéből azokat a formákat, amelyek helyesen tükrözik azokat a társadalmi normákat, amelyek a speciális találkozások alkalmával szabályozzák a viselkedést” (idézi Wardhaugh 2002: 224). Trudgill szerint a *kommunikatív kompetencia* a nyelvhasználat helyénvalóságának ismerete (vö. Trudgill 1997: 38).

A kommunikatív kompetencia terminus tehát különböző kompetenciák, tudás és készségek összefoglaló neveként használatos: ezen belül szokás beszélni *grammatikai, szociolingvisztikai, diskurzív és stratégiai kompetenciáról* (először: Canale & Swain 1980, vö. még Canale 1983, Hoffmann 1991: 149).

Cseresnyési László (2004: 33) megfogalmazásában: „A kommunikatív kompetencia a beszélőtől elvárt nyelvi repertoárnak, illetve a nyelv interpretatív, interaktív és interszónális szabályainak ismerete”.

A nyelvi kompetenciában rendszerint megkülönböztetik a *felszíni* és a *kognitív nyelvi kompetenciát*.

A *felszíni nyelvi kompetencia* egy nyelv birtoklásának olyan szintje, amely lehetővé teszi a sikeres kommunikációt köznap helyzetekben, amikor azt a helyzet nemverbális (nyelven kívüli) elemei is elősegítik. Az ilyen felszínes nyelvismeret a megfelelő kiejtésben, az alapszókinccs és az alapvető nyelvtani szabályok ismeretében mutatkozik meg (Göncz 2004: 20).

A *kognitív nyelvi kompetencia* lehetővé teszi, hogy a beszédet a gondolkodás eszközeként használjuk. Összetett értelmi műveletek elvégzésének a képessége nyelvi eszközök segítségével. Mutatói: verbálisan kifejezett elvont fogalmak megértésének képessége, rokon értelmű szavak ismerete, összetett nyelvi közlések elemzésének képessége. Meghatározza a sikeres kommunikációt verbális telített helyzetekben, így pl. az iskolai eredményességet (vö. Göncz 2004: 20).

A felszíni nyelvi kompetencia az első nyelvben öt éves korig kifejlődik, és viszonylag hamar kialakul egy második nyelvben is, de a kognitív kompetencia fejlődése az intelligencia fejlődésével együtt történik, és egy másik nyelvben éveket igényel (vö. Göncz 2004: 38.).

Az általános értelemben vett kommunikatív kompetencia fogalmát bővíti, módosítja a nyelvileg heterogén környezetben élő kétnyelvűekre Sándor Klára (2001: 98) a következőképpen: „a kétnyelvű beszélők egy-egy szituációban nemcsak anyanyelvük különböző változatai közül

választhatnak, hanem anyanyelvük és egy másik nyelv között is. Kommunikatív kompetenciájuk így nemcsak arra terjed ki, hogy egy adott beszédhelyzetben anyanyelvük melyik változatát kell használniuk, hanem arra is, hogy egy adott beszédhelyzetben melyik nyelvet kell/lehet /érdemes használniuk”.

Összességében tehát a szakirodalom szerint kompetens személynek számít az, aki a környezete által tőle elvárt nyelvi repertoárt ismeri és képes használni (vö. Cseresnyési 2004: 25).

2.7. Interferenciajelenségek, szókölcsönzés

A nyelvi, etnikai kontaktus természetes velejárója, hogy az együttélés során tanulunk egymástól, átveszünk nyelvi és viselkedési mintákat, nyelvhasználatunkban interferenciajelenségek tapasztalhatóak.

Interferencia gyűjtőnév alatt a kétnyelvűek beszédében megfigyelhető, a nyelvek kontaktusára visszavezethető jelenségeket értem⁸. Tehát az interferencia a többségi nyelv elemeinek a kisebbségi nyelv elemeire és formáira gyakorolt egyenes hatása a kétnyelvű egyén beszédében. Lanstyák István (1998: 12) szerint az interferencia lélektani jelenség, melynek érvényesülése során a konkrét beszélő a konkrét pillanatban olyan nyelvi formát mond ki vagy ír le, amely nem része az általa éppen akkor használt nyelvváltozatnak. Ha ez nemcsak egyéni szinten, hanem közösségi szinten gyakran és rendszeresen előfordul, akkor a közösségben ez normatívvá, az adott nyelvváltozat részévé válhat. „Azt a folyamatot, amelynek során az interferenciajelenség szervesen beépül a nyelvi rendszerbe, **kölcsönzés**-nek, végeredményét pedig vagy szintén **kölcsönzés**-nek, vagy pedig specifikusabban **kölcsönyszó**-nak, **kölcsönjelentés**-nek, **tükörszerkezet**-nek, **kölcsönfonémá**-nak, **kölcsönhangalak**-nak stb. nevezzük” (Lanstyák 1998: 12). Az interferencia nyelvi következménye tehát a nyelvi kölcsönzés a nyelvi rendszer minden síkján.

Az interferenciajelenségek és a kölcsönzéstermékek azok a kontaktusjelenségek, amelyek, leegyszerűsítve közvetlenek (azaz testesek) és közvetettek (azaz testetlenek) lehetnek (Kolláth 2005).

Kétnyelvűségi körülmények között a **szókölcsönzés** vagy **lexikális kölcsönzés** az egyik leggyakoribb kontaktusjelenség.

⁸ Vö. Romaine (1989: 50): "What has been called 'interference' is ultimately a product of the bilingual individual's use of more than one language in everyday interaction."

Trudgill megfogalmazásában „Az a folyamat, amelynek során kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a kölcsönszavak az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak” (Trudgill 1997: 41). Az átvételkor, kölcsönzéskor sor kerülhet hangtani, morfológiai vagy szintaktikai asszimilációra.

A szakirodalom (bővebben lásd: Lanstyák 1998: 31; Csernicskó szerk. 2003: 125–138) szerint a szókölcsonzésnek öt típusa van:

Közvetlen kölcsönzés – a másodnyelvi szó közvetlen, vagyis alapvetően eredeti hangalakjában történő átvétele (a szükséges hang- és alaktani beépülést lehetővé tevő változtatásokkal) (Lanstyák 1998: 31). Közvetlen kölcsönszavak jelentős számban használatosak a kárpátaljai magyar közösségben, elsősorban a szóbeli érintkezésben. Pl. *bulocska* 'zsömle', *májka* 'trikó'.

Hangalakkölcsönzésről akkor beszélünk, ha egy szó az első nyelv egynyelvű változataiban is ismeretes, de a kétnyelvű beszélők a másodnyelvre jellemző hangalakban (is) használják. A hangalakkölcsönzések a közvetlen kölcsönzéseknél jóval kevésbé megbélyegezettek. Pl. *dokument* 'dokumentum'.

Hibrid kölcsönszavaknak azokat az összetett szavakat nevezzük, amelyek egyik tagja közvetlen kölcsönszó, a másik tagja pedig első nyelvi szóval van helyettesítve (Bartha 1993: 29). Akárcsak a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban (vö. Lanstyák 1998: 42), a hibrid kölcsönszavak száma a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban is alacsony: *főszesztra* (főnövér), *kibrakkol* (kiselejtez), *povorotnyiklámpa* (indexlámpa), *paszportszám* (személyi igazolvány száma) stb.

Jelentéskölcsönzésről akkor beszélünk, ha egy szó jelentése bővül, új jelentéssel gazdagodik a másik nyelv hatására (vö. Bartha 1993: 29). Ilyen a kárpátaljai magyar közösségben a *csenget* „telefonál” jelentésben.

A tükörszavak és tükörkifejezések fordítás útján jönnek létre, másodnyelvbeli modell alapján (vö. Bartha 1993). A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban előforduló tükörszavak és -kifejezések közül néhány: *átfordít* 'lefordít', *(pénzt) cserél* 'vált', *feljátszik* 'magnetofonra felvesz (vmit)'.

Lanstyák István (1998: 31) az utóbbi két típust **közvetett kölcsönzésnek** nevezi. Ilyenkor ugyanis a másodnyelvi szónak vagy csupán a jelentése kerül kölcsönzésre (tükörjelentések vagy jelentéskölcsönzés) vagy pedig a szerkezeti felépítése (tükörszók és tükörkifejezések).

A *Rétegzett 2009* felmérés során explicite rákérdeztünk a szókölcönzési szokásokra, illetve a szókölcönzés indítékaira is. A szókölcönzés kedvelt vizsgálati jelensége a kárpátaljai magyar nyelvhasználatnál foglalkozó kutatásoknak. Gazdag szakirodalom áll az érdeklődők rendelkezésére (lásd Csernicskó szerk. 2003: 125–138; Kótyuk 1973, 2007; Márku 2004: 44–55; Csernicskó 2008a, 2008b, Márku 2008; Lizanec 1992, 1996, 2003; Fodó 1973), ezért jelen munkában röviden, a vizsgálati eredményekre koncentrálva foglalkozok a kérdéssel.

2.8. A kódváltás jelensége, okai, funkciói⁹

Grosjean meghatározása szerint a *kódváltás* (codeswitching) két vagy több nyelv váltakozó használata egy megnyilatkozáson vagy társalgáson belül (1982: 145). A kétnyelvűségi szakirodalomban a kódváltást vagy nyelvváltást mint a bilingvizmus egyik jellemző kísérőjegyét tárgyalják, s gyakran úgy emlegetik, mint az identitás kifejezésének, a csoporton belüli szerepek meghatározásának vagy a szituációváltozás jelölésének az eszközét (Gumperz 1982: 70).

A beszéd során az egyik nyelvről/nyelvváltozatról a másik nyelvre/nyelvváltozatra való áttérés, a kódváltás bizonyítottan azóta létező jelenség, mióta a nyelvek (a zsidó-keresztény hagyomány szerint a bábéli zűrzavar következtében) kontaktusba kerültek egymással. A kontaktushatásból következő jelenségre találhatunk példát akár a Bibliában Dániel könyvének 5. rész: 24–28. versében is, ahol a kódváltás két típusa, az idézés és a magyarázat fordul elő.

„24. Azért küldetett ő általa ez a kéz, és jegyeztetett fel ez az írás.
25. És ez az írás, a mely feljegyeztetett: Mene, Mene, Tekel, Ufarszin! 26. Ez pedig e szavaknak az értelme: Mene, azaz számba vette Isten a te országlásodat és véget vet annak. 27. Tekel, azaz megmértével a mérlegen és híjjával találtattál. 28. Peresz, azaz elosztatott a te országod és adatott a médeknek és persáknak.”
(Szent Biblia: Dániel 5: 24–28).

Grosjean (1982) szerint a kétnyelvű beszélő társalgásának elkezdése előtt első lépésként nyelvet (nyelvváltozatot) választ, eldönti, partnerével a kisebbségi vagy a többségi nyelvet fogja-e használni, majd

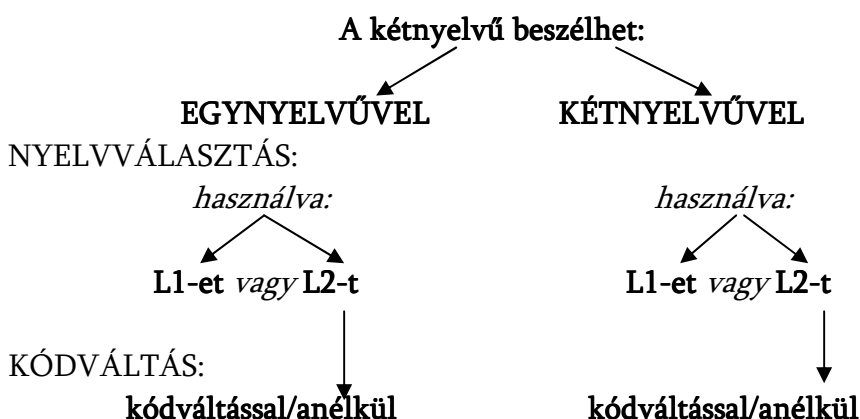
⁹ A kódváltásról szóló fejezetek megírásához szükséges szakirodalmi ismereteket az MTA Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában szereztem a Domus Hungarica ösztöndíjaként 2007 februárjában és 2007 novemberében.

meghatározott esetben válthat is az egyik kódról a másikra. Ez abban az esetben jöhet létre igazán, ha a beszélgetőtársa is kétnyelvű, tehát az interakció kétnyelvű nyelvi módban zajlik (1. ábra).

A kárpátaljai magyarok abban a szerencsés (?) helyzetben vannak, hogy kódváltásukkor egyszerre két többségi nyelvre is válthatnak, illetve választhatnak a még most is privilegizált helyzetű orosz, és a jelenlegi többségi nyelv szerepét betöltő ukrán között. Bár a vizsgálatban részt vevő fiatalok intézményi keretek között már nem tanultak oroszul, a közép és idősebb korosztály korábbi kutatások szerint (Csernicskó 1998), szívesebben szólal meg oroszul, mint ukránul, a hétköznapi kommunikáció során kódváltásos helyzetben pedig még ma is gyakran mindhárom nyelv előfordul.

1. ábra. Nyelvválasztás és kódváltás

(Grosjean 1982: 129 ábrája alapján, magyarul idézi Borbély 2001: 122 6.2.1. ábra)

Interjúrészlet¹⁰

AK: Скажите, **будь ласка, де районная, чи** ГОРОДСКА библиотека? [Mondja, kérem, hol találom a járási vagy városi könyvtárat?]

TM: Ö, öö, **Там у центрі є будинок Закарпатської угорської педагогічної інституті+...** [Ott a városközponton van a Kárpátaljai Magyar Főiskola épülete]

AK: АХА, Я ЗНАЮ, **цей будинок у куті?! Думаю, до десяти не работают, чтоб так работают библиотеки.** [Aha, ismerem. Az az épület a sarkon? Gondolom, 10-ig nem dolgoznak, mert így nyitnak a könyvtárak]

TM: **Так. Тут. Але** ööö [Igen, ott, de...]

AK: Tessék magyarul

TM: Igen? Köszönöm [mindketten zavartan nevetnek] de most költözik át egy másik épületből.

AK: És akkor, az biztos nem is nyit ki.

TM: Hát, gondolom.

A szakirodalomban elsősorban a kétnyelvű csoporton belüli diskurzusokban előforduló kódváltásokról olvashatunk. Mindössze néhány tanulmány foglalkozik a beszélt nyelven kívüli és a formális szituációkban, például az egyházi szertartásokban előforduló kódváltásokkal. A tanulmányok nagy része két megközelítésből vizsgálja a jelenséget: egy szűkebb nyelvészeti megközelítésből és egy tágabb szemszögből, mely a kódváltást a társadalom összefüggésrendszerében vizsgálja (bővebben lásd Borbély 2001: 187–188).

Kétnyelvű környezetben a kontaktusjelenségek társas funkcióinak leírásához meg kell keresnünk a kölcsönzést és/vagy kódváltást kiváltó indítékokat.

A szakirodalomban a leggyakrabban a nem megfelelő nyelvtudásból fakadó nyelvi hiányt nevezik meg a kódváltás kiváltó okaként (vö. Myers-Scotton 1997, 1993; Lanstyák 1998; Csernicskó szerk. 2003).

Akkor beszélhetünk **nyelvi hiányról**, amikor a mentális lexikonban nincs meg a szükséges szó, szerkezet, nyelvtani forma. Amennyiben

¹⁰ Készült: Beregszász, 2005. november 25., Helyszín: Utcán, a magyar konzulátus előtt. AK (adatközlő)-Idős hölgy, értelmiséginek látszó; TM (terepmunkás) fiatal nő, egyetemista (én); KISKAPITÁLIS – Orosz-ukrán nyelvsemleges, illetve köztes nyelvi szövegrész; **Félkövér** – Ukrán; *Dólt* – Orosz; Normál – Magyar

a hiány a szókinszre vonatkozik, *lexikális résről* beszélünk. A nyelvi hiánnyal rokon fogalom a *lapszus*, amikor a beszélő az adott nyelven nem tudja felidézni a különben ismert szót, szerkezetet, nyelvtani formát. *Nyelvi deficit* vagy lexikális rés esetében a kétnyelvűek kedvelt elkerülési stratégiája a kódváltás vagy a szókölcsonzés, illetve a körülírás, ha valami miatt nem tudnak, vagy nem akarnak kódot váltani (vö. Lanstyák 1998: 14).

Élénken vitatott téma a pszicholingvisztikában a szemantikai tartalom holléte. Egyesek a szemantikai tartalmat a konceptuális szinthez, mások a lemma szinthez kötik (a lemma szint a feltételezések szerint a konceptuális és a lexikai szint között helyezkedik el). Pavlenko (1999) szerint a probléma az, hogy nincs megegyezés a konceptuális tudás meghatározásában, azaz hogy a fogalmak létezhetnek-e szójelentések nélkül. A kétnyelvű memória reprezentációs modellben további vitatott kérdés az is, hogy vajon a konceptuális szint közös, vagy pedig nyelvenként elkülönült. Az egyes nyelvek között a konceptuális tartalom eltérő lehet, rokon nyelveknél ez a megegyezés erősebb, pl. az orosz és a szlovák között.

Ha azonban a konceptuális tartalom csak részlegesen egyezik meg, az már kisebbfajta bonyodalmat okoz a kétnyelvűségben. Pavlenko (2009, idézi Navracsics 2011) orosz-angol példát hoz („a *ревность*’ (féltékenység) fogalom megfelel az angol *’jealousy’* fogalomnak (féltékenység, irigység). Csakhogy az angol *’jealousy’* lefedi egyben az orosz számára csakis az irigységnek fenntartott *’зависть’* fogalmat is.”

Példa a kárpátaljai magyar nyelvhasználatból:

TM: És mondjuk orosz elemeket, mint mondjuk mondtad, az obsi, ilyet nem keversz a beszédedbe?

AK: De, zacsot...

TM: De úgy értem, ha magyarországi magyarral beszélsz, akkor ezeket kerülöd, vagy ugyanúgy használod, mint itthol.

AK: Kerülöm, csak tudod, hogy ha azt mondom, hogy obsi, az nem ugyanaz, mintha azt mondom, hogy kollégium. Mer, mer nálunk az obsi az obsi. Magyarországon obsi nincs. Ja, lehet, hogy van, a katonai kaszárnyák, amik most le vannak rombolva. De obsi ott nincs, úgyhogy ők nem tudják felfogni. Ha én azt mondom, hogy kollégium, akkor... Hu-hú, hol állunk mi még attól. Itt kollégium nincs.

TM: És ezen kívül van még olyan, amire mondjuk nehezen találsz magyar megfelelőt. Tehát nem egészen azt fedí a magyar megfelelője, amit...

AK: A zacsot. Hát itt van élő példának. Hát olyan hülyéül van lefordítva szerintem. Hát szigorlat. Hát ez nem szigorlat. Magyarországon a szigorlat nehezebb, mint a vizsga. Hát minimum két félév anyaga. És nálunk pedig a zacsot az, én... fogalmam sincs, hogy hogy kellene... beszámolás vagy valami ilyesmi.

TM: Itt itthon Kárpátalján tehát egyértelműen a zacsotot használod?

AK: Vagy zacsot vagy zaccs, vagy szigorlat, szóval. Én is használom, ez az én hibám is, meg ugyanakkor mindenkié, meg hát nem is tudom, hogy hiba. Mer nem tudom, hogy ki fordította le így. Valaki csak elkezdte, de... Egy szigorlat, az szigorlat. Mondjuk én tudom, mit jelent, meg az itteni diákok tudják, mit jelent az, hogy szigorlat, de ha én azt mondom ott, hogy volt négy vizsgám én hét szigorlatom, akkor hát szegény magyar diákok biztos hanyatt vágják magukat, hogy Úristen, hogy ezek mennyit vizsgáznak.

Vagyis a két nyelvben az egyes lexikai egységek nem fedik le teljesen ugyanazt a szemantikai jelentést (többet, kevesebbet vagy csak részben azt fejezik ki) (pl. színneveknél is). Egy kétnyelvű beszélő ezért folyamodhat kódváltáshoz akkor is, ha ugyan ismeri L1 nyelvén azt a szót és meg tudja nevezni a fogalmat, de az adott szó szemantikai tartalma nem fejezi ki pontosan azt, amit mondani szeretne, magyarázathoz, körülíráshoz kellene folyamodnia, viszont L2 nyelvében van rá pontos lexikai elem. S ilyenkor valóban nem nyelvi deficitről van szó, hanem egy kommunikációs stratégiáról.

Valóban *nyelvi hiányról* van szó akkor, amikor „az egyik nyelven nincs egy fogalomnak megfelelő szó. Ha azonban az egy jól érzékelhető valóságdarabot jelöl, a fogalom beépíthető, és a fogalmi reprezentáció egyenesen a második nyelvhez kötődik. Ilyen pl. az ablak egy kis részét kifejező orosz szóval jelölt *‘форточка’*”. Navracscics Judit (2011) írja, hogy „az orosz–angol kétnyelvűek, angol beszédükben, ha ezt a valóságdarabot akarják említeni, akkor vagy körülíró stratégiával élnek, vagy kódot váltanak a szó erejéig”. Hasonlóképp tesznek a kárpátaljai magyarok is, sőt ez a kifejezés már nem egyszavas kódváltásnak számít, hanem

kölcsönzésnek, része a kárpátaljai magyarok általam is leírni kívánt kontaktusváltozatának.

A Termini Kutatóhálózat határon túli adatbázisában, a „hét nyelven beszélő” szótárban is szerepel ez a szócikk.

fortocska (fn) ~k, ~t, ~ja (Ép Ház) **(Ka)** (ált) (hétk) (köz) szellőzőablak, speciális kis ablak a nagy ablakban ♠ (Ka) *Talán emlékeznek még a megdöbbentő képekre, a tömbházak ablakainak "fortocskáin" kikandikáló kürtőkre...* (Kárpáti Igaz Szó az igazi. 2009. január 13. 2. old.) ♠ (Ka) (ih) *Nincs kihalóban, de sajnos Kijevben felújításkor a régi, fortocskás ablakokat sokan lecserélik sima bukó-nyílóra, amely ugyanígy el tudja látni a kis szellőztetés feladatát, kényelmesebb, szerintem a fortocskához képest kevésbé hangulatos. Az külön mellézköngé, h ma itt is gyakoriak a műanyag ablakok, persze, ha valaki fortocskát szeretne, műanyag ablakok esetében is kivitelezik.* (<http://kijeviblog.blogspot.com>)

Egy másik példa körülírásra:

TM: *És [milyen nyelven beszélnél] a vonaton vagy buszon?*

AK: *Mindenütt oroszul. Mindenütt egyaránt, vonaton is buszon is.*

TM: *Hivatalos helyeken?*

AK: *Nem, habár vonaton van úgy, hogy néha direkt magyarul beszélek, mer nagyon nem szeretem ezeket a nőket, akik szaladgálnak a jeggyel [provodnyikok – az AK körülírta az általában kölcsönszóval megnevezett fogalmat] jobbra-balra, oda-vissza. Egyáltalán, velük van úgy, hogy magyarul szoktam.*

Tehát a kódváltás okainak feltárása nagyon összetett kérdés, a nyelvi hiány, a nyelvi deficit nem elegendő magyarázat, hanem explicit és implicit tudásra is szükségünk van, és az adott szituáció és kontextus ismeretére is.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy egy kétnyelvű beszélő nem egyformán tudja az általa használt két nyelv nyelvváltozatait, regisztereit, hanem a két nyelvben ismeret és használt nyelvváltozatai között is munkamegosztás figyelhető meg: egyik nyelvben egyik, másik nyelvben másik nyelvváltozatokat, regisztereket ismer és használ gyakrabban a szituációnak megfelelően. (pl. Egy jogász vagy autószerelő a szaknyelvet csak egyik nyelvén tudja). Ezért érthető és természetes,

hogy egy-egy beszédshituációban nyelvi hiány lép fel, s ezt kölcsönzéssel/kódváltással kompenzálja.

A kódváltás képessége tehát nem kizárólag a kiegyensúlyozott kétnyelvűek sajátja, ellenkezőleg: kódváltással élhetnek olyanok is, akiknek meglehetősen limitált a képességük a másik nyelvükön (vö. Navracsics 2010: 121), de a kódváltás a kölcsönzésnél magasabb nyelvi kompetenciát igényel.

2.8.1. Kódváltás/nyelvek közötti vált(ogat)ás kontra nyelvváltás, nyelvcsere

Míg a szakirodalomban a nyelvválasztást a helyi beszélési normák és szabályok fényében, addig a kódváltást a kétnyelvű egyének interakciós sajátságaként elemzik. (Bartha 1999: 88–89).

A félreértések elkerülése érdekében a munka során a kódváltás megnevezést fogom használni, nyelvek közötti váltás/átkapcsolás értelemben, mert a nyelvváltás kifejezés könnyen összetéveszthető a nyelvcsere vagy nyelvvesztés fogalmaival, pedig itt egy kommunikációs stratégiáról, nem pedig egy nyelv megőrzéséről vagy elvesztéséről beszélünk¹¹.

A ***nyelvvesztés*** az egyéni, a nyelvcsere a közösségi kétnyelvűségre utaló fogalom. A nyelvvesztés lehet folyamat, amelynek nyomán a kétnyelvű beszélőnek az egyik nyelvben leépül, esetleg megszűnik a nyelvi kompetenciája (***nyelvfelejtés***), de utalhat olyan állapotra is, amely a nyelvvesztés következtében beáll.

Nyelvcsere akkor következik be, ha a közösség „egy nyelv szokásos használatáról áttér egy másik nyelv használatára” (Weinreich 1953: 68; idézi Borbély 2001: 18). Vagyis azt a folyamatot jelöli, amelynek következtében egy kétnyelvű beszélőközösségben a másodnyelv terjed az első nyelv rovására (***nyelvterjedés***), az első pedig ezzel párhuzamosan visszaszorul (***nyelvvisszaszorulás*** – mind kevesebben beszélik és mind kevesebb nyelvhasználati színtéren). Egyes esetekben a végeredményre is utalunk ezzel a fogalommal, amikor egy közösségben az eredeti nyelvet még anyanyelvként beszélő utolsó nemzedék kihalásával az eredeti első nyelv aktív használata megszűnik (***nyelvhalál***). De hangsúlyozzuk, a nyelvcsere nem feltétlenül vezet nyelvhalálhoz. A folyamat

¹¹ Köszönöm Borbély Annának, hogy felhívta erre a figyelmemet.

a zajló, az eredmény a teljes nyelvcseré (vö. Crystal 2003: 449–453; Borbély 2001: 17–21).

A kódváltást meg kell különböztetnünk a *kódkeveréstől* is. A *kódkeverés* az a kétnyelvűségi beszédstratégia, amikor a beszélő úgy keveri a két nyelvet, hogy azok elemei nemcsak jelentéstani, hanem mondattani és prozódiai szempontból is egységet alkotnak, bár az egyes kódok hangtanilag megőrzik sajátosságait. A hallgatónak szinte lehetetlen megállapítania, hogy a beszélő melyik nyelven beszél.

2.8.2. A kódváltás nyelvészeti, pszicholingvisztikai szempontú megközelítése¹²

A kölcsönzés és kódváltás okainak feltárásakor felvetődik a kérdés, hogy a kétnyelvűek agyában hogyan szerveződik a két nyelv: egy egységes, összerosott rendszert alkot, vagy két különálló nyelvi rendszerrel, két mentális szótárral van-e dolgunk.

A *mentális lexikon* vagy *mentális szótár* a pszicholingvisztika kutatási területe, egy feltételezett tár, amely az egyén által megismert szavak mentális/agyi tárolását, valamint a tárolás rendszerező elvét és az előhívás mechanizmusait foglalja magában. Kétnyelvűeknél a mentális lexikonban – bizonyos feltételezések szerint – 2 szótár épül ki: a fonetikus és a vizuálisan kódolt lexémák szótára (vö. Lengyel 1997a, 2007, 2008). A pszicholingvisztika mai állása szerint a kétnyelvű mentális lexikon elrendeződése összefügg az egyén kétnyelvűségének mértékével és típusával. Az eddigi kutatások szerint a korai balansz kétnyelvű egyénél például kezdetben egy lexikon alakul ki, mely tartalmazza mindkét nyelv elemeit, majd kb. 2 éves korban szétválak a két mentális tár, és külön, de egymásra hatva fejlődik tovább a két nyelv. A kétnyelvűek mentális lexikonjának kérdésével magyar és főleg valamilyen indoeurópai nyelv vonatkozásában részletesen Navracsics Judit (2001, 2007) foglalkozik, Kárpátalján pedig Bátyi Szilvia végez a témában vizsgálatokat magyar/ukrán nyelv kapcsán 12–13 éves magyar iskolás tanulók 469 fős reprezentatív mintáján (Bátyi 2010:130–137).

A kódváltás nyelvészeti, pszicholingvisztikai megközelítésekor a kutatók azt vizsgálják, hogy a két nyelvi rendszer egymásra hatásakor milyen törvényszerűségek jelentkeznek. A kódváltás ilyen szempontú

¹² A kódváltás pszicholingvisztikai aspektusaira vonatkozó kutatási eredmények a Domus Hungarica et Artium 2010-es Junior Ösztöndíjprogramja alatt készültek el.

vizsgálatakor felvetődik a kérdés, hogy van-e egyáltalán a kódváltásnak külön grammatikája. Egyes kutatók szerint igen, létezik (pl. Sankoff és Poplack 1980). A korai kutatások arra irányultak, hogy feltárják, mondaton belül hol lehetséges váltás, tehát a kódváltás nyelvtani kényszereit vizsgálták (Gumperz & Hernandez 1969).

Poplack (1980) két grammatikai kényszert vizsgált a kódváltás létrejöttékor. Az egyik a morféma kényszer, vagyis nem jöhet létre kódváltás tő és toldalékmorféma között. Ezt kiterjesztette az idiomatikus kifejezésekre is, a köszönési és bocsánatkérési formulákra, valamint a diskurzus jegyek esetére is. A másik az ún. „ekvivalencia kényszer” elmélet, amely szerint a mondaton belüli kódváltás olyan helyeken történhet, ahol nem sérti egyik nyelv szintaktikai (szórendi) szabályait sem (vö. Borbély 2001: 190, lásd még Lipski 1977; Pfaff 1979).

Más kutatók viszont úgy vélik, hogy nincs külön kódváltás-grammatika (pl. Woolford 1983). Többek között Grosjean (1982: 328–330) is úgy gondolja, hogy a két nyelv grammatikája ugyan időnként átfedi egymást a szintaktikai struktúra szabályai szerint, de a két nyelv mentális lexikonja különálló marad.

Ha a kódváltást a nyelvi rendszer felépítése felől közelítjük meg, akkor a jelenséget vizsgálhatjuk a diskurzus, a mondat vagy az egyes szekvenciák¹³ szintjén, és alacsonyabb szinten is: morféma, hangok szintjén. Lényeges a kódváltáskor érintett két nyelv egymáshoz való viszonya is. A *bázisnyelv*, *befogadó nyelv* vagy *mátrix nyelv* az a nyelv, amely kódváltás esetén grammatikai szempontból meghatározza az adott megnyilatkozás szerkezetét. A *vendégnyelv*, *befogadott* vagy *beágyazott nyelv* pedig az a nyelv, amelyből a bázisnyelvbe átveszünk egy vagy több elemet (hangot, morfémat, szót, szintagmát, mondatot) (vö. Borbély 2001: 188, Lanstyák 2006: 109–110).

Azok a kutatók, akik szerint le lehet írni a kódváltásos nyelvhasználat szabályszerűségeit nyelvészeti szempontból, gyakran egy jelentésben használják a kódváltás és kódkeverés fogalmait (vö. Poplack 1998, Sankoff 1998). Ami nem mindegy, hiszen a kódváltásos beszédnél van egy bázisnyelv, amelybe rövidebb hosszabb elemek ágyazódnak be a

¹³ A szekvencia nem más, mint egy hosszabb diskurzusnak/szövegnek egy rövidebb részlete, egymást követő nyelvi elemek sora. Akkor használhatjuk ezt a kifejezést, ha nem akarjuk pontosan meghatározni, hogy milyen nyelvtani egységről van szó: szó, szó szerkezet, tagmondat, vagy nincs is szó, szakterminus a meghatározandó nyelvi egység megnevezésére (vö. Lanstyák 2006: 107).

másik nyelvből, míg a kódkeverésnél nem tudjuk eldönteni, melyik a beszélgetés alapnyelve. „A kódkeverés olyan gyakori nyelvváltás egy diskurzuson belül, hogy sokszor a mátrix nyelvet sem tudjuk megállapítani, és nem tudjuk szétválasztani a mátrix nyelvet és a beágyazott nyelvet. Az effajta váltás nemcsak a szintagma- és mondathatárokat érinti (vagy morfémahatárokat (sic!)), hanem bármilyen egységnél megtörténhet. Ugyanakkor nem nevezhető kaotikusnak a váltás, és a kétnyelvűségi kutatások mondattanra orientálódó része ezeknek a megszorításoknak a törvényszerűségeire próbál fényt deríteni” – írja Navracsics Judit (2010: 122).

A kódkeverés tehát inkább hasonlít egy külön nyelvhez, mondhatni olyan, mint a pidzsin nyelvek, melynek van rendszere, le lehet írni szabályszerűségeit, de másként, „önálló” nyelvváltozatként célszerű kezelni.

A kódkeveréshez vagy nagyon magas nyelvi kompetencia szükséges mindkét nyelvben (Backus 1996, Benathila és Davies 1995), vagy épp ellenkezőleg, azért áll vegyes elemekből a beszéd, mert egyik nyelven sem képes magát hatékonyan kifejezni. Vagyis a kódkeverő nyelvi kompetenciái mindkét nyelvben egymáshoz közeli szinten vannak, tehát a kódkeverés a balansz kétnyelvűek vagy a kettős félnyelvűek nyelvváltozata/nyelve.

„A nyelvtudás szintje meghatározza az agyi tárolás milyenségét is, tehát nagyobb a valószínűsége annak is, hogy a sokszor váltó, azaz keverő kétnyelvűek mentális lexikonában a nyelvi adatok tárolása közös rendszerben képzelhető el, nem nyelvek szerint elkülönülten” (Navracsics 2010:122).

A kódváltás jelensége ezzel szemben természetes velejárója a többnyelvű beszélőközösségben élő funkcionális kétnyelvűek nyelvhasználatának, akik egyik nyelvükben dominánsabbak és/vagy másféle nyelvi kompetenciával rendelkeznek L1 és L2 nyelvükben. Tovább nehezíti a kérdést az is, hogy a beszélt nyelvről egynyelvű közösségekben sem készültek mindmáig leíró nyelvészeti munkák. A magyar nyelv kodifikált nyelvtanát rögzítő munkák (grammatikák, helyesírási szabályok, szótárak) az írott standard rendszerét írják le, írott nyelvi példákkal dolgoznak.

Minden természetes emberi nyelv rétegzett és változatos: különböző nyelvváltozatokból, vagyis területi és társadalmi dialektusokból,

valamint stílusváltozatokból áll. A területi alapon elkülönülő nyelvváltozatokról, vagy közismertebb nevükön a nyelvjárásokról viszonylag sokat tudunk (MNyA., Imre 1971, Kálmán 1966, Kiss szerk. 2001 stb.). A magyar nyelvészetben a sztenderd nyelvváltozat leírása is számos forrásból elérhető. A „hagyományos” leíró nyelvészeti munkáktól (Tompá szerk. 1969, 1970, Rácz szerk. 1968, Keszler szerk. 2000 stb.) egészen az újabb szemléletű munkákig (Kiefer szerk. 1992, 1994, 2000, 2008 stb.) számos grammatika áll rendelkezésünkre.

Jóval kevesebb ismerettel rendelkezünk azonban a magyar beszélt nyelv grammatikájáról.

A nyelvhasználat, az élő beszélt nyelv tudományos vizsgálatát sokáig, jórészt a szociolingvisztika megjelenéséig a nyelvészet szemlélete és fejlődése sem könnyítette meg. Már a későbbi korok nyelvszemléletére máig hatóan meghatározó hatást gyakorló görög grammatikák is elsősorban az írott nyelvre és az „eszményi” nyelvváltozatra összpontosítottak (Robins 1999: 34). Amikor a modern nyelvészet megalapítójaként is ismert Ferdinand de Saussure (1963 és 1997) *Bevezetés az általános nyelvészetbe* című munkájában kijelölte a nyelvtudomány tárgyát, s ezzel a nyelvészeti kutatások irányvonalát is meghatározta, a *langue* (nyelv; elvont, konvencionális jelrendszer, amely egységes formában létezik a közösség tudatában) és a *parole* (beszéd; a *langue* használat közbeni egyéni megnyilvánulása) szétválasztásával a nyelvi változatosságot a kutatásra szerinte érdemtelen *parole*-jelenségek közé számúzta. Saussure ezen nézetét (is) osztotta a 20. századi nyelvtudomány egy másik teoretikusa, az amerikai Noam Chomsky (1965: 3) is, aki elődje *langue*–*parole* oppozíciójához hasonlóan választotta külön a kompetenciát és a performanciát, és aki szerint a nyelvésznek az ideális beszélőt/hallgatót kell vizsgálnia egy homogénnek feltételezett beszélőközösségben, ahová természetesen nem tartozhat a nyelv *használatának* kutatása (röviden részletesebben lásd például Labov 1979). Saussure és Chomsky nyelvről, nyelvi változatosságról vallott nézetei pedig máig hatóan meghatározzák a nyelvtudomány fejlődését, egyes nyelvészeti irányzatok szemléletét és módszertanát. Olyannyira erős ez a hatás, hogy vannak olyan nyelvészeti irányzatok is, melyek szerint a nyelvi változatosság nem is része a nyelvnek (a *langue*-nak, kompetenciának), csupán a nyelvhasználatnak (*parole*-nak, performanciának).

Sokáig azzal utasították el a nyelv élő, valóságos használatának vizsgálatát, hogy lehetetlen a variábilis, a laikus szemlélő számára rendszertelennek tűnő beszéd tudományos vizsgálata, vagy hogy a beszédet nehéz rögzíteni, s így elemezhetővé, a nyelvész számára hozzáférhetővé tenni. Ám a huszadik század 60-as éveiben megjelenő szociolingvisztika (társasnyelvészet) egyértelműen igazolta, hogy az élő nyelv változatossága nem rendszertelen, hanem éppen ellenkezőleg: nagyon is szisztematikus; a magnetofon megjelenésével pedig a beszéd rögzítésének akadálya is elhárult, és hamarosan kialakult az a módszertani keret is, amelyben kutatni lehet a rendszert a látszólagos rendszertelenségben. A társasnyelvészet egyértelműen igazolta, hogy a variabilitás a természetes emberi nyelvek alapvető és szükségszerű tulajdonsága, melynek társadalmi szerepe van (vö. Labov 1979, Wardhaugh 2002, Milroy–Gordon 2003: 1–22 stb.).

Némi sarkítással úgy foglalhatjuk össze a fentieket, hogy sem a strukturalizmus, sem pedig a generatív (vagy elméleti) nyelvészet nem azt vizsgálja, ami van: a nyelvet használata közben, hanem azt, ami megragadhatatlan: a közösség tudatában lévő elvont fogalmat, ami a leginkább a nyelvészek intuíciójában ragadható meg, illetve egy nyelv összes lehetségesen létrehozható mondatát, attól függetlenül, ténylegesen léteznek-e ezek a szerkezetek (vö. Kiefer 1992: 8; a különböző nyelvészeti irányzatok és a szociolingvisztika szemléleti különbségeiről lásd még pl. Sándor 2001, Kontra szerk. 2003: 26–40, Cseresnyési 2004 stb.).

Azt azonban természetesen nem állíthatjuk, hogy a szociolingvisztika megjelenése előtt senki sem vizsgálta volna a nyelvi változatosságot és a valós, élő nyelvhasználatot, vagy hogy a nyelvészek nem ismerték volna a nyelvhasználat kísérleti vizsgálatának módszerét. A tradicionális nyelvjáráskutatás (a dialektológia) már régóta vizsgálja a nyelv *területi* változatait, mégpedig a beszélt nyelvre alapozva, és ezen a téren jelentős eredményeket ért el. Az 1950-es évektől kezdve a dialektológiában a beszélt nyelv rögzítése és az így nyert adatok elemzése is természetesnek számít (lásd Kiss szerk. 2001: 170–171). A magyar szociolingvisztikában az 1980-as években vette kezdetét a beszélt nyelv tudományos kutatása (lásd Balogh–Kontra szerk. 1990, Váradi 2003 stb.).

A tradicionális nyelvjáráskutatás azonban – hagyományaihoz híven – továbbra is elsősorban a hangtani és alaktani, illetőleg (kisebb

részben) a lexikai vizsgálatokat helyzeti előtérbe. S bár a beszélt nyelvre, azaz a nyelv használatára, tehát a valós nyelvi produkcióra alapozza vizsgálatait, nem véletlen, hogy „a nyelvjárási mondattan és szövegtan a nemzetközi és a magyar dialektológiának legkevésbé művelt és ezért legkevésbé kidolgozott területe” (Kiss szerk. 2001: 362).

Mindez egyáltalában nem véletlen. A mondattani jelenségeket, azaz a beszélt nyelv grammatikai jellegzetességeit nem könnyű gyűjteni, hosszú idő szükséges a lejegyzéshez, illetve – s talán ez a legfontosabb – a beszélt nyelvből gyűjtött mondatok szövegmondatok, nem pedig rendszermondatok, és a beszélt nyelv szükségszerű változatossága is jellemzi őket (a változatosságot nem csupán a különböző beszélők által használt nyelvi elemek vonatkozásában említhetjük, hanem az is természetes, hogy egyazon beszélő sem használja mindig egy-egy nyelvi változó egyazon változatát, még egy adott beszélgetésen belül sem). A grammatikai leírások azonban – amint erre fentebb már utaltunk – elsősorban a beszélt nyelvnél tudatosabb (azaz nagyobb normakövetést előhívó), az „eszményi” változathoz közelebb álló, szerkesztett, sokkal kevésbé variábilis írott nyelvre alapoznak.

Mindezt azért tartottuk lényegesnek összefoglalni, mert a kódváltások tipikusan beszélt nyelvi jelenségek. Az írott nyelvben elsősorban akkor fordulnak elő, ha a beszélt nyelvihez hasonló szituációt jelenít meg a szerző. Azaz: nem véletlen, hogy a kódváltások grammatikai szempontú elemzése terén sokkal kevesebb eredményt tudunk felmutatni, mint a kódváltások kommunikatív szerepét illetően, illetve a nyelvhasználó kommunikációs stratégiát elemző fejezetben.

A kódváltás a kétnyelvűség klasszikusan értelmezett problémakörébe tartozik. Ám a kétnyelvűség kutatói vallják, hogy annak gyakorlatában semmi új vagy más jelenség nem fedezhető fel, mint amit az egynyelvű egyén (vagy beszélőközösség) alapnyelve változatainak használata során ne alkalmazna. A szakirodalom szerint a kódváltás „klasszikus kétnyelvűségre vonatkozó megállapításai alkalmazhatók [...] az egynyelvű beszélők nyelvváltozataira is” (Bartha 1992: 19). Úgy véljük, hogy a kétnyelvű közösségekben előforduló, különböző nyelvek közötti kódváltás gyakorlatilag ugyanúgy működik, mint az egynyelvű közösségek nyelvhasználatában az adott nyelv különböző változatai közötti váltások. Sándor Klára (2001: 98) például azt vallja: „a kétnyelvű beszélők egy-egy szituációban nemcsak anyanyelvük különböző

változatai közül választhatnak, hanem anyanyelvük és egy másik nyelv között is. Kommunikatív kompetenciájuk így nemcsak arra terjed ki, hogy egy adott beszédhelyzetben anyanyelvük melyik változatát kell használniuk, hanem arra is, hogy egy adott beszédhelyzetben melyik nyelvüket kell/lehet/értelmes használniuk”. A dialektológiai és szocio-lingvisztikai kutatások során az egy nyelven belüli váltások vizsgálata során gyakran nehéz eldönteni, hogy egy nyelvi elem melyik nyelv-változathoz tartozik, a nyelvek közötti kódváltás pragmatikai és esetleg grammatikai szempontú elemzése nem csupán a kétnyelvűség kutatása, hanem akár az egynyelvű közösségek nyelvi viselkedésének alaposabb megértése terén is hozhat eredményeket.

Tehát a kódváltásos beszéd grammatikai szabályszerűségeinek leírása esetleges, csak arra a beszélőközösségre vonatkoztatható és arra a korpuszra, amelyről a leírás készül. Mi sem vállalkozunk többre. Jelen munkában nem célunk a kódkeverés grammatikájának leírása, sem a kódváltásnak szigorúan nyelvészeti megközelítése, de a kárpátaljai írott- és beszélt nyelvi korpuszok alapján néhány szabályszerűség megragadására kísérletet teszünk.

A kódváltás jelenségét, okait szemantikai és nyelvészeti aspektusból több kutató próbálta már modellezni. Az egyik kiemelkedő elmélet Myers-Scotton Mátrix nyelv modellje (1993b, 1997), mely szerint a kétnyelvűek az interakció kezdetén kijelölnek egy *alapkódot* (*bázisnyelv*) vagy *mátrix nyelvet*, amelyen a beszélgetés folyik. Ez az a nyelv, nevezhetjük bázisnyelvnek vagy befogadó nyelvnek is, amely meghatározza a megnyilatkozás szerkezetét nyelvtani szempontból. A másik nyelv (*beágyazott nyelv*, *vendégnyelv* vagy *befogadott nyelv*) azonban bizonyos grammatikai keretek (frame-ek) határán beágyazódhat a mátrix nyelvbe, átvehetünk belőle egy vagy több elemet (szót, szintagmát, mondatot) (vö. Navracsics 2010: 121, Borbély 2001: 188, Lanstyák 2006: 109–110). A kódváltás során tehát *bázisnyelvnek* nevezük azt a nyelvet, amely a legalább egy tagmondatnyi nagyságú két- vagy többnyelvű diskurzusrészletben nyelvtanilag és/vagy mennyiségileg domináns. Nyelvtani dominancia alatt azt értjük, hogy a bázisnyelv meghatározza a legalább tagmondat nagyságú szekvencia egészének vagy jelentős részének nyelvtani viszonyait, mennyiségi dominancián pedig azt, hogy az egyik nyelvből származó szekvenciák a megnyilatkozás egészében nagyobb számban vagy arányban fordulnak

elő, mint a másik nyelvből származó szekvenciák (Lanstyák 2006: 109). A *vendégnyelv* pedig az a nyelv, amelynek elemei (többnyire egy szó vagy egy szószerkezet formájában) alkalmilag vagy rendszeresen megjelennek a bázisnyelvi szekvenciákban.

Lanstyák István (2006: 110) a bázisnyelv, illetve vendégnyelv fogalmától megkülönbözteti a diskurzus elsődleges, illetve másodlagos nyelvének fogalmát. A diskurzus elsődleges nyelvének azt a nyelvet nevezi, amely a teljes kétnyelvű diskurzus jelöletlen, „normális”, feltűnést nem keltő kódja (nyelve), a diskurzus másodlagos nyelve pedig az a nyelv, amelynek szekvenciái (rendszeresen) megjelennek az elsődleges nyelven folyó diskurzusban.

A kódváltás pszicholingvisztikai vizsgálatakor a kutatók azt is vizsgálják, hogy két nyelv egymásra hatásakor hol következhet be kódváltás. Navracsics (2010: 121) szerint a legtöbb kódváltás a fő szintaktikai és prosódiai határokon történik (szintagma- és mondat-szinten). A váltások viszont nemcsak a nyelvtani szerkezetek határán történhetnek meg, hanem akár egy szó erejéig, egy lexémán belül is morfémahatárokon, vagy a szónál nagyobb egységeknél, idiómáknál is. Dussias (2001) spanyol-angol korpuszon vizsgálta a kódváltások előfordulási lehetőségét, kényszerét grammatikai/pszicholingvisztikai megközelítésben a beszédprodukcióban, előre meghatározott szempontok szerint. Két szintaktikai szinten analizálták a jelenséget: grammatikai és lexikai morféma határán. Megállapította, hogy a lexikai elemek esetében gyakoribbak a váltások, mint grammatikai morféma határán. Rendszerint a grammatikai elemek a mátrix nyelvből (esetében a spanyol) valók, míg a tartalmas szavak a beágyazott nyelvből (angol) valók. A funkciószavak tehát kevésbé sérülékenyek a lexikai elérés folyamán, mint a tartalmas szavak. Ez lehet az oka, hogy kevésbé vannak kitéve a váltásnak (vö. Dussias 2001, 1997; Muysken 1997, Myers-Scotton & Jake, 1997, Navracsics 2010). A kódváltások pszicholingvisztikai aspektusú, szintaktikai (intrasentential) és lexikai szintű vizsgálata a nyelvi kompetenciáról, a kétnyelvű mentális lexikon működéséről ad számot.

A kódváltás jelenségének bármilyen szintű vizsgálatakor figyelembe kell venni a kétnyelvűség egyéni és/vagy közösségi típusait, vagyis fel kell mérni a kódváltás mint kommunikációs stratégia

előfordulásának lehetőségét. Ezt többek között az is meghatározza, hogy a beszédszituáció egy- vagy kétnyelvű nyelvi módban zajlik-e.

Egynyelvű nyelvi módban a beszélgetés résztvevői közül legalább egy személy egynyelvű (vagy lehetnek bilingvisek, de csak egy közös nyelv áll rendelkezésükre a kommunikáció során). Kétnyelvű nyelvi módban minden résztvevő kompetens (valamilyen szinten) legalább két közös nyelvben (Grosjean 1998).

A kárpátaljai magyar közösségben gyűjtött korpuszokban csaknem minden esetben a magyar a bázis/mátrix nyelv/elsődleges nyelv és az ukrán/orosz a beágyazott nyelv. Az ukrán/orosz a másodlagos nyelv, mivel a beszélők (túlnyomó többségükben és jellemzően) magyar-domináns kétnyelvűek, s az interakciók alapkódja a magyar volt. Az intejük, a rögzített beszélgetési szituációk túlnyomó többsége kétnyelvű nyelvi módban készült, de olyanok is találhatók közöttük, amikor egynyelvű/kétnyelvű többségi beszélő (orosz, ukrán) társalog egynyelvű/kétnyelvű kisebbségi, magyar beszélővel.

Álljon itt 3 példa, melyek talán tartalmilag is érdekesek lehetnek, nemcsak nyelvészetileg:

Írott nyelv:

Valaki, talán csak azért, hogy a nyomott hangulatot oldja, felidézte a közismert orosz anekdotát.

– Tudjátok, miért szélesebb a mi vasúti pályánk, mint a nyugati? – A többség ismeri, unja már, legyintve fordul félre, de akadnak néhányan, akik érdeklődve várják a magyarázatot.

– Amikor a mérnökök Nagy Péter cárral a pálya műszaki jellemzőit egyeztették, azt az utasítást kapták, hogy tervezzék szélesebbre az európai szabványnál.

– Mégis mennyivel? – pontosított volna valaki.

– Ná huj. (Egy hímtaggal.) – szólt tömören az eligazítás. Az inzsellérek megsaccolták, hogy a cár páratlan végtagja úgy tizenennyolc centi lehet, s ezt hozzáadták a rendes európai nyomtáv száznegyvenhárom centijéhez¹⁴.

¹⁴ Együtt 2008/3. szám, Vári Fábán László: Tábori posta 29. old.

Beszélt nyelv:

TM¹⁵: És hogyan emlékszik az első szovjet időkre?

AK: Hát akkor igen nehéz volt, mert amikor azt mondta, hogy harasov, azt hittük, hogy egy kanál só kell az ételbe, azért mondja, hogy haraso. Nem értettünk akkor egy szót se, hisz az édesapám akkor éppen odahaza volt, mert a katonaságból leszerelt, és odahaza volt¹⁶.

Írott-beszélt nyelv:

Gyula H---- Na! Megyek ukrán tőri! Tök jó érzés olyan dolgokat tanulni, amelynek fele hazugság, de hát ez UKRAJINA!!!! NÁSÁ!!! LOVE!!!! :-⁽¹⁷⁾

2.8.3. A kódváltás kommunikációs, pragmatikai okai

A kódváltásnak mindig pragmatikai okai vannak. A két kód váltakozó megjelenése a beszélgetésben úgy értelmezhető, hogy egyben a kommunikációs szituációt is figyelembe vesszük. Amennyiben a pragmatikai ok nem fedezhető fel, a váltás pragmatikai erejét veszti, és már nem nevezhető kódváltásnak, hanem kódkeverésnek (Navracsics 2010: 122).

A kódváltás gyakran olyan kommunikatív stratégiaként használatos, amely nyelvi és társadalmi jelentést hordoz magában (Gumperz 1970). Azok a vizsgálatok, amelyek a kódváltást társadalmi aspektusból közelítik meg, a nyelvkever(ed)és társadalmi hatását nem az egyén szintjén, hanem egy tágabb társadalmi és politikai kontextuson belül vizsgálják (Gal 1988). Az elemzést pedig nem egy mondaton belül, hanem a diskurzus szintjén végzik. Susan Gal (1988: 247) így fogalmaz: „A kódváltás társadalmi stratégia, amelyet a csoporthatárok kijelölésére, áthágására vagy lerombolására használnak; arra, hogy megteremtsék, előhívják, vagy megváltoztassák az interperszonális viszonyokat a velük járó jogokkal és kötelezettségekkel együtt”. A kódváltásnak – tisztán funkcionionalista megközelítésben – kétféle szerepe lehet a beszédhelyzetben: egységesítő vagy elkülönítő. Egységesítő szerepe van akkor, ha az adott közösségben a beszéd gazdaságosságát szolgálja, nem hangsúlyoz politikai, státuszbeli, rangbeli különbségeket. Elkülönítő szerepet játszik, ha a kódváltásnak meghatározó szerepe van annak

¹⁵ TM= terepmunkás; AK= adatközlő.

¹⁶ Az interjú kódja: **215_RÁT_1934_FÉRFI_ANYTR**

¹⁷ <http://www.facebook.com/profile.php?id=100000465812738>

tisztázásában, hogy a beszédben résztvevőknek milyen szerep jutott, mit akarnak hangsúlyozni, hogy akarják az egyéni – műveltségbeli, regionális stb. – különbségeket előtérbe helyezni (Navracsics 1999: 26).

A kódváltások társadalmi szempontú vizsgálatakor Blom és Gumperz (1972) a kódváltás két alapvető típusát különböztette meg, a *helyzethez kötött* (situational) és a *metaforikus* (metaphorical) kódváltást. A *helyzethez kötött* kódváltás társadalmi megegyezésen alapszik. Ilyenkor a nyelvválasztás függ a témától, helytől, beszélőktől és az interakció céljától. A *metaforikus* kódváltás szintén társadalmi megegyezésen alapszik, de főként nyomatékosításra használjuk (Myers Scotton év nélkül).

Ez az általános felosztás túlságosan leegyszerűsítette a kódváltás funkcióit, ezért az újabb kutatások számos új funkciót és kódváltást előidéző okot is ismertetnek, s az újabb szakterminológia szerint *kontextuális*, *metaforikus* és *szituatív kódváltásról* beszélünk. A *kontextuális* és a *metaforikus kódváltás* a beszélő nyelvi ismereteitől, a két nyelvben vagy nyelvváltozatban való jártasságától, a két nyelvhez fűződő attitűdjeitől irányított kódváltást jelent. A szakirodalomban nincs egységes álláspont arról, hogy egy- vagy két külön típusról beszéljünk-e ez esetben. Bár nyelvi tényezők a kódváltás kiváltó okai ezekben az esetekben, mégis elkülöníthető a két kódváltástípus: kontextuálisnak tekintem a kódváltást akkor, ha kiváltó oka a nyelvi hiány, nyelvi deficit, lapszus, a nyelvtudás hiányossága, funkciója pedig ezek megszüntetése; -- és metaforikusnak azokban az esetekben, ha a kódváltás funkciója a saját- vagy az idegen/másodnyelvhez, illetve annak beszélőihez való attitűd, viszony kifejezése, vagy ha a kontextusnak szimbolikus jelentése van, a kódváltást stílusesszövekként használják. Munkám során tehát külön típusként kezelem a kontextuális és a metaforikus kódváltásokat.

A *szituatív kódváltás* ezzel szemben a mindenkori kommunikációs helyzet nem nyelvi körülményeitől, tehát külső okoktól (például a beszédhelyzet megváltozása, a beszédtema, a partner vagy partnerek cserélődése, egynyelvűek jelenléte) meghatározott kódváltás (Kontra 1990: 14, idézi Kiss 1995: 210).

A hagyományosnak tekinthető két nagy kategórián (szituatív és kontextuális) belül a kódváltást kiváltó kommunikációs indítékokat

tekintve a szakirodalomban (Borbély Anna 2001: 192–193 alapján) 14-féle kódváltás-típust különböztetnek meg:

- o *státuszemelés*: a beszélő szerepének a megváltozása, hivatalos jelleg, szakértelem kifejezésre juttatása, műveltség fitogtatása
- o *szolidaritás*: a csoportidentitás jelzése és hangsúlyozása
- o *az üzenet perszonalitása*: a beszélők jelenlétének kifejezésre juttatása,
- o *bizalmasság*: düh és bosszúság kinyilvánítása, káromkodás
- o *kizárás*: valaki kizárása a társalgásból
- o *megszólítás*: egyvalakinek a megszólítása egy több személyből álló csoportban, a megszólított azonosítása
- o *személyes/objektív álláspont kinyilvánítása*: a beszélő kifejti, hogy saját véleményéről vagy pedig egy általánosan elfogadott véleményről van-e szó
- o *kitöltés*: egy lexikai alak, kifejezés, diskurzusjegy vagy mondat kitöltése a legmegfelelőbb szó kimondása
- o *kiváltás/kötés*: a legutóbb használt nyelv folytatása
- o *idézés*: valakinek az idézése
- o *közbevetés*: a beszélő kilép a személytelen narrátor szerepéből, hogy egy másik megjegyzést tegyen
- o *az üzenet minősítése*: részletezés vagy hangsúlyozás, magyarázata az egyik kódon elhangzottaknak
- o *ismétlés*: az egyik kódon elhangzott üzenet megismétlése a másik kódon
- o *fordítás*: az egyik nyelven elhangzott vagy leírt szövegrészt a másik nyelvre lefordítják, hogy tartalmát, jelentését ismertté tegyék azok számára, akik nem értették.

2.8.4. A kódváltáskutatás a nemzetközi szakirodalomban

A múlt század közepén Haugen (1956, 1969) a kétnyelvűek beszédének megragadására 3 kategóriát talált ki: 1) a váltakozás (két nyelv váltakozó használatára utal, kódváltás); 2) az interferencia (két nyelv egymásra hatása, átfedése); 3) az integráció (olyan szavak és kifejezések használata, amelyek sem váltakozásnak, sem átfedésnek nem tekinthetők, kölcsönzés) (vö. Borbély 2001: 186). Mindhárom jelenség

kutatásának nagy szakirodalma van már, különösen a kölcsönzések és a kódváltások kutatásának jutott nagy szerep. A teljesség igénye nélkül tekintsük át a kódváltást értelmező kutatások fő áramait.

Myers-Scotton (1997: 217–237) a kódváltás-kutatás történetének átfogó képét vázolja:

A kódváltás kutatása az 1970-es években kezdődött, s a jelenség szociális funkcióit vizsgálták (lásd. Blom and Gumperz 1972, Scotton és Ury 1977). A kutatások arra a kérdésre keresték a választ, hogy miért váltanak kódot a beszélők. A kutatások eredményeiből arra a következtetésre jutottak, hogy a kódváltás (Code-Switching, CS) az interperszonális kapcsolatok befolyásoló eszköze. A 80-as 90-es években ennek a kérdésnek a pontosítására irányultak a kutatások. Gumperz (1982) és Auer (1984) kezdte először diskurzuseszközként megnevezni a kódváltást, szerinte a CS egyfajta kontextualizációs stratégia, metapragmatikai jelzés, amelyet a beszélő a szándékainak megfelelően használ. A kódváltás szociális funkcióját számos kutató vizsgálta az egyén szintjén (micro-level), és azzal érveltek, hogy az interperszonális kommunikációban tapasztalható minták tükrözik a csoport normáit, szabályait is. Ha a kódváltás a beszédpartnerek közti különbségek kiegyenlítésére vagy a különbségek hangsúlyozására szolgál, akkor ez mindig fontos információt nyújt a közösségen belül és a közösségek között zajló interakciókról is. A használt nyelv a beszélő identitásáról is vall, szimbolikus szerepe van (vö. Heller 1988a, Heller 1988b, Bhatia és Ritchie 1989, Jacobson 1990).

A kutatások korai szakaszában Apple és Muysken (1987) a jakobsoni nyelvi funkcióknak megfelelően a kódváltás 5 lehetséges funkcióját sorolja fel (vö. Gross 2006: 508):

- 1) A beszélő bizonyos témában nyelvi hiányának kompenzálására használja, tehát refenciális funkciót tölt be.
- 2) Direktívaként bekapcsolhatja vagy kizárhatja a hallgatót az interakcióból.
- 3) Érzelmi funkciója is lehet, amennyiben a beszélőt mint többidentitású személyt azonosítja.
- 4) Fatikus funkciója van, ha a társalgás hangnemének változását jelzi.

5) Metanyelvi funkciója pedig akkor lehet, ha kódváltást használnak az interakcióban érintett nyelvek véleményezésére.

Myers-Scotton néhány munkájában megállapítja, hogy a kódváltás eszköz lehet a beszédpartnerek közötti viszony jelzésére: a beszédpartnerek „racionális szereplőkként” mérlegelik tudatalatt a kapcsoltukat érintő veszteségeket és nyereségeket egy esetleges „jelölt vagy jelöletlen” kódváltás bekövetkeztekor (vö. Myers-Scotton 1993b, 1995a). A kódváltások társadalmi vizsgálatakor a jelenséget nem az egyének és azok interperszonális kapcsolataiban vizsgálja, hanem egy tágabb társadalmi és politikai kontextuson belül (vö. Gal 1979, 1992a).

Kevesebben vannak azok a kutatók, akik makroszinten, a csoport-identitás függvényében vizsgálták volna a kódváltást. Ennek több oka lehet. Egyik ilyen ok az, hogy nehéz számszerűsített adatokkal szolgálni a kódváltások gyakoriságáról egy csoportban. A másik ilyen ok lehet, hogy nagyfokú bizonytalanság övezi a kódváltás közösségi szintű megítélését ill. a beszélőknek a saját kódváltásaikhoz fűződő attitűdjeit is. De talán a legfőbb oka, hogy kevesebben vágtak bele makroszintű vizsgálatokba az lehet, hogy míg individuális szinten nem szükséges a beszédsszituáció körülményeinek figyelembe vétele a kódváltások gyakorisági vizsgálatakor, úgy tágabb kontextusban elengedhetetlen annak vizsgálata is, „hogyan ki használ, milyen nyelvváltozatot/nyelvet, hol, mikor és kivel”. A kódváltás használatának gyakorisága társadalmi szinten a különböző demográfiai és szociális változókkal is összefügg (vö. Poplack, Sankoff and Miller 1988; Poplack 1988). Kanadai francia közösségekben, különböző társadalmi osztályba tartozó beszélők kódváltásait vizsgálva megállapították, hogy a „közösségi normák felülírják az egyéni képességeket”. A társadalmi osztály mellett a szakértelem és a közösségi attitűdök a meghatározóak a kódváltások használatakor (vö. Myers-Scotton 1997: 219).

Az 1980-as években a nyelvészek azt is felismerték, hogy a kódváltás nyelvészeti szempontból is szabályozott, nem véletlenszerű. Az érdeklődés középpontjába a kódváltás grammatikai kényszereinek vizsgálata került (vö. Pfaff 1979; Poplack 1980, 1981; Gardner-Chloros 1987). A kutatások fő kérdése az: „egy mondaton belül hol vált(ogat)hat a beszélő nyelvet.”

Poplack (1980) két általános kényszert vizsgál a kódváltás létrejöttében:

1) a szabadmorfémakényszer, mely szerint a kódváltás nem jöhet létre a szótő és a szó toldaléka között.

2) az „ekvivalencia-kényszer” elmélete, amely szerint a mondaton belüli kódváltás csak olyan pontokon lehetséges, ahol az egyik nyelv szintaktikai (szórendi) szabályait sem sérti (Poplack 1980, Borbély 2001: 190).

Mindeközben néhány kutató a 90-es években a kódváltással mint diskurzus szervező jelenséggel kezdett el foglalkozni (vö. McConwell 1988; Wei 1994). Auer (1995) megállapítja, hogy a kódváltás valódi szociális jelentését a társalgásban bekövetkezett váltásoknál ragadhatjuk meg. A kódváltások lehetősége egy megnyilatkozásban a szekvenciális környezettől függ.

A kódváltáskutatások további célját Myers-Scotton (1997: 236) a két/több vizsgálati aspektus (társadalmi és grammatikai) összehangolásában látja.

Ebben a munkában erre, vagyis a társadalmi és nyelvészeti aspektus összehangolására teszünk kísérletet. A kárpátaljai kódváltáskorpuszok (összesen 312 kódváltásos megnyilatkozás beszélt, írott és írott-beszélt példaanyaga, lásd 11. táblázat) alapján megvizsgáljuk a kódváltás grammatikai kényszereit, a nyelvi rendszerek egymásra hatását, hol történhetnek váltások, illetve rendszerezzük a kódváltások kommunikációs, pragmatikai okait, funkcióit közösségi szinten. Ismereteim szerint sem ilyen nagy korpuszon, sem ilyen többszempontú megközelítésben nem vizsgálták még a kódváltást magyarpárú kétnyelvűség esetén, sem kétnyelvű közösség esetén.

Kárpátalján az idő is kétnyelvű („po násomu”)

2.8.5. A kódváltáskutatás a hazai/magyar vonatkozású és az ukrán/orosz szakirodalomban

A magyar nyelv vonatkozásában is gazdag szakirodalom érinti, tárgyalja a kódváltás jelenségét. A jelenséget főleg kétnyelvű közösségek nyelvhasználati sajátosságait vizsgáló nyelvészociológiai, szociolingvisztikai, kontaktusnyelvészeti kutatások keretében vizsgálták.

Több kutató foglalkozik a kódváltások vizsgálatával egyéni (micro-level) szinten, s főleg gyermekek, fiatalok beszédprodukciónak figyelték meg. Vančoné Kremmer Ildikó (1998, 2002) és Sándor Anna (2000) magyar–szlovák vegyes házasságokban felnövő gyerekek és fiatalok kétnyelvűségét és nyelvválasztási, kódváltási változásait írják le. Karmacsi Zoltán (2005, 2007) Kárpátalján magyar–ukrán/orosz kétnyelvű gyerekek nyelvi szocializációját vizsgálva elemzi röviden a gyerekek spontánbeszédében előforduló kódváltások kiváltó okait szociolingvisztikai aspektusból. Navracsics Judit *Kétnyelvű gyermek* c. monográfiájában két- és háromnyelvű gyermekekkel készített hanganyagkorpuszon vizsgálja a kétnyelvűvé válás nyelvi folyamatait szocio- és pszicholingvisztikai aspektusból. A kódváltást különböző nyelvi síkokon vizsgálja: fonetika/fonológiai, morfológiai lexikai szinten és a szintaxis szintjén (vö. Navracsics 1999: 141–143).

Egy-egy kétnyelvű közösség vonatkozásában több határon túli régióban *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatási program keretében (Kontra 1996) más kontaktusjelenséggel együtt vizsgálták a kódváltás funkcióit és/vagy grammatikai kényszereit. A kárpátaljai magyarok vonatkozásában először Csernicskó István (1998a, 1999a; szerk. 2003) és Beregszászi Anikó (2004b) foglalkozott a jelenséggel. Megállapítják, hogy a kódváltás a kárpátaljai magyar beszélőközösségnek nem különösebben jellemző vonása. „A kódváltások alacsony száma valószínűleg azzal magyarázható, hogy mivel a kárpátaljai magyarság jelentős része homogén tömbön belül él, azonosságtudata határozott, a csoportközi kommunikációban szinte kizárólag a magyar nyelvet használja, a közösség a *kárpátaljai magyar beszél kárpátaljai magyarra* interakcióban elsősorban nem a nyelvek közötti kódváltást használja a kontextus és a szerepek megváltozásának jelölésére” (Beregszászi 2004b: 36). A közösségekben végzett kutatások arról tanúskodnak, hogy a kódváltás számos

típusa közül (Bartha 1992; Borbély 2001: 192–193) az idézés fordul elő legtöbbször a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatában (Beregszászi 2004b: 36; Csernicskó 1998). Ugyanakkor szükségesnek tartják a kutatások folytatását, hogy más szituációban milyen a kódváltások előfordulási gyakorisága, milyen kódváltástípusok figyelhetők meg.

Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella (1996a, 1996b) a felvidéki magyarok kétnyelvűségét vizsgálva korábban a kódváltás és a nemzeti azonosságtudat kérdéseit vizsgálta. Társasnyelvészeti aspektusból Lanstyák (2000a: 158–184) mind egyéni mind közösségi szinten (nyelvileg homogén és heterogén csoportokban) vizsgálta a kódváltást, melynek fő kiváltó okaként előbeszédben a beszédhelyzet megváltozását, illetve a nyelvi hiányt tartja, míg írásban stílushatásként definiálja: a hitelesítés és az elhatárolódás eszközének tartja. Lanstyák a kódváltás és fordítás problematikáját is alaposan tárgyalja *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról* című könyvében (Lanstyák 2006, lásd még Lanstyák 2003). A kódváltások nyelvtani elemzésekor a kutató (Lanstyák 2005a, 2005b, 2006) 2 fő típust különböztet meg: bázistartó és bázisváltó kódváltást. Az ún. **bázistartó** kódváltás esetében az a nyelv, amely az adott diskurzus nyelvtani szerkezetét (tagmondat szintjén és annál magasabb szinteken) meghatározza, az ún. *bázisnyelv* vagy *mátrixnyelv*, a társalgás során (legalább egy ideig) nem változik, a másik nyelvből, az ún. *vendégnyelvből*, *beágyazott* vagy *beékel* *nyelvből* (angolul: embedded) (Myers-Scotton 1993) csupán vendégnyelvi betétek (szavak, szószerkezetek) kerülnek át (vö. Myers-Scotton 1993:4; Auer 1988: 200, Lanstyák 2002, 2005a, 2005b, 2006). A kódváltás másik típusa a **bázisváltás**, ill. **bázisváltogatás**, erről akkor beszélünk, ha a bázisnyelv a társalgás során – egyszer vagy többször, ideiglenesen vagy véglegesen – megváltozik (Lanstyák 2002, 2005a, 2005b, 2006).

Benő Attila (2008: 46–56) szintén grammatikai aspektusból a szó, a szószerkezet és a mondat szintjén vizsgálja a kódváltást magyar–román vonatkozásban. Kifejti azt is munkájában, hogy nem mindig lehet elhatárolni a kölcsönzó és az egyszavas kódváltás eseteit. „Elsősorban azért nem, mert ugyanannak a folyamatnak különböző stádiumait jelzik. ...Minden jövevénytől valamikor egyetlen beszélő nyelvhasználatában jelentkező, alkalmi egyszavas kódváltás volt. Ha ugyanazt a kölcsön-elemet mások is kezdi használni, és a használatban a lexéma hangalaki,

morfológiai vagy szemantikai értelemben alkalmazkodni kezd az átvevő nyelv rendszeréhez, akkor az átvétel a meghonosodás útjára lépett, és kölcsönszóként minősíthető a terminus legtágabb értelmében” (Benő: 2008: 51). Tehát az elhatárolás legfőbb kritériuma az, hogy a lexikai elem magán hordozza-e az integrálódás jegyeit vagy pedig grammatikai értelemben az átvevő paradigma szerint használatos (vö. Benő 2008: 52).

Tódor Erika Mária (2005) Hargita és Kovászna megyei magyar iskolákban vizsgálta a kódváltás és az aszimmetrikus magyar–román kétnyelvűség összefüggéseit nyelvpedagógiai szempontból. Tanórai beszélgetések irányított megfigyelése során a természetes osztálytermi tevékenységek alkalmával megjelenő kódváltások dokumentálására figyelt, és a váltást kiváltó tényezőket elemezte. A tanár–diák, diák–diák interakciókat megfigyelve megállapította, hogy a leggyakrabban előforduló nyelvváltási helyzeteket a szavak, kifejezések, fogalmak jelentésének tisztázása váltja ki, s ezeket a beszédhelyzeteket leggyakrabban tanárok kezdeményezik.

Az angol–magyar párú kétnyelvűség vonatkozásában is többen érintették a kódváltás kérdését: például az amerikai magyarok körében Kontra Miklós (1990) a South Bend-i, Bartha Csilla (1993) a detroiti magyarok, Fenyvesi Anna (2005) a toledói magyarok, Kovács Magdolna (2001, 2005) pedig az ausztráliai magyarok nyelvhasználatában is természetes kontaktusjelenségként írja le a kódváltást. Mindannyian a nyelvcsere összefüggésében tárgyalják a kódváltást a vizsgált közösségekben. Borbély Anna (2001) szintén ebben az összefüggésben tárgyalja a jelenséget egy magyarországi kisebbség, a kétegyházi románok nyelvhasználatát, nyelvvállapotát vizsgálva. Németh Attila (2009) doktori disszertációjában a Duna mentén és a Balaton-felvidéken élő német kisebbség nyelvhasználatában vizsgálta a kontaktushatás jelenségeit, főként a kódváltást és az ehhez kapcsolódó attitűdöket életút-interjúk alapján és az „ügynökmódszer” segítségével két generációban (idős és fiatal).

Az utóbbi években orosz, ukrán kutatók érdeklődési körébe is egyre inkább beletartozik a kontaktusjelenségek társasnyelvészeti vizsgálata. Bikova (2006) disszertációjában a nyelvi jelenségek típusairól ír, s ezen belül a kódváltás jelenségére is röviden kitér, egy ukrainai bolgár/gagauz/ukrán/orosz többnyelvű közösségben. Az lemergi oroszok diskurzusaiban bekövetkező ukrán nyelvi váltásokról szól Leszja

Kocsubej (Леся Кочубей 2009) tanulmánya. A kutató leírja, hogy a kódváltások gyakoribbak a fiatalok beszédében, akik nyitottabbak arra, hogy megteremtsék egy vegyes társaságban a szolidaritás érzését, illetve a kódváltást a nyelvi játék eszközeként is előszeretettel használják. A korpusz pszicholingvisztikai szempontú elemzésekor pedig az derült ki, hogy a váltások a funkciószavakat érintik inkább, s gyakoriak az egyszavas váltások. Sovhun (2005) kisebb tanulmánya pedig a kódváltás általános pragmatikai okait összegzi. Mindannyian megerősítik, hogy a kódváltás nem véletlen jelenség, s nem egyszerűen a nyelvi hiány vagy a nyelvtudás gyengesége az oka, hanem jól körülírható szociolingvisztikai, pragmatikai okai vannak, ha kommunikációs stratégiának tekintjük, s nyelvi rendszerek egymásra hatását tekintve pedig grammatikai, pszicholingvisztikai szabályszerűségeket tudunk levonni.

2.8.6. Terminológiai nehézségek

A munka megírása során szembesültem azzal is, hogy míg a kölcsönzés és nyelvválasztás témakörében letisztult fogalmi apparátussal, szakkifejezésekkel dolgoznak a kutatók, addig a kódváltás jelenségének, egyes típusainak leírásakor nincs egységes magyar terminológia. (Pl. *bázisnyelv/mátrix nyelv; beágyazott nyelv/ vendégnyelv/befogadott nyelv; bázisstartó/beszűrő kódváltás; bázisváltó/alternációs kódváltás stb.*) Ennek oka talán abban kereshető, hogy a kutatók elsősorban az igen bőséges nemzetközi, főleg angol nyelvű szakirodalomhoz nyúlnak a témával kapcsolatban, és az idegen nyelvű terminusokat hol egyenes fordításban, hol metaforikus, szimbolikus jelentéssel megspékelve használják a magyar nyelvben, s írják le az adott kódváltástípusokat.

Ebben a munkában nem vállalkozhattam arra, hogy egységes terminológiát alakítsak ki, nem is tisztem, s érvelésem egyik vagy másik kifejezés mellett is szubjektív lehetne csupán, de megpróbáltam párhuzamba állítani azokat a terminusokat, amelyeket ugyanannak a jelenségnek/típusnak a leírására használnak. Ezzel, reményeim szerint, átláthatóbbá válik, hogyan tárgyalja a kurrens magyar nyelvű szakirodalom a kódváltás jelenségét.

III. A „PO ZÁKÁRPÁTSZKI” NYOMÁBAN: ESZKÖZÖK, MÓDSZEREK, HIPOTÉZISEK

A kutatás körülményei

A kárpátaljai magyarok nyelvválasztási és kódváltási stratégiáinak vizsgálatakor több kutatás eredményeit dolgoztuk fel, és a probléma több szempontú megközelítéséhez különböző kutatási módszereket alkalmaztunk.

Eszközök, módszerek:

- nyelvhasználati kérdőív: a) Rétegzett 2009, b) Fiatalok 2006
- élőbeszédből származó hanganyagok, strukturált interjú átiratai (lehetőség szerint, nyelvhasználati szokásokról),
- résztvevői megfigyelés (formális és informális színtereken)

3.1. Nyelvhasználati kérdőív

2009 őszén a Hodinka Antal Intézet szervezésében kezdődött, és a munka megírásakor is tart, az a kérdőíves vizsgálat, melynek célja a 16 évnél idősebb kárpátaljai magyarság 500 fős reprezentatív mintáján a mindennapi nyelvhasználati, nyelvválasztási szokások felmérése. A kérdőívben külön kérdéscsoport foglalkozik a közösségben jelenleg aktuális kérdés, az iskolai tannyelv-választás problematikájával, ennek elemzésére azonban ebben a munkában nem térek ki.

Csernicskó (szerk. 2003: 68) szerint: „egy-egy közösség nyelvhasználati, nyelvválasztási szokásai általában megragadhatók a prototipikus helyzetekben uralkodó szokások, szabályok felderítésével”. Ezek a szabályok úgy írhatók le, ha megválaszoljuk Fishman (1965, 1972) kérdéssorát: *ki beszél, milyen nyelven, kivel és mikor?* Ezért az adatközlőket arra kértük, hogy mindennapi nyelvválasztási szokásaikról nyilatkozzanak a nyelvhasználati kérdőív kitöltésekor.

A kérdőív alkalmas arra, hogy gyorsan jussunk statisztikai módszerekkel feldolgozható adatokhoz, és az ilyen módszerrel végzett vizsgálat könnyen megismételhető, ellenőrizhető (Babbie 2001).

A kérdőívben az általános szociológiai jellemzőket (születési év, lakóhely, nem, iskolai végzettség) feltáró kérdések után a nyelvi kompetenciára, az anyanyelv-, másodnyelv-, és idegen-nyelvtudásra

vonatkozó kérdések szerepelnek. A teljes kérdőív egy kitöltött példánya megtalálható a mellékletben.

A felmérés során kíváncsiak voltunk arra, hogy a megkérdezettek milyen nyelvet/nyelveket használnak, ha családtagjaikkal, közeli ismerőseikkel, magyar és ukrán anyanyelvű barátaikkal, tanáraikkal beszélgetnek különböző témákról: sportról, hivatalos ügyekről, családról, érzelmekről. Azt is megkérdeztük, hogy a különböző kommunikációs színtereken: hivatalban, a közéleti szférában, és a magánéleti helyszíneken milyen nyelvet használnának a szóbeli és írásbeli kommunikáció során.

A nyelvhasználati kérdőív segítségével tehát a következő területeket kívánjuk feltérképezni a kárpátaljai magyar etnikum körében:

- Nyelv választási stratégiák: leírható-e társadalmi, viselkedési szabályok mentén, hogy mikor, hol és kihez, milyen nyelven szól egy magyardomináns kétnyelvű Ukrajnában (formális és informális színtereken)
- Nyelvi attitűdök: hogyan viszonyulnak a beszélők a kontaktusjelenségekhez (kölcsonzések, kódváltások)

A kérdőívben zárt és nyitott kérdésekkel, szituációk, sérelemtörténetek lekérdezésével próbáltuk meg feltérképezni a megkérdezettek kódváltási szokásait.

Az adatok statisztikai elemzését az SPSS9.0 számítógépes adatfeldolgozó programmal végeztük.

A kutatásra a munkában **Rétegzett 2009** néven utalok.

3.1.1. A minta kialakításának szempontjai:

A kárpátaljai magyarság vonatkozásában voltak már a nyelvhasználati szokások feltérképezésére vonatkozó kutatások (vö. Csernicskó szerk. 2003, Márku 2008a, Csernicskó szerk. 2010a, 2010b), ám mindeddig véletlenszerű vagy kvótamintán végeztük a felmérést. Jelen kutatásban az volt a célunk, hogy a kárpátaljai magyar közösség 500 fős, több szempontból reprezentatív (nem, településtípus, iskolai végzettség, korcsoport) mintáján végezzünk lekérdezést. A reprezentatív minta kialakításában Molnár József demográfus és a Hodinka Antal Intézet munkatársai vettek részt.

A reprezentativitás biztosításának egyik módja a rétegzett mintavétel, azaz a minta célirányos kiválasztása a teljes sokaság eloszlásának a

figyelembe vételével. A módszer annál sikeresebben alkalmazható, minél részletesebb képünk van a teljes sokaság eloszlásáról.

A kárpátaljai magyar népesség összetétele a népszámlálási és egyéb adatok alapján viszonylag jól ismert, vizsgálatánál tehát célszerű ez mintavétel.

Az alábbiakban a 16 éven felüli kárpátaljai magyar népesség 500 fős rétegzett reprezentatív mintája kialakításának a fő szempontjait ismertetjük:

- A 16 évnél idősebb kárpátaljai magyarok 35,2%-a él városban és városi típusú településen, 64,8%-a falun.
- A vizsgálandó kategórián belül a férfiak 47,6%-os arányt képviseltek, szemben a nők 52,4%-os megfelelőjével. A városi lakosság 47,2, a falusi 47,8%-át alkották a férfiak, amit a mintában is érvényesítettünk.
- A korösszetétel reprezentativitásának a biztosítására a 16–19, 20–29, 30–39, 40–49, 50–59, valamint a 60 éves és azon felüli korcsoportokat használtuk. A 16 éven felüli kárpátaljai magyar városi és falusi népesség nem és kor szerinti százalékos összetételét a következő táblázat tartalmazza:

4. táblázat. A reprezentatív minta *kor* és *nem* szerinti százalékos összetétele

	Adott korcsoport százalékaránya, férfiak					
	16–19	20–29	30–39	40–49	50–59	>60
Városi népesség	7	22	18	16	17	20
Falusi népesség	7	20	20	19	17	16
	Adott korcsoport százalékaránya, nők					
	16–19	20–29	30–39	40–49	50–59	>60
Városi népesség	5	18	16	15	18	29
Falusi népesség	7	18	17	16	17	26

- Figyelembe vettük az iskolai végzettség szerinti megoszlást is, településtípusok és kor szerinti bontásban. Az alábbi táblázat a minta kialakításánál használt iskolai végzettség szerinti eloszlást mutatja:

5. táblázat. A reprezentatív minta *kor és iskolai végzettség* szerinti százalékos összetétele

Végzettség	Adott végzettséggel rendelkezők százalékaránya korcsoportonként					
	16–19	20–29	30–39	40–49	50–59	>60
Városi lakosság						
Általános, elemi, semmilyen	48	10	12	8	14	55
Érettségi	52	74	75	77	72	35
Felsőfokú	0	16	13	15	14	10
Falusi lakosság						
Általános, elemi, semmilyen	51	24	25	22	26	67
Érettségi	49	71	72	74	70	30
Felsőfokú	0	5	3	4	4	3

Kárpátalján 169 olyan település van, ahol legalább 10 magyar él. Nyilvánvalóan nem cél ezek mindegyikének a bevonása a vizsgálatba, gyakorlatias megfontolásokból elegendő 20–30 településről venni a mintát. Ezen települések körének a meghatározása a következő lépésekben történt.

A többezres magyarsággal rendelkező 6 város (**Beregszász, Csap, Munkács, Nagyszőlős, Técső, Ungvár**) és 4 városi típusú település (**Aknaszlatina, Battyú, Tiszaújlak, Visk**) mindegyikét bevontuk a mintavételbe, egyediségükre, illetve fontosságukra való tekintettel. Az ezekre eső részminták nagyságát az itt élő magyarok számával arányosan határoztuk meg.

A szórványmagyarság lakta városok közül **Husztot**, a városi típusú települések közül **Kőrösmezőt** választottuk mintavételi helyül. A mintaelemek száma ezen településeken a szórványmagyarság adott településtípusra jellemző számával arányos.

A magyarlakta falvakat hierarchikus clusterelemzéssel csoportosítottuk az ott élő magyarok száma és aránya alapján, 9 csoportot hozva létre. Az egyes cluterekből az odasorolt falvakban élő magyarok számával arányosan, az adekvát járási eloszlás figyelembe vételét lehetővé tevő módon választottunk településeket:

- **Nagydobrony** (a népes település egyértelműen elkülönül a megye más magyar falvaitól);
- közel 3 ezer lakosú magyar falvak: **Dercen, Vári**;

- közel 2 ezer lakosú magyar falvak: **Mezőkaszony, Tiszapéterfalva**;
- közel 1,5 ezer magyar lakossal rendelkező falvak: **Beregdeda, Eszeny, Gut, Nagymuzsaly, Szernye, Szőlősgyula**;
- közel 2 ezer lakosú falvak, ezernél több magyar lakossal: **Beregrákos, Beregújfalu**;
- közel ezer lakosú magyar falvak: **Gecse, Harangláb, Nagygejőc, Verbőc**;
- harmadrészben–felelészben magyarok lakta 1–2 ezer lakosú falvak: **Fancsika**;
- magyar szórvány által lakott falvak: **Minaj**;
- 500 fő alatti kis magyar falvak: **Gállocs**.

A kiválasztott falvak mintaelemszáma az adott clusterbe sorolt települések magyar lakosainak számával arányos, lehetőség szerint a járási eloszlást is figyelembe véve.

Összességében tehát, a 32 településről vett 500 fős minta megalapozottan tekinthető a 16 évesnél idősebb kárpátaljai magyar népesség rétegzett reprezentatív mintájának.

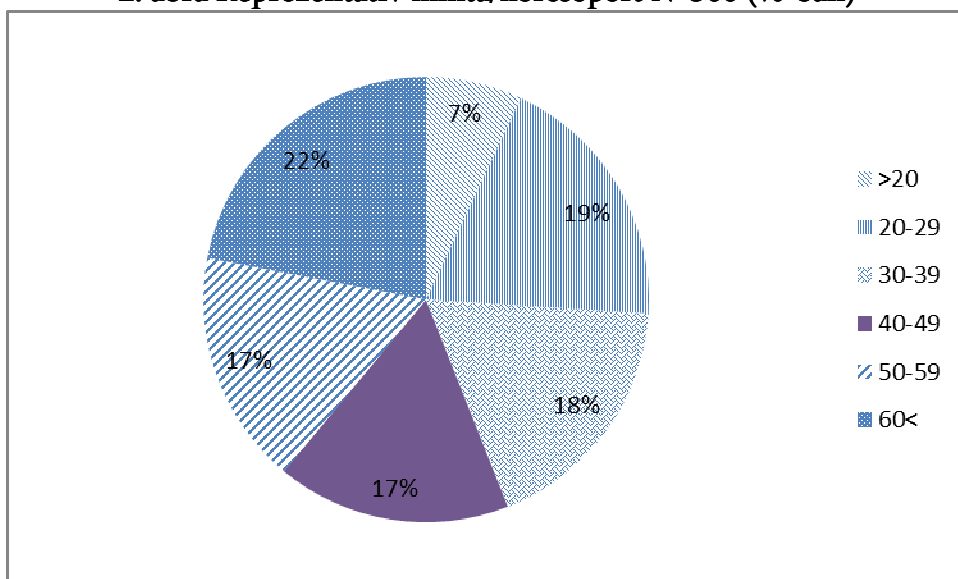
3.1.2. Az adatközlők szociológiai jellemzői a Rétegzett 2009 alapján

Jelenlegi minta: A munka megírásakor 27 településen történt meg a lekérdezés, összesen 387 adatközlő töltötte ki a kérdőívet. Az így kialakult minta arányos az eredeti mintával, de a korcsoport, nem, és iskolatípus szerint a két minta közötti eltérés szignifikáns, ezért reprezentatívnak ugyan nem tekinthető, de rétegzett mintának így is kitűnő (6. táblázat, 2., 3. ábra).

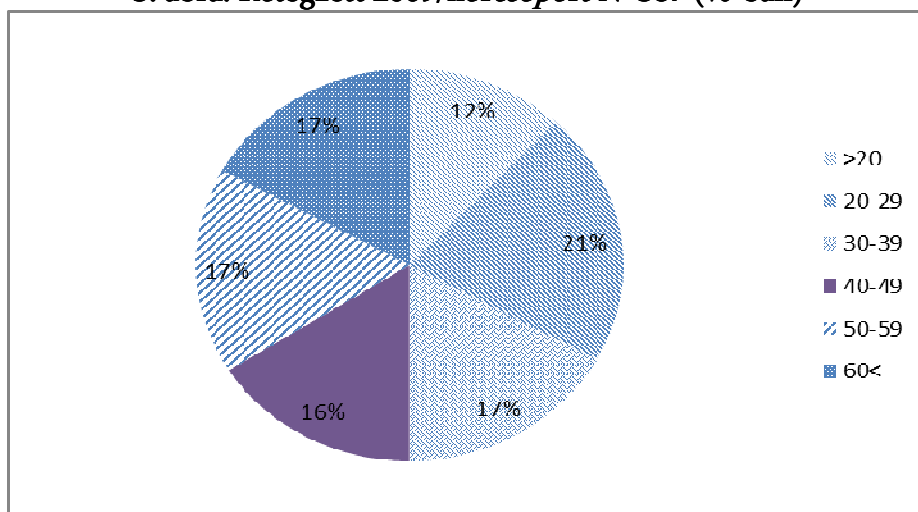
6. táblázat. A két minta közötti eltérés *Nemek* szerint

Reprezentatív minta			Rétegzett 2009 minta		
	N	%		N	%
férfi	238	48	férfi	167	43
nő	262	52	nő	220	57
Total	500	100	Total	387	100

2. ábra Reprezentatív minta/korcsoport N=500 (%-ban)

3. ábra. Rétegzett 2009/korcsoport N=387 (%-ban)

A megkérdezett 387 adatközlő közül 167 férfi (43%), 220 nő (57%). Faluban él az adatközlők 61%-a (234 fő), városi 28%-uk, (107 fő), és városi típusú településen él 12% (46 fő). Legtöbben a Beregszászi járásban élnek. A járásonkénti megoszlást lásd 7. táblázatban.

7. táblázat. A Rétegzett 2009 minta *járásonkénti* megoszlása

Járás	N	%
Ungvári	53	14
Munkácsi	50	13
Beregszászi	143	37
Nagyszőlősi	93	24
Egyéb/Szórvány	48	12
Összesen	387	100

Az adatközlők közül 382-en adták meg legmagasabb iskolai végzettségüket. Legtöbben középiskolát (vagy gimnáziumot, líceumot) végeztek, tehát szakképesítés nélküli érettségivel rendelkeznek.

8. táblázat. A Rétegzett 2009 minta megoszlása *Legmagasabb iskolai végzettsége* szerint

	N	%
1–4 osztály	4	1
5–8/9 osztály	94	25
középiskola	169	44
szakiskola, szakközép, technikum	64	17
főiskola, egyetem	51	13
Total	382	100

Az adatközlők döntő többsége 86%-a, magyarnak vallotta magát, 13%-uk pedig az ukrán nemzetiséghez tartozónak. 1-1 adatközlő orosz-nak/cigánynak, 2-en pedig magyar-német identitásúnak mondta magát.

9. táblázat. A Rétegzett2009 megoszlása *Nemzetiség* szerint

Nemzetisége	N	%
magyar	327	86
ukrán	50	13
orosz	1	0
egyéb=cigány	1	0
német és magyar	2	1
Total	381	100

Az anyanyelvi megoszlásnál a magyar anyanyelvűek vannak legtöbben 94%; az ukrán nemzetiségűek közül is legtöbben a magyart

jelölték meg anyanyelvüknek. Az ukrán anyanyelvűek száma mindössze 17, míg az ukrán nemzetiségűeké 50 fő.

10. táblázat. A Rétegzett2009 megoszlása *Anyanyelve* szerint

Anyanyelve	N	%
magyar	364	94
ukrán	17	4
orosz	2	1
magyar és ukrán	2	1
magyar, orosz, angol	1	0
Total	386	100

Az adatközlők kiválasztásánál szempont volt továbbá, hogy:

- A Terepmunkás (TM) adatközlőket (AK) az adott településen bárhol kereshet.
- Egy háztartásból csak egy személyt kérdezzen meg. (Egy háztartás alatt értjük az egy lakcím alatt élő személyeket.)
- A kérdőívek kitöltése közben készítsen a TM hanganyagot (a kérdőívek legalább 50%-ánál).

3.2. A *Fiatalok 2006* vizsgálat

2006 szeptemberében kérdőíves felmérést végeztünk az Ungvári Nemzeti Egyetem és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magukat magyar nemzetiségűnek valló hallgatói körében. Választásunk azért esett e két felsőoktatási intézményre, mert:

- Az Ungvári Nemzeti Egyetem (UNE) (Ungvár) az a nagy múltra visszatekintő felsőoktatási intézmény, amely állami támogatással működik, s ahol a magyar tannyelvű Magyar nyelv és irodalom szakon kívül a többi ukrán tannyelvű szakon is jelentős a magyar nemzetiségű tanulók száma.
- A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (KMF) (Beregszász) pedig a Kárpát-medence és Kárpátalja első akkreditált magyar tannyelvű alapítványi támogatású felsőoktatási intézménye, mely már több mint tíz éve képez magyar nemzetiségű pedagógusokat, kertészmérnököket, közgazdászokat, s jelenleg ezernél több magyar ajkú hallgatója van.

Az egyetlen önálló magyar, és egyben az egyik legjelentősebb felsőoktatási intézmény Kárpátalján.

A mintában 116 adatközlőt kérdeztünk meg: 23-at az UNE-n, 93-at a KMF-en, nagyjából arányosan az intézményekben tanuló magyar nemzetiségű hallgatók számával.

Az adatközlőket a *barátom barátja módszerrel* (Milroy 1980) választottuk ki mindkét intézményben, mert arra nem volt mód, hogy egy egész évfolyamot vagy szakot kérdezzünk meg. Az adatközlőket arra kértük, hogy mindennapi nyelvválasztási szokásaikról nyilatkozzanak a nyelvhasználati kérdőív kitöltésekor. A kutatás részeredményeire a *Fiatalok 2006* névvel hivatkozunk a munkában¹⁸.

Az írott beszélt nyelvi korpusz gyűjtéséhez kiváló terep a Facebook, illetve arra is, hogy a Termini magyar-magyar szótárt a nagyközönséggel is megismertessük¹⁹

¹⁸ A Fiatalok 2006 vizsgálat eredményeinek több szempontú, részletes elemzését lásd Márku 2008a, Márku 2008b, Márku 2008c, Márku 2009a, Márku 2009b, Márku 2009c, Márku 2009d, Csernicskó szerk. 2010a.

¹⁹ A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat facebook oldalát Kitlei Ibolya és Márku Anita menedzseli

3.3. Kódváltás-korpuszok a kárpátaljai beszélőközösségben

A spontán beszéd tervezési folyamatait közvetlenül on-line (a kutató előre meghatározott szempontok alapján gyűjti a nyelvbontlásokat, és leírja létrejöttének körülményeit) vagy off-line módszerrel (spontán beszédre készült hangfelvételeket vagy ezeknek fonetikai átíratát elemzi a kutató) kutathatjuk, vagyis sajátos kutatási módszereket igényel az önmegfigyeléstől egészen a mások megfigyeléséig. A spontánbeszéd-felvételek egyik legelterjedtebb válfaja az interjú. A spontánbeszédben bekövetkezett „elszólásokat” (ide értve a kódváltást, mint kontaktus-jelenséget is) vizsgálva próbálnak fényt deríteni arra, hogyan is szerveződik a mentális lexikon, és miként zajlik beszédprodukció folyamata az agyban. Azt feltételezik, hogy a spontán beszéd folyamatának zavarai ugyanazon mechanizmus által jönnek létre, mint a hibátlan folyamatokéi.

A kárpátaljai magyarok nyelvhasználatára vonatkozóan többféle korpuszal dolgozunk, amelyben kódváltás van.

3.3.1. Élőnyelvi hanganyagok: spontán beszélgetések, félig-strukturált interjúk

A Hodinka Antal Intézetben 2005-ben indult az a kutatási program, melynek célja, hogy 2010-re minden kárpátaljai magyarlakta településről rendelkezünk digitalizált és lejegyzett, nyelvészeti elemzésre, különös tekintettel a kétnyelvűségi hatások (például kódváltás, lexikai és hangtani kölcsönzés és regionalizmusok, nyelvjárási sajátosságok vizsgálatára) alkalmas hanganyaggal. A hanganyaggyűjtést, archiválást, lejegyzést, ellenőrzést az Intézet fiatal kutatói végezték. Jelenleg az adatbázis 390 órányi digitalizált hanganyagot tartalmaz, 628 személytől, Kárpátalja 100 településéről (a 2001-es népszámlálási adatok szerint Kárpátalján 124 magyarlakta települést tartanak számon).

A közel 400 órányi digitalizált hanganyagtárából olyan hanganyagokat válogattunk ki, amelyekben előfordulnak kódváltási jelenségek. Ezek félig-strukturált interjúk, melyeket Kárpátalja 70 magyarlakta településén készítettünk. Összesen 153 interjú átíratát vizsgáltuk meg, melyekben 53 kódváltásos megnyilatkozást találtunk.

Továbbá készítettünk hanganyagokat: a nyelvválasztási kérdőívek kitöltése alatt, rögzítettünk kötetlen csoportos beszélgetéseket, spontán hangfelvételeket. (Lásd 11. táblázat.)

Engedéllyel lejegyeztük egy főiskolai vezetői értekezlet hanganyagát is, amelyből szintén kódváltásos megnyilatkozásokat kerestünk.

A jelenlegi, elemzésre használt korpuszban 101 előbeszédből származó kódváltásos megnyilatkozás található.

3.3.2. Írott nyelvi korpusz

A *magyar nyelv határtalanítása* c. projekt keretében az ún. ht-adatbázisban, a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat²⁰ on-line elérhető szótárában az összes határon túli régióban közös projektjeként 2004 óta gyűjtjük szervezeten a kölcsönzéseket. A szócikkek kialakításánál fontosnak tartjuk, hogy hiteles beszélőktől származó írott vagy beszélt nyelvi példamondatokkal adatoljuk az adott szó előfordulását. Ezért szisztematikusan gyűjtöttünk példamondatokat szépirodalomból, sajtóból, előbeszédből. Ennek a gyűjtésnek a melléktermékeként jött létre az az adatbázis, amely *kódváltást* tartalmazó megnyilatkozásokat tartalmaznak. Ezek a szépirodalmi alkotások szintén az előbeszédből származnak, vagy azt adják vissza. Többségük kárpátaljai szerző műve, gyűjtése, és/vagy kárpátaljai témát feldolgozó alkotás, melyekben lejegyzett interjúkat, visszaemlékezéseket, narratívákat olvashatunk szépirodalmi stílusban.

Az alábbi szépirodalmi alkotásokból végeztük a gyűjtést:

- Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Budapest: Ister, 2000.
- P. Punyó Mária: *Reggelt adott az Isten. A szenvedés éveit kárpátaljai népi elbeszélésekben*. Debrecen, 1993.
- Együtt 2008, 2009, 2010-es számai, Főként: Vári Fábián László: *Tábori posta* c. regényfolyamából.
- Zelei Miklós: *Itt állunk egy szál megmaradásban*. 2000, Délmagyarország, Szeged.
- Berniczky Éva: *Napló*, Litera.

http://www.hhrf.org/up/manz/0405/15_i.html;

Ezekből a művekből **148 kódváltást** tartalmazó példamondatot, szövegrészletet, párbeszédet gyűjtöttünk. Az alábbi sajtótermékekből pedig további **14** példát találtunk.

²⁰ <http://ht.nyttud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>

- Kárpáti Igaz Szó
- Ukrajnai Magyar Krónika
- Kárpátinfo
- Beregszász c. lap

Ha a kódváltás funkciója szempontjából közelítjük meg: ezek a példák főleg az idézés csoportjába tartoznak, jelzik a beszélőváltást, a mondanivaló hitelesítése, a történetmesélés megelevenítése a célja, a stílushatás kifejezésének eszközei.

3.3.3. „Írott-beszélt” nyelvi korpusz.

Az internetes nyelvhasználat tudományos vizsgálata új irány a nyelvészetben belül. Aktuális, sok kutatási problémát felvető, és kialakulóban lévő területe az alkalmazott nyelvészetnek, szociolingvisztikának és a kommunikációtudománynak egyaránt. Mivel az elektronikus kommunikáció angol nyelvterületen hódított először, ezért az első szakirodalmak és kutatások is ehhez köthetők (Androutsopoulos 2006, Bergs 2005, Crystal 2001/2004).

A kárpátaljai magyarok kétnyelvűségét, a jellemző kontaktusjelenségeket eddig főként beszélt nyelvi és írott szövegeken vizsgálták, viszont az internetes kommunikációt mint sajátos, az írott és beszélt nyelv között elhelyezkedő kommunikációs eszközt eddig nem vették górcső alá. Ebben a munkában széleskörű elemzésre nem vállalkozom, mindössze felvillantom a most kezdőd kutatás távlatait.

2010-ben kezdődött saját kezdeményezésként a kétnyelvűségi jelenségek figyelése az általam is aktívan használt internetes közösségépítő oldalakon: *facebook.com*, *iwiw.hu*; és csevegő programokon: *skype*, *gmail-chat*. Az említett oldalak figyelése rendszeres, a megnyilatkozásokat akkor gyűjtjük ki, ha biztosan kárpátaljai kétnyelvű beszélőtől származik, ismerjük a beszélő nyelvi hátterét (pl. személyes ismerősöm).

Az internetes nyelvhasználat tudományos vizsgálata új irány a nyelvészetben belül. Aktuális, sok kutatási problémát felvető és kialakulóban lévő területe az alkalmazott nyelvészetnek, szociolingvisztikának és kommunikáció tudománynak egyaránt. Általános (egynyelvű közösségekről) szakirodalma van már Magyarországon is (Lásd Bódi 1998, 2004a, 2004b, Horányi 1997, Kiss 1997, Szépe 1997, Nyíri 1996), de kétnyelvűségi jelenségek, különös tekintettel szláv-magyar

kontaktusok vizsgálatával eddig még, tudtommal, nem foglalkoztak behatóan (Felvidéken, Pozsonyban egy-két szakdolgozat született a témában).

A magyarországi szakirodalom szerint nem egyértelmű, hogy a „posztliterális környezetben” megalkotott magánjellegű számítógépes e-mail és chatüzenetek kommunikációs műfaja írott vagy beszélt nyelvi kommunikáció-e. A hagyományos, írott szövegekkel ellentétben az internetes szövegekre a szabályozottság, a normativitás és a szerkesztettség magasabb szintje kevésbé jellemző. (Bódi 2004a: 56, 2004b). Az interneten jelentkező spontán szövegek köztes kommunikációs műfaját *írott beszélt nyelvnek* nevezi Bódi (1998: 186; 2004a, 2004b). Balázs Géza ugyanezt a jelenséget *másodlagos írásbeliségként* ismerteti, azonban kiterjeszti ezt az internet mellett a mobiltávközlés sms-szolgáltatásainak, illetve más írásbeli médiumoknak az írásbeliségére is (Balázs 2003: 149). Veszelszki Ágnes pedig *digilektusként* definiálja a jelenséget (Veszelszki 2011).

Ezek a kutatások ugyanakkor csupán a nyelvi jelenségekre fókuszálnak, viszont érdemes lenne az internetes nyelvhasználatot összetettebben, a gyakorlóközösségek felől megközelíteni, s a nyelvhasználat jelenségein kívül, az identitás, a nyelvcsere és nyelvmegtartás, valamint oktatási kérdések is a figyelem középpontjába kerülhetnének. Különösen izgalmas mindez kétnyelvű közösségben, mint amilyen a kárpátaljai magyar beszélőközösség.

A beszélőközösség (speech community) fogalmát William Labov dolgozta ki. Az eddigi kutatások a kárpátaljai magyarságot (és más határon túli magyar közösségeket is) ebben a megközelítésben vizsgálták. A beszélőközösség viszont gyakran gyakorlóközösségekben (communities of practice Lave & Wenger 1991) él. A korai definíciók tehát elvezettek a gyakorlóközösségekhez.

A *gyakorlóközösségek* önkéntesen szerveződő csoportok. Hasonló érdeklődésű és hasonló tapasztalatokkal rendelkező emberek szeretnek összeverődni és tanulni egymástól – akár úgy, hogy beszélgetnek egy témáról, akár úgy, hogy közösen végeznek valamilyen tevékenységet (vö. Eckert 2006, Szabó 2012).

A nemzetközi szakirodalomban például a saját kisebbségi nyelvváltozathoz való viszony és a médiumok kapcsolatának kérdését elemzi Harwood és Vincze (2011, 2012, 2013) kétnyelvűségi jelenségek

tekintetében például a kódváltás (CS) chat-szobákban való megjelenésével és funkcióival Margreet Dorleijn and Jacomine Nortier (2009) foglalkozik holland–marokkói arab beszédpartnerek diskurzusait elemelve. Callahan (2004) alapján ők is úgy vélik, hogy az online nyelvhasználat kellőképpen informális és spontán, hogy érdemben lehessen vizsgálni a CS jelenségét.

Az angol nyelvvel foglalkozó nemzetközi kutatások is rávilágítottak már arra, hogy az interneten továbbított üzenetek az írott és a beszélt nyelv között helyezkednek el, hiszen a partnerek nem látják és nem is hallják egymást, ezért kicsit személytelenebbek is ezek a szövegek, viszont a felhasználók kifejezetten a spontán beszélt nyelvhez hasonlóan szervezik a szövegeiket a világhálón (Bódi 2004b; vö még. Herring 1996: 4; Collott–Bellmore 1996: 14, 21).

A kárpátaljai korpusz a disszertáció megírásakor elég kezdetleges volt még: **49 kódváltásos megnyilatkozást** tartalmazott, de a gyűjtés azóta is zajlik. *A kutatás módszere:* a rendszeres résztvevő megfigyelés és a módszeres gyűjtés (Milroy–Milroy 1985).

Etikai vonatkozások:

A közösségi fórumok nyilvános üzenőfalán és a chat-szobákban folytatott beszélgetésekben „elhangzott” olyan megnyilatkozásokat gyűjtjük, amelyek biztosan kárpátaljai beszélőtől származnak, kontaktusjelenségeket tartalmaznak.

Mivel az internetes nyelvészet és mobilkommunikációs nyelvhasználat vizsgálata fiatal, dinamikusan fejlődő kutatási irány, ezért kutatási módszertana, a korpuszgyűjtés lehetőségei is kidolgozatlanok (Márku 2012). Reményeim szerint, a folyó kutatások a módszertani irányelvek és az etikai vonatkozások tisztázásához is hozzájárulnak.

Az adatok feldolgozásánál figyelembe vettem, hogy magánbeszélgetéseknél a másik fél beleegyezését adja, hogy beszélgetésünket tudományos célokra felhasználjam, közösségi fórumokon pedig csak a nyilvános, az üzenő-falon bárki számára elérhető megnyilatkozásokat gyűjtöttem ki, valamint a személyiségi jogok védelmében a személynevet kódoltam.

11. táblázat. A kódváltás-korpusz megoszlása

Beszélt nyelvi korpusz		Írott korpusz		Írott-beszélt korpusz	
A kárpátaljai magyar hanganyagtár interjúiból;	53	Szépirodalom	148	Skype (Chat-szoba)	9
Kérdőíves felmérés közben rögzített-, és spontán felvételek, megfigyelések;	20	Sajtó	14	Közösségi oldalak: facebook; hu; iwiw.hu	40
Értekezlet hanganyagában;	28				
Összesen:	101	162		49	
Mindösszesen:	312 megnyilatkozás				

A szakirodalom szerint a kódváltást egy szűkebb grammatikai és egy tágabb társasnyelvészeti megközelítésben is vizsgálhatjuk.

Munkámban a kódváltások elemzését mindkét nézőpont felől megközelítem.

A munka során korábbi kutatások részeredményeire is hivatkozunk, melyeket a korábbi tanulmányokban, monográfiákban is használt megnevezéssel közlünk pl. RSS kutatás (lásd: Csernicskó 1998a, N=144), Rétegződés 2003 (a kutatásról lásd Beregszászi–Csernicskó 2006: 71–100; N=516).

Az eredményeket és hiányosságokat saját tapasztalatokkal, személyes megfigyelésekkel egészítjük ki. A várható eredmények remélhetőleg hozzájárulnak a kétnyelvű közösségek (különösen a kárpátaljai magyar közösség) kétnyelvűségi helyzetének pontosabb, árnyaltabb megismeréséhez. A kutatási problémát, tudomásom szerint, eddig ilyen megközelítésben, ilyen mélységben, ilyen nagy mintán és élőnyelvi korpusz felhasználásával még nem kutatták magyar és ukrán/orusz nyelv vonatkozásában.

3.4. Hipotézisek

A kutatás tervezése során a következő hipotéziseket fogalmaztam meg állítások formájában. A dolgozat során a hipotézisek ellenőrzését a kutatási eredmények alapján végeztem el.

Feltételeztem, hogy:

a NYELVVÁLASZTÁST befolyásolja:

A nyelvtudás:

1. A magyar mellett más nyelvek ismerete is jellemző az adatközlőkre, azaz verbális repertoárjuk nemcsak egyetlen nyelvből (és annak változataiból) áll.
2. A beszélők nyelvi attitűdje, államnyelvhez való viszonyulása:
3. Az adatközlők egy része negatív attitűdöket táplál az államnyelvvel szemben, mégis az ukrán nyelvnek magas a presztízse a kárpátaljai magyarok körében, és a saját nyelvváltozatukhoz is pozitívan viszonyulnak.

A nyelvi színterek:

4. Az informális felől a formális felé haladva csökken a magyar, nő az ukrán/orusz használati aránya.
5. A nyelvek között „munkamegosztás” van: egyes színtereken a magyar, míg másokon az ukrán a domináns.

A kommunikációs szituáció:

6. Egynyelvűek jelenléte: többségi egynyelvűekkel inkább többségi nyelven kommunikálnak.
7. A státusz, az intimitás foka: hivatalos személlyel, idegennel inkább az ukránt, míg közeli ismerősökkel inkább a magyart használják szívesebben.
8. A beszélgetés tartalma, témája: az adatközlők egy része munkáról, tanulásról ukránul is beszél. Érzelmekről, hobbiról inkább magyarul társalognak.
9. A nyelvválasztás funkciója (szolidaritás, és kizárás): az adatközlők többsége szolidáris a többségi nemzet képviselőihez, nyelvválasztásuk igazodik az elvárásokhoz.

KÓDVÁLTÁS:

Pszicholingvisztikai, nyelvészeti aspektus:

10. A kárpátaljai magyar közösségben inkább a bázistartó kódváltás a jellemző, de találhatunk példát bázisváltásra is.
11. A kárpátaljai korpuszban lexikai szinten a (az egyszavas) kódváltások leginkább nyelvi hiány miatt következnek be.
12. A kódváltások főleg a tartalmas szavakat érinti, gyakran egyszavas váltások, szófajilag főnevek.
13. A lexémák szintjén: Poplack (1980) alapján feltételezzük, hogy a „morféma kényszer” beigazolódik idiomatikus, szószerkezetekben, állandó szókapcsolatokban, kifejezéseknél a kárpátaljai korpuszokban sem találunk váltást.
14. Poplack „ekvivalencia kényszer”-e (1980) szerint feltételezzük, hogy a mondaton belüli kódváltás (lexikai elemek szintjén és tagmondatoknál) olyan helyeken történik, ahol nem sérti egyik nyelv szintaktikai (szórendi) szabályait sem, ami az „elkülönült rendszer” hipotézisét bizonyítja.
15. Mondat szintű váltáskor magyar nyelvi interferencia jelentkezik az ukrán/orosz mondat szórendjében.

Kommunikációs, pragmatikai aspektus:

16. A vizsgált közösségben megfigyelhető a kontextusos, metaforikus és szituatív kódváltás mint kommunikációs stratégia.
17. A kódváltás legfőbb funkciója a kárpátaljai magyar kétnyelvű közösségben, hogy a beszélő alkalmazkodjon a megváltozott körülményekhez, sikeresebbé, hatékonyabbá és hitelesebbé tegye mondandóját.
18. A kárpátaljai korpuszban található példák lefedik azokat a kódváltástípusokat, amelyeket a szakirodalomból ismerünk (Borbély Anna (2001) például 14 kódváltástípust különböztet meg).

KÖLCSÖNZÉS:

19. Az adatközlők többsége saját bevallása szerint is használ kölcsön-szavakat, tehát a kölcsönzés tudatos jelenség esetükben.
20. A szókölcönzéshez való attitűd pozitív: úgy tekintenek erre a jelenségre, mint a kétnyelvűség természetes velejárójára.

IV. A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK NYELVVÁLASZTÁSI STRATÉGIÁI, A NYELVVÁLASZTÁST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Az egyén nyelvválasztását számos konvenció és előírás szabályozza. Grosjean (1998b) szerint nagyon fontos, hogy a beszélgetési szituáció egynyelvű vagy kétnyelvű nyelvi módban zajlik-e. Az egynyelvű nyelvi mód azt jelenti, hogy a beszélgetés résztvevői közül legalább egy személy egynyelvű (vagy lehetnek bilingvisek, de csak egy közös nyelv áll rendelkezésükre a kommunikáció során), tehát nincs lehetőség váltogatni a nyelvek között, és az esetleges kódváltások veszélyeztethetik a sikeres kommunikációt. Kétnyelvű nyelvi módban minden résztvevő kompetens legalább két közös nyelvben.

A kétnyelvű nyelvi módban könnyen aktiválható a mentális lexikonban mindkét nyelv, hiszen nincs gátlás, a beszélgető felek kölcsönösen értik egymás nyelveit. Nem ez a helyzet az egynyelvű nyelvi módban, amikor a beszélőnek tudatos kontroll alatt kell tartania nyelvhasználatát, hogy a beszélgetőtársat ne sértse meg azzal, hogy olyan nyelvet használ, amelyet ő nem birtokol (Navracsics 2007: 16).

A nyelvválasztást ugyanakkor a beszédmódon kívül még sok tényező befolyásolja. Ezen tényezőket ismert kétnyelvűségi kutatások alapján összegeztem (vö. Grosjean 1982: 136, Borbély 2001: 118):

- 1) a beszélgetés résztvevői (nyelvi jártasság, nyelvi előny/ben részesítés/, társadalmi-gazdasági státusz, életkor, nem, foglalkozás, iskolázottság, etnikai hovatartozás, a beszélő beszédaktusainak előtörténete, kapcsolatok minősége, bizalmasság, a kapcsolat határfoka, a nyelvekhez fűződő érzések/attitűdök, külső hatások);
- 2) a szituáció (helyszín/környezet, egynyelvű/ek jelenléte, a formális kapcsolat mértéke, a bizalmasság foka);
- 3) a beszélgetés tartalma (a téma, a szókincs típusa);
- 4) a beszélgetés mint szociális interakció funkciója (a társadalmi státusz emelése, a társadalmi különbségek, valaki kizárása, felkérés vagy parancs) stb.

A kárpátaljai magyar közösségben végzett felmérés eredményeit e tényezők figyelembevételével elemezzük.

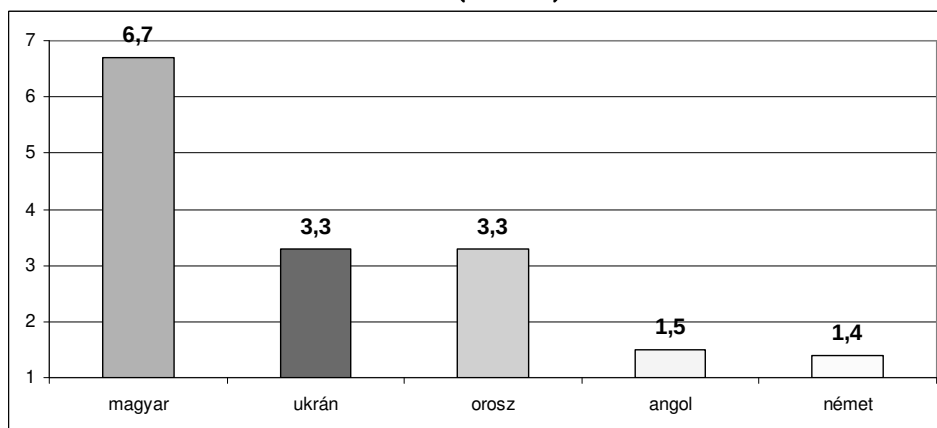
4.1. A beszélgetés résztvevői (nyelvtudásuk, nyelvi attitűdjeik, a nyelvek presztízse)

4.1.1. Nyelvtudás, a nyelvismeret foka

Számos kutatás szerint a nyelvválasztást elsődlegesen a beszélgetés résztvevői és a partnerek nyelvtudása határozza meg (Rubin 1968, Gal 1979, Borbély 2001: 120, Grosjean 1982). A vizsgálat tervezésekor egy korábbi kutatás²¹ eredményeit látva feltételeztem, hogy **1. A magyar mellett más nyelvek ismerete is jellemző az adatközlőkre, azaz verbális repertoárjuk nemcsak egyetlen nyelvből (és annak változataiból) áll.**

A *Rétegzett 2009* vizsgálatban a kérdőívben 4 kérdés szerepelt, amely az adatközlők nyelvtudására vonatkozott. Először is arra kértük az adatközlőket, hogy 7 fokú skálán értékeljék vélt nyelvtudásukat a magyar, az ukrán, az orosz és két idegen nyelv vonatkozásában (1= se-hogy, egyáltalán nem; 7=anyanyelvi szinten). Az eredményből átlagot számítottunk²².

4. ábra. *Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket?* Rétegzett 2009 (N=387)²³

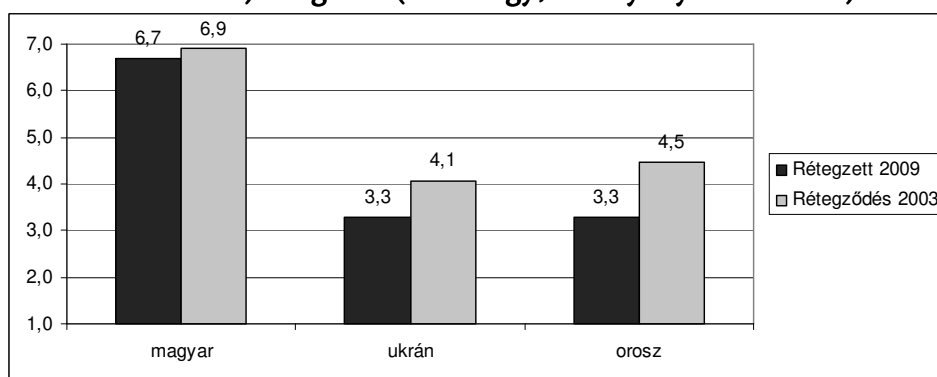
²¹ Rétegződés 2003, lásd Beregszászi–Csernicskó 2006.

²² Az adatokból úgy számítottam átlagot, hogy a kérdőívben megadott válaszlehetőségekhez számértéket rendeltem: Anyanyelvi szinten=7, Nagyon jól=6, Jól=5 stb. A kapott eredményeket elosztottam az adott kategóriát választók számával.

²³ 1= sehog; 2= nem beszélek, csak értek; 3= alig néhány szót; 4= nem nagyon jól; 5=jól; 6= nagyon jól; 7= anyanyelvi szinten

A kérdést korábbi kutatások alkalmával is feltettük: a *Fiatalok 2006* kutatás során, illetve egy 2003-as a kárpátaljai magyarság 516 fős, több szempontból reprezentatív mintáján (Rétegződés 2003) végzett kérdőíves kutatás során is, igaz csupán az orosz, ukrán és magyar vonatkozásában, ezért az alábbiakban csak ezen három nyelv vonatkozásában hasonlítjuk össze az adatokat (Beregszászi – Csernicskó 2006: 71–100, Márku 2008a).

5. ábra. A kárpátaljai magyar közösség reprezentatív mintájának nyelvismerete (Rétegzett 2009, N= 387 és Rétegződés 2003, N=516, önbevallás) átlagosan (1= sehogy, 7= anyanyelvi szinten)

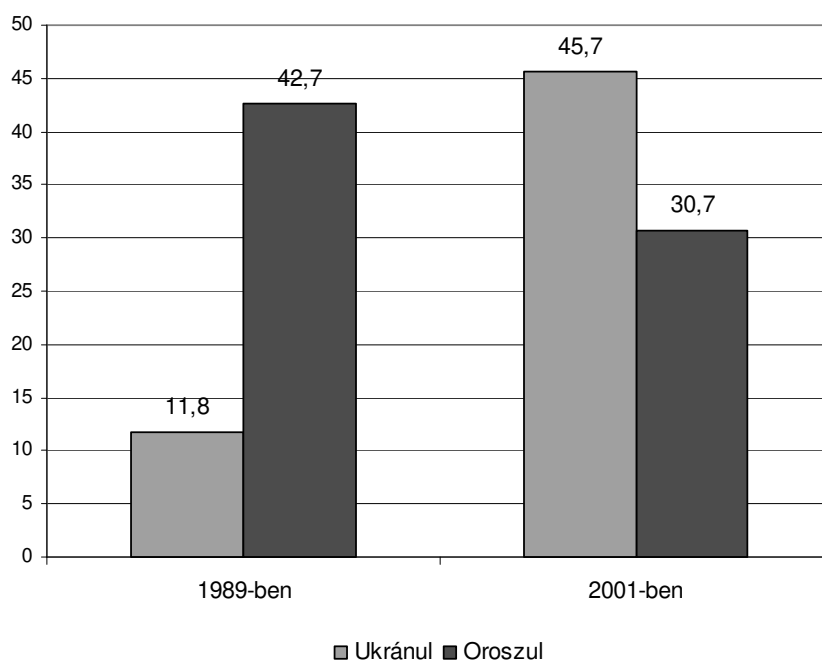

Az eredményekből az látszik, hogy a megkérdezettek szinte valamennyien anyanyelvi szinten bírják a magyart, ezután jóval alacsonyabb, azonos (3,3) szinten (az *alig néhány szót* és a *nem nagyon jól* közötti szinten) tudják az orosz és az ukránt. Míg 2003-ban a megkérdezettek jobban beszéltek oroszul, mint az államnyelven, addigra 2009-re mindkét nyelv tudásának szintje szembetűnően alacsonyabb lett.

A *Fiatalok 2006* kutatásban megkérdezett 116 hallgató közül mindenki anyanyelvi szinten beszéli a magyart. A fiatalok ukrán nyelvtudása elég alacsony szintű, átlagosan alig néhány szót beszélnek az államnyelven, bár értik azt. Orosz nyelvtudásuk még ennél is alacsonyabb szintű. A különbségek azzal magyarázhatók, hogy az 1989-ben megszületett nyelvtörvény (Az Ukrán Szovjet Köztársaság Törvénye az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről) 27. cikkelye kimondja, hogy „Az Ukrán SZSZK általános iskoláiban az ukrán és az orosz nyelv oktatása kötelező”. Így 1990-ben az ukrán oktatását bevezették minden ukrainai,

így kárpátaljai iskolába is (vö. Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001: 85–86). Viszont az orosz nyelvet 1991-től nem kötelező tanítani/tanulni. A *Rétegződés 2003*-ban és a *Rétegzett 2009*-ben részt vettek középkorú és idős adatközlők is, akik közül sokan a szovjet korszakban jártak iskolába, ezért jobban beszélnek oroszul, mint ukránul. A főiskolások és egyetemisták orosztudásának alacsony foka pedig azzal magyarázható, hogy a megkérdezett korosztály már nem tanulta az iskolában kötelező nyelvként az orosz, s azt csak környezetétől sajátíthatja el.

6. ábra. A kárpátaljai magyarság nyelvtudása a rendszerváltás előtti utolsó- és Ukrajna függetlensége utáni első censzus alapján (%-ban)

Az ukrán nyelv elsajátítása a kisebbségek számára fontos társadalmi mobilitási tényező, ugyanakkor az ukrán állam 1991 óta sem teremti meg a legelemibb feltételeket sem az államnyelv hatékony oktatásához: nincsenek tankönyvek, szemléltetők, szótárak, szakemberek, a kisebbségek számára kidolgozott módszerek (vö. Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001: 86–90; Orosz 2005: 99; 128)²⁴. S bár első

²⁴ Az ukrán nyelv oktatásának problémáiról a kárpátaljai magyar iskolákban lásd Beregszászi–Csernicskó 2004a: 97–108, 2005; Csernicskó 1998a: 164–170, 1998b, 1998c, 1999a, 1999b, 2001, 2004, Koljadzsin 2003, Milován 2002.

osztálytól kötelező tárgy az ukrán, tizenegy²⁵/tizenkét iskolai év után sem tudják magas fokon elsajátítani az államnyelvet. Az ukrán nyelv oktatásának alacsony hatásfoka különösen akkor vált égető kérdéssé, amikor a kijevi oktatási tárca 2008-tól kötelezővé tette a szakértők által diszkriminatívnak tekintett emelt szintű érettségi és egyben felvételi vizsgákat ukrán nyelvből és irodalomból mindenki számára, aki a felsőoktatásban szeretné folytatni tanulmányait.

2009 elején a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán egy olyan munkacsoport alakult (főiskolai és középiskolai tanárokból, óvónőkből, Csernicskó István vezetésével) Beregszász város önkormányzata kezdeményezésére, mely azt a célt tűzte maga elé, hogy az ukrán nyelv és irodalom oktatását elősegítő segédanyagokat dolgoz ki a magyar tannyelvű óvodák, iskolák és felsőoktatás számára. Azonban az összeállított 25 kiadvány – melyek között szerepel egy-egy munkafüzet, illetve ellenőrződolgozat-füzet a 3–9. osztályok számára, öt különböző módszertani segédkönyv az ukrán nyelvet az alsó (1–4.), illetve a 9. osztályban oktató tanítók, tanárok részére egy olyan rövid tanterv, mely az óvodai nevelők számára nyújthat segítséget az ukrán mint második nyelv tanítása során, valamint egy irodalmi szöveggyűjtemény – egyelőre csak kiegészítőanyagok lehetnek, az oktatásügyi minisztérium egyelőre nem hagyta jóvá használatukat (csupán a beregszászi iskolákban), bár azok igazodnak a kijevi oktatási minisztérium által jóváhagyott központi tantervhez²⁶.

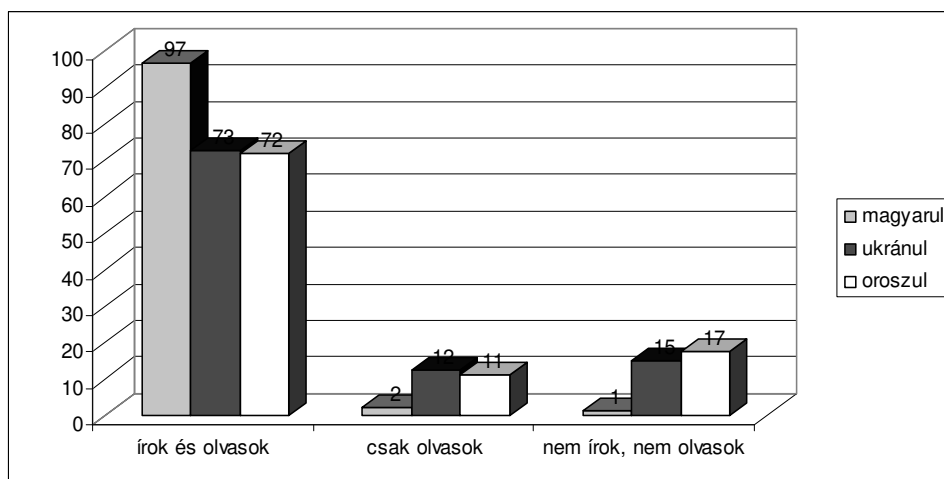
Megkérdeztük azt is, hogy az írásbeli kommunikáció szintjén milyennek ítélik magyar és másodnyelvtudásukat a kárpátaljai magyarok.

Az adatközlők nagy része 73-72%-a oroszul és ukránul is ír és olvas, s mindössze 2%-kal több azoknak az aránya, akik oroszul nem tudnak sem írni, sem olvasni, míg ukránul igen. Az adatközlők 1%-a mondta azt, hogy nem tud írni és olvasni magyarul, és 2% csak olvas. Ők valószínűleg ukrán domináns kétnyelvűek, akik orosz, ukrán iskolába jártak.

²⁵ Az ukrán oktatási rendszer 2000-ben tért át a tizenkét éves oktatásra, majd 2010-ben újra visszatért a 11 osztályosra.

²⁶ <http://karpatalja.ma/nezopont/351-oktatasi-segedanyagok-az-ukran-nyelv-oktatasahoz>

**7. ábra. Tud-e írni, olvasni az alábbi nyelveken? kérdésre adott válaszok
(Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)**

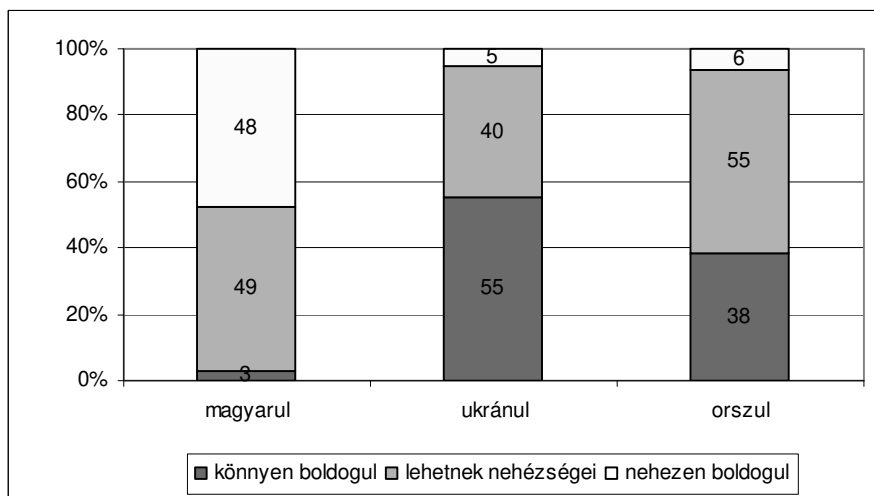
A megkérdezett adatközlők idegennyelvtudása minden kutatásban rendkívül alacsony (vö. Márku 2008a: 44–48 és 6. ábra). Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy az idegennyelv-oktatás a kárpátaljai magyar iskolákban módszertanilag elhibázott alapokon nyugszik, a tanulók anyanyelvének negligálásával folyik, ami az eredményességen is megmutatkozik (Beregszászi, 2004a: 12). Ehhez hozzájárult még a sok évig fennálló szakképzett pedagógus-, és magyar-angol kétnyelvű tankönyv-hiány is. Tovább rontja a statisztikát, hogy az idősebb és középkorú nemzedék még nem tanult angolt, hanem inkább franciát, és a németet is kevesen tanulták.

Ahhoz, hogy a kárpátaljai magyarságnak reális esélye legyen a betagozódásra az európai vérkeringésbe, elengedhetetlen egy olyan nyelvi alap, amely az anyanyelv megőrzésén alapul, s erre épül rá az államnyelv és egy jelentős világnyelv ismerete (Beregszászi 2004a: 16.). Ez a modell nem újkeletű. „Az állam nem hivatalos nyelvét anyanyelv-ként beszélők számára hármas javaslat tehető: a) a megfelelő anyanyelvi nevelés; b) a „hivatalos” nyelvnek második nyelvként történő eredményes elsajátítása; c) valamint egy, az őszámukra speciálisan kialakított idegennyelvtanítási rendszer” – fogalmazott már 1984-ben Szépe György (1984: 319).

A kárpátaljai magyarok többsége úgy gondolja, hogy Ukrajnában a boldogulás egyik elengedhetetlen feltétele az államnyelv ismerete, de

megkérdeztük azt is, hogy szűkebb környezetükben, a régióban, saját településükön mennyire boldogulnának könnyebben, ha csak magyarul, ukránul vagy oroszul tudnának.

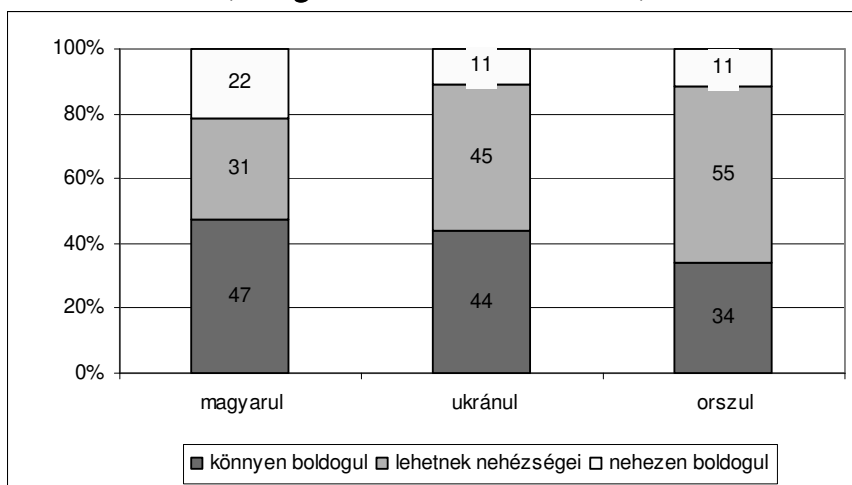
8. ábra. Ön szerint, ha valaki csak... tud Kárpátalján, az... (Rétegzett 2009, N=387, %-ban)

Az adatközlők 97%-a szerint Kárpátalján, ha valaki csak magyarul tud, nehezen boldogul vagy lehetnek nehézségei. 55%-uk véli úgy, hogy ukránul könnyen boldogulhat az ember, viszont ugyanennyien gondolják úgy, hogy oroszul már lehetnek nehézségei. Mindössze 5 és 6%-uk véli úgy, hogy nehezen boldogulhat az a megyében, aki csak ukránul vagy oroszul kommunikációképes.

A saját települést tekintve már kiegyenlítettebb az arány mindhárom nyelvnél. Legszembetűnőbb talán az, hogy sokan vélik úgy, az adatközlők több mint fele, hogy egy nyelv ismerete még a saját településen való boldoguláshoz is kevés, a hétköznapi ügyintézés, kommunikáció során lehetnek nehézségek. S a három nyelv közül egyik sem tölti be maradéktalanul azt a funkciót, hogy birtokában az ember könnyen boldogulhasson.

9. ábra. Ön szerint, ha valaki csak... tud saját településén, az...
(Rétegzett 2009, N=387, %-ban)

Ezek az adatok is alátámasztják, hogy Kárpátalján a nyelvek között munkamegosztás van, egy-egy nyelv funkcionális megterheltsége a szituáció függvénye. Ezt bizonyítják az alábbi interjúrészletek is:

„Nem tudok oroszul. (...) Beszélni tudok, értek is, de nem beszélek helyesen, nem tudok ragozni. (...) A traktoralkatrészek nevét meg magyarul nem tudom.”²⁷

„Egy nyelv inkább szokás, mint tudás. És a szakmai szinten ez megjelentkezik. Mondjuk hit terén, vallásos, vallás terén, vallási szférába jobb a magyar. Ööö... ilyen hétköznapi szférába, mondjuk filológiai szférába, de mondjuk zenei, a zenei szakmát ukránul sajátítottam el, így mondjuk ott, mondjuk a szakterminusokat...”

4.1.2. A nyelvekhez való viszony, a nyelvek presztízse

A nyelvek megítélése és a közösségben betöltött szerepe, presztízse szoros kapcsolatban állnak egymással, és befolyásolják a beszélő nyelv-választását. Az eddigi kutatások szerint a kárpátaljai magyarok pozitívan viszonyulnak saját nyelvváltozatukhoz, magasra értékelik azt. Egy az egész Kárpát-medence magyarságára kiterjedő, valamennyi határon túli régióban elvégzett kérdőíves felmérés (*RSS kutatás*, 1996, Kontra Miklós

²⁷ Idézet: Zelei Miklós: A kettézárt falu. Ister Kiadó, Bp., 2000, 16–17.

és mtsai) Kárpátalján megkérdezett 144 adatközlője szerint a magyart nem Magyarországon, sem az elszakított területek valamelyikén, hanem Kárpátalján beszélik a legszebben (vö. Csernicskó 1998a; Csernicskó szerk. 2003: 247–250). Ugyanakkor az ukrán és a magyar nyelv eltérő értékeket hordoz (vö. Borbély 2001: 122).

2.–3. Hipotézisem, hogy az adatközlők egy része negatív attitűdöket táplál az államnyelvvel szemben, mégis az ukrán nyelvnek magas a presztízse a kárpátaljai magyarok körében, és a saját nyelvváltozatukhoz is pozitívan viszonyulnak.

A **nyelvi attitűd** a szociál-pszichológia, illetve a pszicho- és szociolingvisztika terminusa. Nem más, mint a különböző nyelvekhez, dialektusokhoz, kiejtésvariantákhoz és ezek beszélőihöz való viszonyulás, a társadalmi környezethez való alkalmazkodás. A szociolingvisztikai és szociálpszichológiai kutatások igazolták, hogy az attitűdök, illetve nyelvi attitűdök nem nyelvi, hanem társadalmi eredetűek, a külsőleg megfigyelhető viselkedésben érhetők tetten, s nem az emberrel születnek, hanem tanulás útján alakulnak ki, ugyanakkor erős hatással lehetnek a nyelvi változásra és a viselkedésre is, merthogy kapcsolatban állnak az identitásjelzéssel. Ezek az attitűdök a nagyon kedvezőtől a teljes elutasításig terjedhetnek, és a nyelvváltozatok „helyességéről”, értékességéről és esztétikai minőségéről, valamint beszélőik személyes tulajdonságairól hozott ítéletekben nyilvánulhatnak meg. Mivel ezek egy nem-nyelvi előítélet nyelvi megvalósulásai, tanulmányozásuk révén nemcsak nyelvi következtetések megfogalmazására nyílik lehetőség, hanem például etnikai konfliktusok időben való felismerésére, előrejelzésére is (vö. Csepeli 1997: 224; Trudgill 1997: 58).

A nyelvekről alkotott vélemény kialakulásához hozzájárulhat, hogy került-e már konfliktusba a kisebbségi bilingvis beszélő nyelvhasználata miatt a többségi nemzet képviselőivel, részesült-e már hátrányos megkülönböztetésben anyanyelvhasználata miatt. Továbbá a nyelvhasználatról alkotott kép összefügg a nyelvet használókról alkotott értékítélettel. A „nyelvvel szemben tanúsított magatartás implicit értékítélet a nyelv által fémjelzett csoportról, tevékenységről, és az összetartás vagy az erő társadalmi kapcsolatairól” (Gal 1991:128).

A kisebbségi kétnyelvűség egyik velejárója lehet a megfélemlített anyanyelvhasználat (vö. Kiss 1994: 61–63; Beregszászi 1998, 2004a; Kontra 1999). Ez a fogalom a többségiak részéről megnyilvánuló olyan magatartás,

amely esetén a kisebbségek nyilvános anyanyelvhasználatát nyíltan stigmatizálják, s ez negatívan befolyásolja a kisebbségi közösséget saját vagy a többség nyelvváltozatához/nyelvéhez való viszonyulásában, s más hátrányos következményekkel is járhat (vö. Kiss 1994: 61).

A kárpátaljai magyarság körében végzett felmérés során megkérdezett 387 adatközlő közel fele, 42%-a válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy *Rászóltak-e már Önre vagy figyelmeztették-e, hogy ne beszéljen magyarul? Ha igen, mesélje el, hogyan történt!*

Az adatközlők nyílt kérdésre adott válaszait megpróbáltuk csoportosítani a nyelvhasználati szinterek szerint, illetve kiemelni a szöveges válaszokban a gyakoribb motívumokat. 136 adatközlő számolt be ilyen sérelemtörténetről.

A válaszadók véleménye alapján kiderült, hogy a leggyakrabban a többségek azzal magyarázzák a magyar nyelvű társalgás félbeszakítását, hogy nem értik, miről beszélnek egymás között a magyarok, s ez által kirekesztik őket a kommunikációból. Ez az érv azonban akkor is elhangzik, amikor teljesen idegen emberek tesznek megjegyzést a magyar nyelv használata miatt.

Jellegzetes példája ennek a kérdőív kitöltése közben hanganyagként rögzített beszélgetés egyik alanyának az esete:

„Ungváron egy továbbképzésen az ott jelenlévő ukrán pedagógusok kérték, hogy a szünetben mindenkinek érthető nyelven beszéljünk.”²⁸

Figyelemre méltó, hogy főleg közterületen vagy informális szinten, magánbeszélgetés közben szólították meg adatközlőinket magyar beszédükért, ezzel erősen sértve személyiségi és szólásszabadsági jogukat. Sőt előfordulnak durva és tettelegesséig fajuló figyelmeztetések is. A néha barátságosabb, máskor durvább szóbeli figyelmeztetések a hétköznapi kommunikáció hivatali, közéleti és magánszférájában is előfordulnak.

Hivatalos színtér²⁹

Hivatalban, bankban (19 esetről számoltak be):

- o *Mikor a gázellenőr nálunk járt, aki nem beszél magyarul, mondta nekem, hogy ukrán kenyeret eszünk, miért nem beszélem akkor a nyelvét. Én azt válaszoltam, hogy ha magyar faluban dolgozik, tanuljon meg magyarul ő.*

²⁸ Az interjú kódja az adatbázisban: D08_Vari_1982_no

²⁹ Az alábbi példák a Rétegzett 2009 kérdőíves felmérésből származnak.

- o *Amikor a birsán voltam, az ügyeimet intéztem, édesanyám elkísért, mert én nem igazán beszélek ukránul. Anyukám beszélt helyettem, s rászóltak, hogy, miért nem én beszélek. Édesanyám mondta, hogy nem tudok, erre az ügyintéző: "Akkor gyere vissza, ha megtanultál"*
- o *Banki alkalmazott szólt rám, mert magyar nyelven nem értette meg, amit elmondtam neki.*
- o *Ungváron útleveél ügyében voltam, az ügyintéző megkért, beszéljek ukránul.*

2) Munkahely (10 eset):

- o *Igen, hogy ne beszéljek már "nemzetül" (a munkahelyen többször is).*
- o *A munkában történt, a munkatársaimmal magyarul beszélünk orosz vendégek előtt, és a főnök figyelmeztetett, h. inkább oroszul beszéljünk.*
- o *A munkahelyen kötelező volt az ukrán használata, mert a főnök ukrán volt.*
- o *Még a SZU ideje alatt. Egy gyárban dolgoztam és még fiatal tapasztalatlan voltam és magyarul tudtam jobban válaszolni, ezért az egyik ruszin ember rámszólt: orosz kenyeret eszel, úgy is beszélj - ami nagyon rosszul esett.*

3) Katonasnál, rendőr (4 eset):

- o *A hadseregben katonai szolgálatom alatt az egyik katonatiszt szigorúan megtiltotta, hogy magyarul beszéljek az öcsémmel, mivelhogy ketten voltunk magyarok az egész laktanyában. Katonatisztaim is arra ösztönöztek, hogy jelenlétükben az öcsémmel ukránul beszéljünk.*
- o *Katonasnál tiltották meg, hogy magyarul beszéljek, mert Ukrajnában élek és ukrán a sereg nyelve.*

Közeleti színtér

1) Kórházban, orvosnál: (7 eset):

- o *Akkor történt, mikor beteg voltam, bevíttek a kórházba, s mivel nem tudtam elmondani ukránul, hogy mi a panaszom, keményen megkérdezte, hogy milyen kenyeret eszek én? Ezt a kérdést megértettem, de válaszolni már nem tudtam rá ukránul.*
- o *Hivatalos helyeken már többször rámszóltak, hogy miért nem beszélem az államnyelvet. A fogorvosnál csak úgy ismernek meg, hogy én vagyok az a lány, aki nem tud ukránul :(.*

2) Iskolában, kollégiumban (10 eset):

- o *Magyar kecskének nevezték a magyarokat, így csúfoltak minket. A többiekkel együtt csak ennyit mondtunk, ha nem tetszik, ne hallgasd!*
- o *Többször is előfordult, hogy rámszóltak. Általában a kollégiumi szobatársak, vagy lakótársak nem értették, hogy min nevettünk, és általában azt hitték, hogy rajtuk.*
- o *Igen, volt olyan eset, amikor rámszóltak, hogy ne beszéljek magyarul. Az illető azt mondta: "Ne beszéljek magyarul, mert ő nem érti a magyar nyelvet". (Magyar ismerőssel beszéltem a szobában).*
- o *A tanintézményünkben a fiatalok egy körben beszélgettek, amikor megkértek engem és barátnőmet, ne beszélgessünk magyarul mi ketten, mert akkor a többiek nem értik, miről folyik köztünk a társalgást.*

3) Köztéren, közlekedési eszközön (12 eset):

- o *Egyszer hazafele az egyik barátommal megállítottak, hogy cigarettát kérjenek, és magyarul szóltunk vissza. Ezért úgy ránszóltak, hogy egy hétig kórházba feküdtem.*
- o *Az utcán sétáltunk a barátnőmmel és magyarul beszélgettünk. Egy arra járó ukrán fiatalember "magyar kecskének" titulált minket és felszólított minket az államnyelv használatára.*
- o *Hazafelé utaztam a vonaton egyik barátommal, mikor két ukrán nyelvű fiatalember odajött hozzánk, és közölték, hogy ez Ukrajna, és legyenek szívesek ukránul beszélni.*
- o *Busszal utaztam Beregszászba, és a buszon az egyik ismerőssel beszélgettem magyarul. A közelben állt egy férfi, aki ránszólt ukránul, hogy ne beszélgessünk, és trebá hovorété po ukrájinszki [ukránul kell beszélni]*
- o *Igen, szóltak már rám, de tovább beszéltem magyarul. Ez egy futballmeccsen volt.*
- o *Sokszor, de én kibeszéltem magam. Amikor az utcán beszélgettem magyarokkal, és az egyik járókelő ránszólt, hogy ez Ukrajna*

4) Vásárláskor (17 eset):

- o *volt olyan eset, h. nem szívesen szolgáltak ki vásárláskor, sőt oda se figyeltek rám, mikor magyarul kérdeztem az eladót, úgy tett, mintha nem értené, amit mondok, de amikor azt mondtam*

felháborodva, h. a "magyar pénz bezzeg jó", akkor már megértette, máris.

- o *Egy boltban (városban) éjjeli lámpát akartunk venni, s mutattuk a polcon. Az elárúsító elkezdett kiabálni. h ennyit se tudnak ukránul. Leszidtak, h. hol élünk? s akkor menjünk Mo.ra lakni. Mi pedig mondtuk, h. ő is megtanulhat magyarul, magyarok is járnak ide. veszekedtünk, aztán otthagytuk.*

5) Szórakozóhelyen (3 eset):

- o *a baráti társasággal elmentünk este egy szórakozóhelyre és ott egy részeges orosz fiú belénk kötött és lemagyározott minket. Persze nekünk sem kellett sok, ebből a konfliktusból verekedés lett. Az orosz fiút jól megvertük és utána megittunk egy sört.*

Informális színtér, magánszféra

1) Családban (4 eset):

- o *Az anyósom (férjem anyja) szokott szólni, hogy ne beszéljek a férjével magyarul.*
- o *Igen. Apukám szól rám mindig, Ukrajnában ukránul kell beszélni, mert ez az államnyelv.*

2) Barátok, társaságban (4 eset):

- o *Néha a barátaim (ukránok) rám szólnak, mert ők nem értenek magyarul és zavarja őket.*
- o *Amikor körünkben több más nemzetiségű személy volt, és nem értettek magyarul. Megkértek beszéljünk inkább ukránul, hogy ők is értsék, miről van szó és, hogy ne érezzék, hogy esetleg kibeszélünk valakit a háta mögött. Bár a tolerancia tényleg fontos, bármilyen nyelvnek a használatáról legyen is szó.*

Interjúrészlet³⁰:

TM: „Származott-e abból előnye vagy hátránya, hogy magyar nemzetiségű?”

AK: Hát, nem tudom, mondjuk olyan környezetbe, mikor egy osztályon belül több az ukrán diák. Mondjuk a mi évfolyamunkon valamikor vagyunk vegyes csoportba, és valamikor kinéznek, hogy magyarok vagyunk. Olyankor jobb lenne, hogy ukránok vagyunk, mint magyar.

³⁰ Az interjú azonosítója: D08_Vari_1982_no

TM: Mit mondanak olyankor?

AK: Hát, nem mondnak semmit, csak...

TM: Mit tesznek?

AK: Nem, hát, ahogy beszél mágyárké, meg uhorké, [gunyorosan, nyomatékkal mondja], akkor ilyeneket így mond [érthetetlen]. Szóval az ukrán tanárok sokszor lenéznek minket, ha magyarul beszélünk, és az ukrán diáktársak is. Van, hogy észrevevesszük, ha a többi magyarral beszélek, hogy összesúgnak a hátunk mögött és kinevetnek, és trágár kifejezésekkel illetnek minket, csak azért, mert mi magyarul beszélünk.”

A korábbi kutatások alkalmával, illetve a kérdőív kitöltetése közben rögzített beszélgetések arról tanúskodnak, hogy nemcsak az adatközlőkkel, hanem szűkebb és tágabb környezetükben is történtek ilyen esetek.

Volt rá példa, hogy a „*Cuius regio, eius lingua*” elvből kiindulva szóltak rá az általunk megkérdezettre, és a *kenyér* motívum is nagyon gyakori (16 eset).

„ (...) ha piacon vásárolni szerettem volna, ukrán eladónő, nem volt hajlandó magyarul megszólalni, sőt úgy tett, mintha nem is értené, és inkább átmentem egy másik helyre vásárolni. Annyit megértettem, hogy azt mondta, hogy Ukrajnában élünk, miért nem tanulunk meg ukránul”³¹.

„Azt mondták, orosz kenyeret eszünk, oroszul tanuljunk beszélni.

Kakoj hleb jes? Ruszkij? Hovorí po-ruszki³²”

„Rámszóltak. De nem hagytam magam. Többször is azzal jönnek, Ukrajnában élek, és nem tudok ukránul. És hogy lehet ez? Nahát ez engem hidegen hagy. Lehet benne valami igazság. Az ukrán állam nem törődik velünk, akkor miért ápoljam az állam lényegét, a nyelvét”³³.

„Csúfoltak, hogy magyarok vagyunk, és ha Ukrajnában élek, akkor ukránul is beszéljek”³⁴.

³¹ Az interjú azonosítója D08_Vari_1982_no

³² Zelei 2000: 56.

³³ Fiatalok 2006.

³⁴ Fiatalok 2006.

Az eredményekből kitűnik, hogy legtöbb adatközlőt hivatalos vagy közéleti szintén szólították fel, figyelmeztették, hogy ne beszéljen magyarul. Az adatközlők között voltak olyanok is, akik nem vették ezt sértésnek, hanem örültek neki, hogy gyakorolhatják a nyelvet.

Az adatközlők több mint felének 57 %-ának nem voltak ilyen sérelemtörténetei. Ezt az adatközlők jól működő kommunikatív kompetenciájával magyarázhatjuk, tehát tudják, hogy mikor kivel milyen nyelvet kell használniuk, s ezt (másod)nyelvtudásuk is lehetővé teszi, vagy elkerülő stratégiákat alkalmaznak, például kerülnek az olyan helyzeteket, ahol ukránul kellene beszélni vagy tolmácsolásra kérnek embereket.

Az alábbi interjúrészlet is azt példázza, hogy a beszélők gond nélkül válogatnak a rendelkezésükre álló nyelvi repertoárból a kommunikációs színtereknek megfelelően.

Interjúrészlet³⁵

TM: ... származott-e abból valamilyen előnye vagy hátránya, hogy magyar nemzetiségű, vagy magyar anyanyelvű?

AK: Nem.

TM: Valami előny vagy hátrány bárhol, bármikor munkával, vagy valamivel, bármivel kapcsolatban?

AK: Hát általában ugye a munkában mindig oroszul, ukránul kellett beszélni, de hát azér a falunk az magyar nemzetiségű.

TM: Tehát az, hogy magyarnak tetszik lenni, az nem volt sose probléma?

AK: Nem, még a tanulásba se volt.

„TM: Rászóltak-e már, hogy ne beszéljen magyarul?

AK: Én mindig tudom, hogy mikor beszélhetek magyarul. Nem is mondta senki, hogy ne beszéljek magyarul.³⁶”

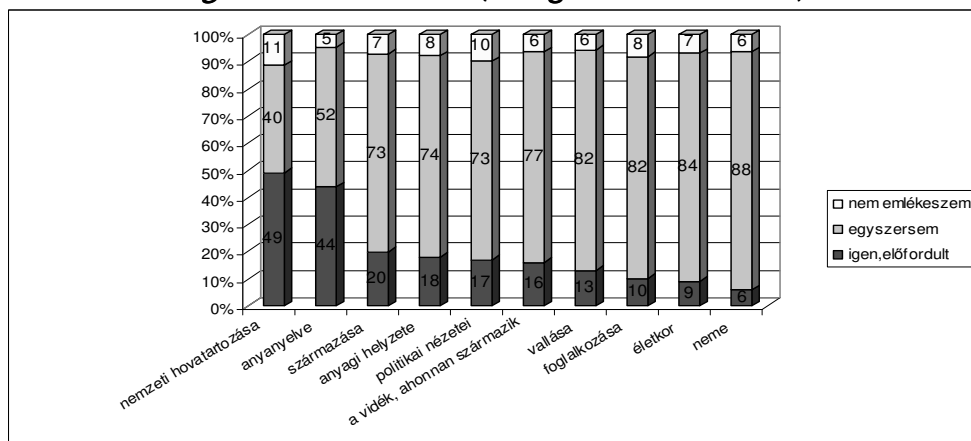
A kérdőíves felmérés során rákérdeztünk arra is, hogy milyen okok miatt részesültek még diszkriminációban az adatközlők. Figyelemre méltó, hogy a válaszadók csaknem fele, 49% nemzeti hovatartozása és 44%-uk anyanyelve miatt már részesült hátrányos megkülönböztetésben, ezután jóval elmaradva következik a származás, az anyagi helyzet, a politikai nézet vagy a vallás, foglalkozás miatti

³⁵ Az interjú azonosító kódja: 68_Mezőkaszony_1954_F_AnyTR

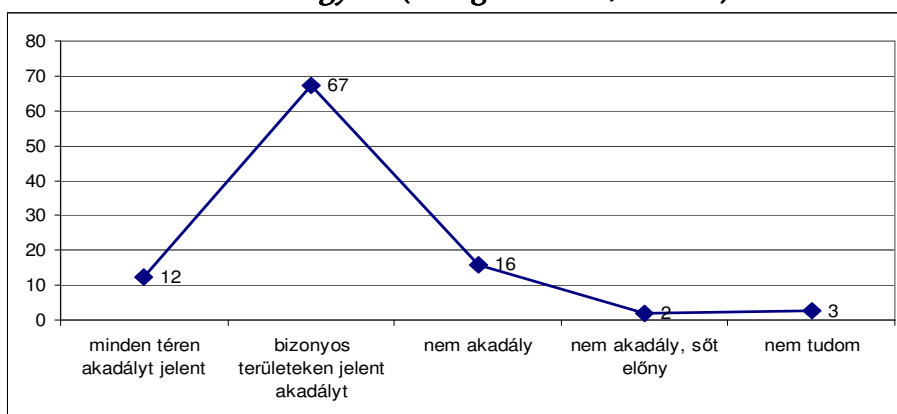
³⁶ Az interjú azonosító kódja: Gyertyanliget_nő_1950_AnyTR

megbélyegzés (20–10% között). Legalacsonyabb szintű pedig az életkori és a nemi diszkrimináció.

10. ábra. A felsorolt okok miatt részesült-e hátrányos megkülönböztetésben? (Rétegzett 2009, N= 387)

11. ábra. Ön szerint akadály az érvényesülésnek Ukrajnában, ha az ember magyar? (Rétegzett 2009, N= 387)

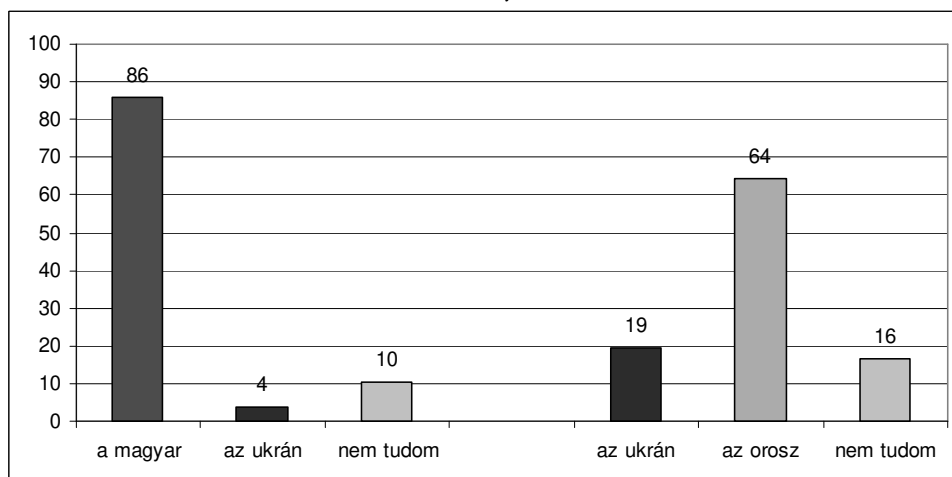

Direkt módon is megkérdeztük azt, hogy vajon akadály-e az érvényesülésnek Ukrajnában a nemzeti hovatartozás. Az adatközlők túlnyomó többsége szerint (79%) igen, a magyaroknak hátrányuk van a társadalmi mobilitásban, 16%-uk nem ért ezzel egyet, s mindössze 2%-uk véli úgy, hogy magyarnak lenni előny lehet Ukrajnában (11. ábra).

A kérdőívben rákérdeztünk arra is, hogy melyik nyelv szebb: a magyar vagy az ukrán, illetve az ukrán vagy az orosz között kellett dönteniük. Az eredményeket egy ábrán közöljük. Láthatjuk, hogy az

ukránt minkét esetben leértékelték: 86%-a az adatközlőknek a magyart, 64%-uk pedig az oroszot tartja szebbnek, mint az ukránt.

12. ábra. Ön szerint melyik nyelv szebb? (Rétégzett 2009, N=387, %ban)

Hipotézisünk tehát beigazolódni látszik: az ukrán nyelvet nem tartják szépnek, a sérelemtörténetek hatására negatív attitűdökkel viseltetnek az államnyelvvel szemben. Az eddigi kutatások szerint a kárpátaljai magyarok körében az anyanyelv presztízse elég magas, ami egyelőre nem járul hozzá a közösségben a nyelvcsere-folyamatok felgyorsulásához. Azonban a kárpátaljai magyarok többsége tisztában van azzal, hogy Kárpátalján az életben való boldogulás elengedhetetlen feltétele az ukrán ismerete, ezért az is magas presztízssű. Ezek a sérelemtörténetek és az ambivalens megnyilatkozások a nyelvek presztízst illetően arra engednek következtetni, hogy a kárpátaljai magyarság identitástudata, az anyanyelvhez és az államnyelvhez való viszonyuk a változás korszakában van, egyfajta átmeneti periódus pillanatképét ragadhattuk meg. A kétnyelvűségi helyzet stabilitása csak történelmi dimenzióban és társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, valamint nyelvi tényezők elemzése révén határozható meg, s a *nyelvi helyzet* leírásával ismerhető meg.

Tehát nem tudjuk megjósolni, hogy ez az időszak meddig tart, s azt sem tudjuk biztosan állítani, hogy bizonyos külső tényezők ne tudnák visszafordítani vagy felgyorsítani a folyamatot.

4.2. Az interakciós szituáció (helyszín, nyelvhasználati színterek, harmadik fél vagy egynyelvűek jelenléte, státusz, az intimitás foka)

A nyelvválasztásra a beszédpartnerek jellemzői, nyelvi tudásuk és érték-ítéleteik mellett hatással van az a szituáció is, amelyben az interakció létrejön. A helyszín és az idő (Ervin-Tripp 1968), a beszédpartnerek, valamint egy harmadik személy, esetleg egynyelvűek jelenléte (Geertz 1960) befolyásolhatja a beszéd-szituációban a nyelvválasztást.

4.2.1. A helyszín, a nyelvi színtér

A nyelvhasználati színtér „a tipikus résztvevők, tipikus témák, az ezekhez kötődő tipikus helyszínek alapján próbálja modellálni egy beszélőközösség nyelvválasztási normáit” (Bartha 1999: 97). Fishman (1972) szerint minden közösségben fellelhetők általános, elvont nyelvhasználati színterek, amelyek olyan társadalmi-kulturális képződmények, amelyek intézményesült formában implicit szabályok szerint rögzítik egy-egy szituációtípus jellegzetes vonásait. Ezek: a résztvevők, a hely, a téma és a hozzájuk tartozó kód (nyelv, változat). Öt prototipikus nyelvhasználati színteret sorol fel: otthon, barátság, egyház, oktatás, munka (vö. még: Borbély 2001: 116).

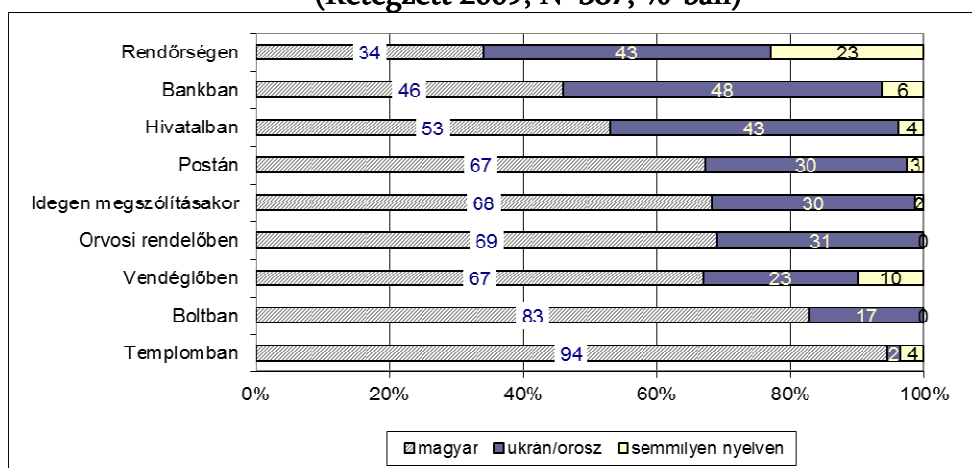
A kárpátaljai magyarok nyelvválasztási stratégiáiról a különböző nyelvhasználati színtereken Csernicskó István és a Hodinka Antal Intézet munkatársai végeztek felméréseket. Csernicskó egy 1998-as kérdőíves felmérés (ún. RSS-vizsgálat, 144 adatközlő) során másféle csoportosítást alkalmazva, három nyelvhasználati színtéren vizsgálta a nyelvválasztási szokásokat. Az eredmények alapján a *magánszférában* a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg. A *közéleti színtereken* (ismerősökkel, szomszédokkal való érintkezés, televíziózás, bolt, posta, orvosi rendelő, munkahelyi környezet stb.) három nyelv (magyar, ukrán és orosz) használati aránya közel azonos. A *hivatalos szférában* a legkisebb a magyar nyelv használati aránya (vö. Csernicskó, 1998; Csernicskó szerk. 2003: 68–83). Karmacsi Zoltán a tiszaujlaki lakosok nyelvválasztási szokásait vizsgálva szintén hasonló eredményeket kapott: az informális színterektől (család, barátok, vallás stb.) a formális nyelvhasználati színterek felé haladva a magyar nyelv használatának

dominanciája fokozatosan csökken az ukrán nyelv használatának javára (vö. Csernicskó szerk. 2003: 74–82).

Kutatásom megtervezésekor feltételeztem, hogy a kollégáimhoz hasonló eredményeket kapok, vagyis *a nyelvhasználati színtereken az informális felől a formális felé haladva csökken a magyar, nő az ukrán/orusz használati aránya (4. hipotézis)*, illetve *a nyelvek között „munkamegosztás” van: egyes színtereken a magyar, míg másokon az ukrán a domináns (5. hipotézis)*

A kérdőívben feltett kérdésre (milyen nyelvet/nyelveket használnak a különböző helyszíneken, szituációkban) kapott leggyakoribb válaszok százalékos eredményét a 13., 14. és 15. ábra mutatja. Az orosz nyelvet az ukránnal együtt tüntettem fel a kérdésekben.

13. ábra. Szóbeli nyelvhasználat az egyes kommunikációs helyszíneken (Rétegzett 2009, N=387, %-ban)

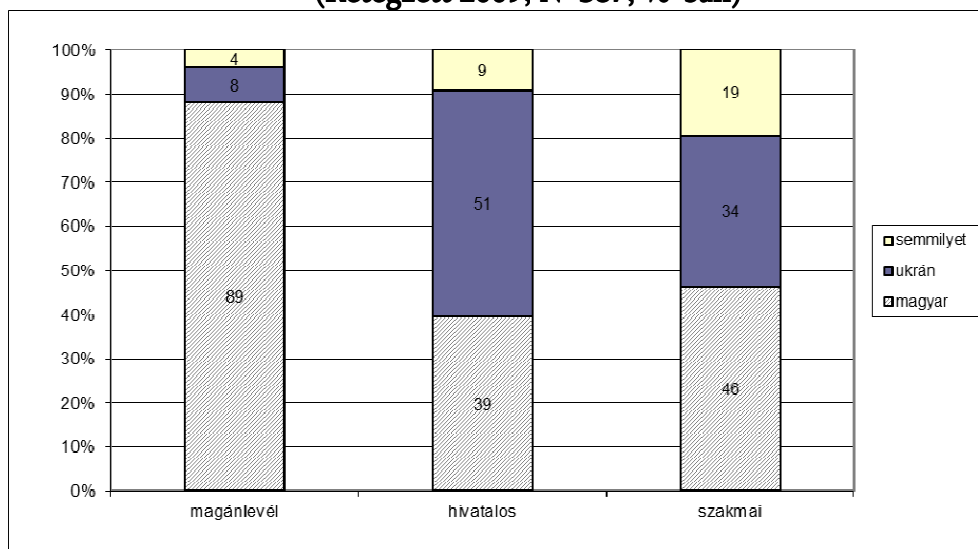
A hivatalos szférába nemcsak a hivatali ügyintézkést soroltam, hanem olyan intézményeket, helyszíneket is, ahol formális kommunikáció zajlik, amelyet írott és íratlan törvények (alkotmány, nyelvtörvény), közösségi normák szabályoznak.

Az eredményekből látszik, hogy a hipotézis beigazolódik: az általam hivatalos színtérként behatárolt intézményekben (hivatalban, orvosnál, bankban, postán stb.) a legmagasabb az ukrán használati aránya. Az is kitűnik az eredményekből, hogy a magyart is használják az intézményekben, ugyanakkor korábbi kutatások, és saját tapasztalatom szerint ez a szóbeli érintkezés szintjére korlátozódik, holott a kétnyelvű ügyintézéshez való nyelvi jogot elméletben törvény teszi lehetővé. A

hatályos törvények alapján az abszolút magyar többségű közigazgatási egységekben (tehát ott, ahol a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja az 50%-ot) a magyar nyelv az államnyelv mellett a hivatalos ügyintézésben is használható (vö. Csernicskó 2010b: 101–103, Beregszászi–Csernicskó 2004: 23–71, Csernicskó szerk. 2010a).

A 14. ábrán jól látható, hogy írásban a hivatali ügyintézés nyelve inkább az államnyelv, a megkérdezettek fele kérvényt, hivatalos iratot ukránul ír, de viszonylag sokan, az adatközlők 39%-a magyarul is ír hivatalos levelet.

14. ábra. Írásbeli kommunikáció a nyelvhasználati színtereken
(Rétegzett 2009, N=387, %-ban)

2010 nyarán a Hodinka Antal Intézet szervezésében két megbízott kérdezőbiztos 48 magyarok lakta település önkormányzati hivatalát hívta fel telefonon³⁷, aziránt érdeklődve, hogy ha kérvénnyel szeretnének fordulni a helyi önkormányzathoz, azt megírhatják-e magyar nyelven. A telefonon megkeresett önkormányzatok mindegyike olyan településen van, ahol a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja

³⁷ Valamennyi olyan önkormányzatot megpróbáltak elérni munkatársaink, mely abszolút magyar többségű településen működik, ám – talán a nyári szabadságolások miatt – számos hivatalt többszöri próbálkozásra sem sikerült elérni telefonon a program közel két hónapja alatt.

az 50%-os határt, azaz valamennyi hivatalban van elvi lehetőség a magyar nyelv használatára (vö. Csernicskó 2010b: 101–103).

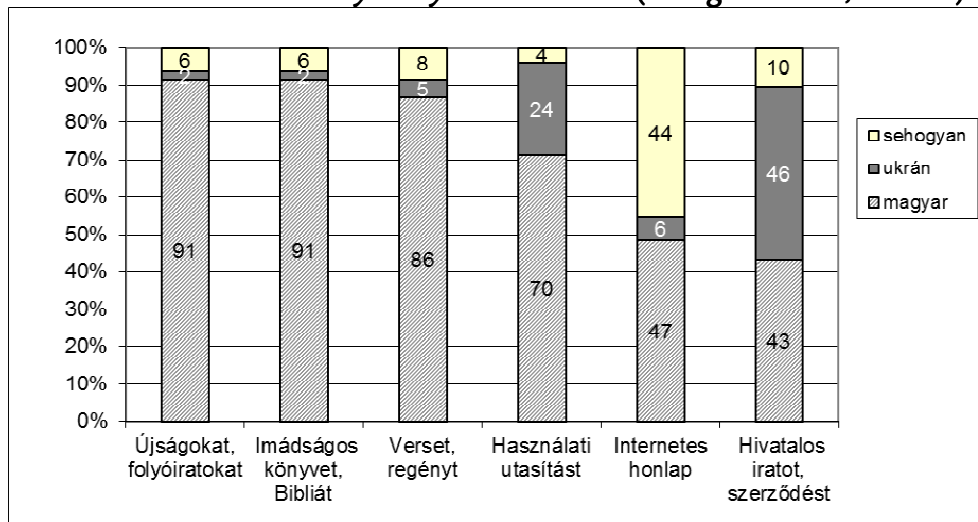
A telefonos vizsgálat eredménye azt mutatja, hogy a 48 önkormányzat közül mindössze 28 intézményben lehet magyar nyelvű írásos kérelmet benyújtani.

A vizsgálat eredményei alátámasztják korábbi kutatásaink eredményét (lásd Karmacsi 2003, Csernicskó szerk. 2010b): a szóbeli ügyintézés szintjén a legtöbb magyar többségű településen használható a magyar nyelv, ám a magyar nyelvű írásos hivatali ügyvitel már esetleges. „A magyar nyelvű írásos ügyintézés az is nehezíti, hogy meglehetősen ritkán fordulnak elő (ukrán–magyar) kétnyelvű hivatali űrlapok, formanyomtatványok, tájékoztatók, hivatalos levelek. Kétnyelvű feliratból ma már jóval több van ugyan, mint a Szovjetunió fennállása idején, ám még mindig jóval kevesebb, mint amennyi lehetne” (Csernicskó szerk. 2010b: 101–103).

A szakmai írásbeli nyelvhasználat szintén nyelvileg megosztott képet mutat: a megkérdezettek többsége magyarul, 34%-uk viszont ukránul/oruszul ír szakmai tárgyú munkákat, és 19%-uk egyik nyelvet sem használja e célra. A magánlevelezés nyelve szinte kizárólag a magyar.

Az olvasási szokásokra is kíváncsiak voltunk. Az ukrán használati aránya itt is a hivatalos dokumentumoknál és a használati utasításoknál magasabb, egyébként a magyar dominanciája figyelhető meg.

15. ábra. Rendszerint milyen nyelven olvas... (Rétegzett 2009, N= 387)

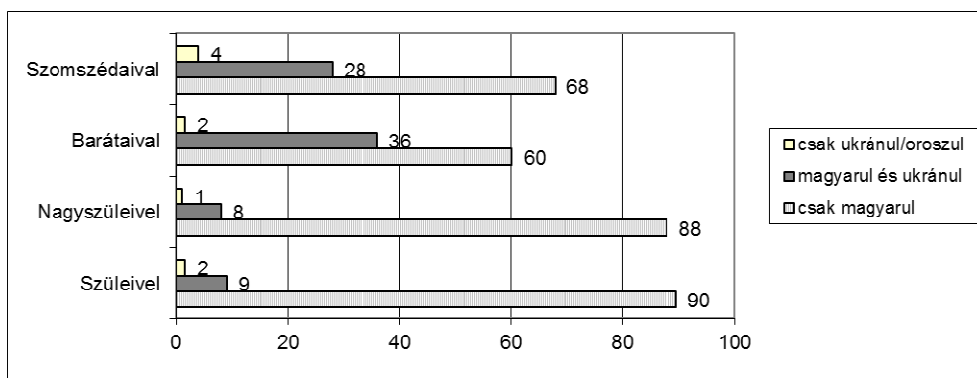
A nyelvek szerepe a magánszférában

A kérdőívben két kérdésben érintettük a családi nyelvhasználati szokásokat: egyrészt az adatközlőket arra kértük, jelöljék általában milyen nyelven/nyelveken beszélt gyermekkorában a rokonaival, barátaival, majd azt kérdeztük meg, jelenleg családjában milyen nyelvet/nyelveket használnak a családtagok egymás között.

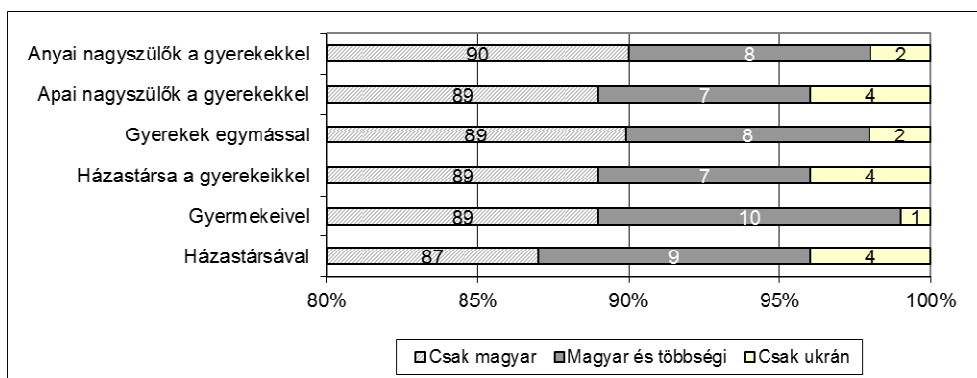
A megkérdezettek válaszai alapján megállapíthatjuk, hogy a családi szocializáció nyelve főként a magyar volt.

A barátokkal (36%) és a szomszédokkal (28%) való kommunikációban már jelentősebb a vegyes (magyar és ukrán) nyelvhasználat.

16. ábra. Nyelvhasználati szokások az adatközlők gyermekkorában (Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)

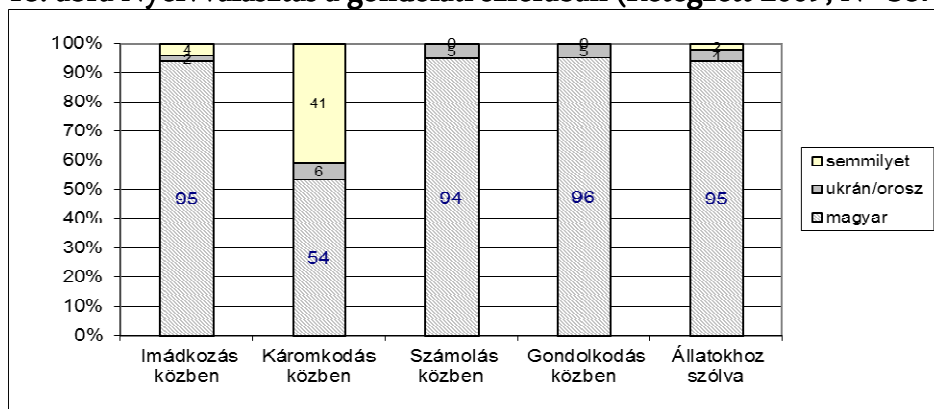

17. ábra. Nyelvhasználati szokások a családban (Rétegzett 2009, N= 387)

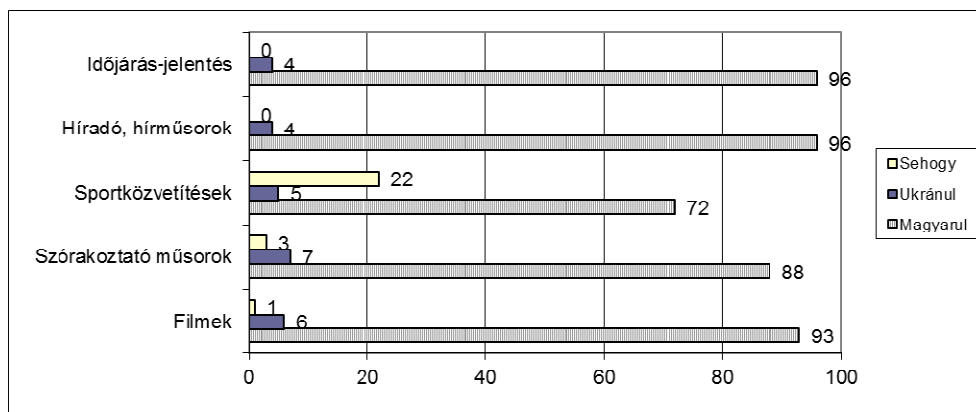
Az adatközlők 87–89%-a csak magyarul beszél házastársával és gyermekével. A gyermekekhez szóló beszéd a többi családtag részéről is csaknem kizárólag a magyar (89–90%).

18. ábra Nyelvválasztás a gondolati szférában (Rétegzett 2009, N= 387)

A gondolati szférában szintén a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg. Szinte valamennyi adatközlő magyarul szokott imádkozni, gondolkodni, állatokhoz szólani és számolni. Az adatközlők 41%-a nem káromkodik, 54%-a magyarul, 6%-uk ukránul szitkozódik (18. ábra).

19. ábra. Milyen nyelven nézi/hallgatja az alábbi televízió- és rádióadásokat? (Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)

A 19. ábra az adatközlők médiafogyasztásának nyelvválasztási szokásait mutatja be. Szembetűnő a magyar nyelv dominanciája itt is: hírműsort, időjárás-jelentést és filmeket szinte mindannyian magyarul

vagy inkább magyarul néznek, hallgatnak. Ugyanakkor minden műsornál megjelenik az ukrán nyelv is. Az is kiderül az adatokból, hogy nagyon kevesen kíváncsiak idegen nyelvű adásokra, mindössze 2% egyéb nyelven is néz/hallgat szórakoztató műsorokat, 1% pedig sportközvetítéseket.

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy ahogy haladunk az informális színterek felé, úgy nő a magyar és csökken az ukrán használati aránya, tehát az adatok igazolják hipotézisünket. Vegyes a nyelvhasználat azokon a színtereken, amelyek kívül esnek a szorosan vett magánéleten, és azokon a nyilvános színtereken, ahol nem szabályozzák hivatalos rendelkezések, hogy mely nyelv használható az adott helyzetben. Tehát a közéleti színtereken mindkét nyelv használatos. A magánszférában (ide tartozik a családi érintkezés, a magánlevelezés, valamint az úgynevezett belső nyelvhasználati színterek közül a számolás, a gondolkodás és az állatokhoz való beszéd) szinte kizárólag a magyar használatos.

A kétnyelvű közösségek nyelvei között tehát megfigyelhető a munkamegosztás: bizonyos helyzetekben, kommunikációs színtereken a kisebbségi, míg más szituációkban a többségi nyelv használata a dominánsabb.

A különböző nyelvhasználati színterek vonatkozásában rákérdeztünk arra is, hogy szoktak-e élni a kódváltás stratégiájával egy-egy szituációban, s ha igen, miért. A kérdőívben szereplő szöveges válaszokból kiemeltem néhány tipikusát:

Informális színtér: család, rokonság³⁸

„Igen, például, ha a szüleimmel beszélgetek, akkor általában két nyelvet használok váltakozva. És ez azért van, mert édesapám csak az ukrán mondataimra hajlandó válaszolni”.

„A rokonság vegyes nemzetiségű emberekből áll: magyarok, ukránok, oroszok alkotják”.

„Igen, egyik családtagom ukrán nemzetiségű és családi összejöveteleken a vele való beszélgetés során előfordul a nyelvváltás”.

³⁸ Válaszok a kérdőíves felmérésből (Fiatalkok 2006 és Rétegzett 2009)

„Igen, előfordul. Mikor vendégeink vannak, akik ukránul is és magyarul is beszélnek”.

Közéleti és hivatalos színtér

„Például piacon vásárláskor, vonaton az ellenőrrel való beszélgetés, jegyvásárlás során, orvosnál”.

„Igen. Például, ha boltban vagy piacon vagyok, először magyarul szólok meg, de ha nem értenek, akkor több más nyelven próbálok”.

„Mert ha hivatalba, vagy bármilyen intézetbe megyek, magyarul kezdem jöve telem célját, és amikor már látom, hogy nem tud megszólalni az a személy magyarul, akkor kénytelen vagyok úgy, ahogy más nyelven (ukrán)beszélni.”

4.2.2. Az interakciós partner, egynyelvűek jelenléte

A fenti eredményekből kiderül, hogy a kárpátaljai magyarok többsége a magyar nyelvet választja, ha családtagjaikkal, közeli ismerőseikkel, magyar és ukrán anyanyelvű barátaikkal beszélgetnek. A továbbiakban azt vizsgáltam meg, hogy milyen nyelv választási stratégiákat használnak akkor a megkérdezettek, ha olyan beszéd szituációba kerülnek, amikor a beszéd partner többségi egy vagy kétnyelvű, vagy idegen és nem ismert a nyelvi háttere.

6. hipotézisem szerint többségi egynyelvűekkel inkább többségi nyelven kommunikálnak.

A kérdőív kitölttetése során (részben rögzített) beszélgetések alkalmával kiderült, hogy szolidaritásból még azok is a többségi nyelvet választják ilyen kommunikációs szituációban, akik nem beszélnek túl jól az ukránt vagy orosz t. De a kérdőívben konkrétan rá is kérdeztünk, hogy *Milyen nyelven folytatna társalgást barátaival/ismerőseivel, ha a társaságban más nemzetiségű személy is van, és ő nem tud magyarul.* Ez nyílt kérdés volt, s a válaszokból típusválaszokat alakítottam ki.

Típusválaszok³⁹:

I.

- 39% a többségi nyelvet (ukrán/orosz) választaná, hogy ne érezze magát kellemetlenül a többségi nemzet képviselője;

³⁹ A válaszok a Fiatalok 2006 és Rétegzett 2009 kutatásokból származnak.

„Csak is az ő nyelvén, mert nem illő kellemetlen helyzetbe sodorni a másik nemzetiségű személyt. Meg kell adni a tiszteletet!”

„Igyekeznek ukránul vagy oroszul beszélni, mert én értem ő mit beszél, de ő engem nem értene meg magyarul.”

II.

- 12% két vagy több nyelvet használna, hogy mindenki értse. Ezen belül kétféle stratégiát választanának:
- vannak, akik egy alapkódot választanának ki, amelyen mindenki ért, s azon folytatnák a társalgást;
„A három nyelv közül azon, amelyet a társaság minden tagja megért.”
„Egy közös nyelven, hogy senki ne érezze magát hátrányos helyzetben.”
- mások pedig változtatnák a nyelveket;
„Több nyelven, hogy mindenki értse, miről folyik a társalgás.”
„Vegyesen. Azért, mert nem tudom feltétlenül jól fogalmazni oroszul, ezért elmondom magyarul, a többiek majd megfogalmazzák helyettem.”

III.

- 19% főleg magyarul beszélgetne, de néha átváltana az ukránra;
„Erre példát tudnék felhozni. A tantestületen belül dolgozott nálunk egy angol szakos tanár, aki nem értett magyarul. És a tantestületi gyűléseken a rá vonatkozó kérdéseket ukránul is elmondtam, a többit mindent magyarul.”
„Magyarul többnyire. De megtisztelném azt a személyt is azzal, hogy néha ukránul szólok hozzá vagy oroszul.”

IV. Magyarul 29%, ebből:

- 11% magyarul folytatná a beszélgetést, mert nem beszéli jól az ukránt;
„Mivel csak magyarul beszélek, nem tudnék vele máshogy beszélgetni, kézzel-lábbal mutogatnék neki, hogy azért megértsen valamit.”

„Magyarul, mert ez a nyelv az anyanyelvem, és nem is beszélek más nyelvet.”

- 12% magyarul, mert ez a társaságban a magyarok vannak többen, s ezen a nyelven jobban ki tudja magát fejezni;
„Magyarul beszélnék, mert a barátaim és ismerőseim magyarok.”
„Magyarul jobban ki tudom fejezni magam.”

- 6% magyarul, negatívan viszonyul az idegenhez, nem toleráns;
„Akkor is csak magyarul, értse meg ő is, tanulja meg, ha magyarok közt él.”

„Ha ő nem tudja a mi nyelvünket, én sem tudom az övét.”

„Magyarul, mert a többség ezt a nyelvet használja, s alkalmazkodjon az egyetlen személy a többséghez.”

Ha ezeket a típusválaszokat tovább csoportosítjuk, négyféle nyelv választási stratégiával és motivációval találjuk magunkat szembe: az első csoportba azok tartoznak, akik szolidaritásból, a másik fél arculatának mentése (vö. Griffin 2003: 413–428) érdekében a többségi nyelven beszélgetnének, ha egynyelvű van a társaságban még akkor is, ha ehhez tolmács segítségét kellene kérni. A második csoportba tartozók azt szeretnék, ha mindenki részt vehetne a kommunikációban. Ehhez kétféle nyelv választási stratégiát alkalmaznának: egy olyan alapkódott választanának, amit mindenki ért, illetve változtatnák a nyelveket.

A harmadik csoportba azokat soroltam, akik főként magyarul beszélgetnének, de néha átváltanának a másik nyelvre is, hogy elmondják a beszélgetés tartalmát, lényegét az egynyelvűnek, illetve akkor váltanának át, ha konkrétan az ukrán/orosz személyhez szólnának, tehát személyhez kötött nyelv választási stratégiát alkalmaznának.

A negyedik csoportba azok tartoznak, akik magyarul beszélnének. Itt többféle motivációval találkozhatunk. Többen a saját arculatuk mentése, a szégyenérzet elkerülése érdekében magyarul folytatnák a beszélgetést nyelvi nehézségekre hivatkozva. Mások azért beszélnének magyarul, mert a társaság többsége magyar, s mert ezen a nyelven jobban ki tudják magukat fejezni. A harmadik alcsoport nyelv választását a nyelvi attitűdök és a társadalmi sztereotípiák mentén írhatjuk le. Ebbe a kategóriába azok tartoznak, akik hangsúlyozottan

pozitív attitűdökkel viseltetnek a saját nyelvük iránt, ezzel kimondatlanul is azt az érzetet keltve, hogy az ukránnal nem szimpatizálnak, illetve nyíltan negatív attitűdöket tápláltak vele szemben, s ezzel elutasítják a többségi csoport képviselőit is, vagy nem vesznek róluk tudomást az említett szituációban.

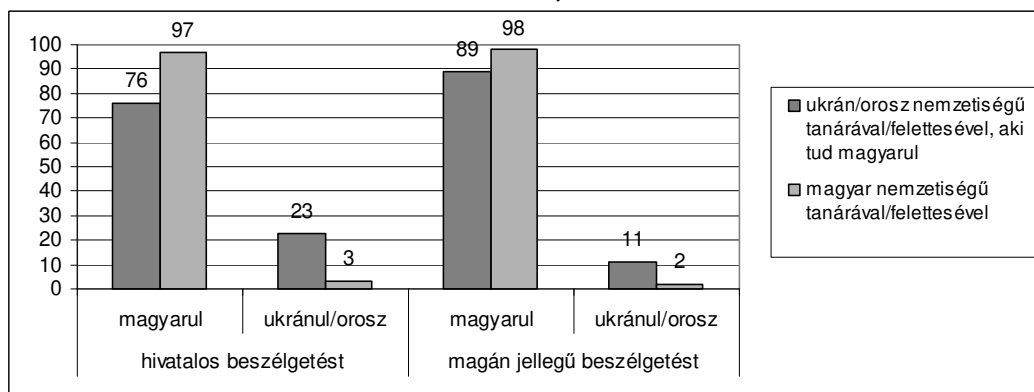
4.2.3. A státusz, az intimitás foka

A beszélők közötti kapcsolat minősége is meghatározhatja a nyelvválasztást. A családon kívüli kapcsolatok többsége formális, pl. orvos–beteg; tanár–diák, főnök–beosztott. Tovább árnyalja a képet, hogy a formális kapcsolatok nyelvválasztását még az intimitás mértéke, a bizalom foka is befolyásolja.

7. hipotézis: hivatalos személlyel, idegennel inkább az ukránt, míg közeli ismerősökkel inkább a magyart használják szívesebben.

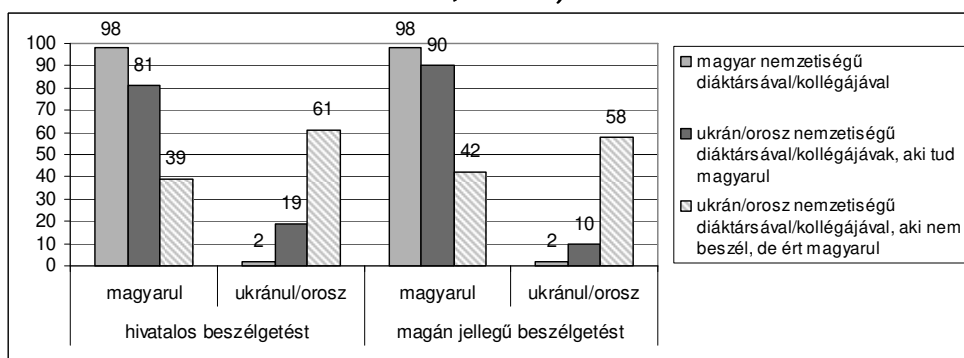
A vizsgálat során arra is rákérdeztünk, hogy hogyan alakul a megkérdezettek nyelvválasztása, ha beszélgetésbe kell elegyedniük magyar, vagy ukrán/orusz tanárukkal/felettesükkel, aki tud magyarul. E kérdés esetében csak félig igazolódik be hipotézisünk. A megkérdezettek 97%-a magyar anyanyelvű felettesével magyarul beszélgetne, ám ukrán/orusz anyanyelvű főnökükkel szintén többen választanák a magyart az interakció nyelvének, sőt itt a nyelvválasztást még egy tényező, a beszélgetés tartalma (hivatalos- vagy magánbeszélgetés) is befolyásolja (20. ábra).

20. ábra. Nyelvválasztás felettesével szemben a téma függvényében (N=387, %-ban)

A hipotézist alátámasztó eredményeket mutatkoztak, amikor a beszédpartnerek között nem volt státuszkülönbség: az adatközlők túlnyomó többsége magyar (98%) és nem magyar nemzetiségű diáktársával/kollégájával (81–90%) is inkább magyarul beszélgetne hivatalos és magán jellegű témáról is, ha a beszédpartner tud magyarul. Azonban, ha a többségi nemzetiségű diáktárs/munkatárs nem beszél, csak ért magyarul, akkor az adatközlők több mint fele ukránul/oruszul folytatna formális vagy privát beszélgetést egyaránt. Ezt a viszonylag magas arányt egyrészt a kollégák között tapasztalható szolidaritással, másrészt nyelvi toleranciát feltételező bizalommal magyarázhatjuk: munkatársak előtt kevésbé félnek megszólalni azok is, akik nem túl jól beszélnek az államnyelvet.

21. ábra. Nyelvválasztás kollégával szemben a téma függvényében (N=387, %-ban)

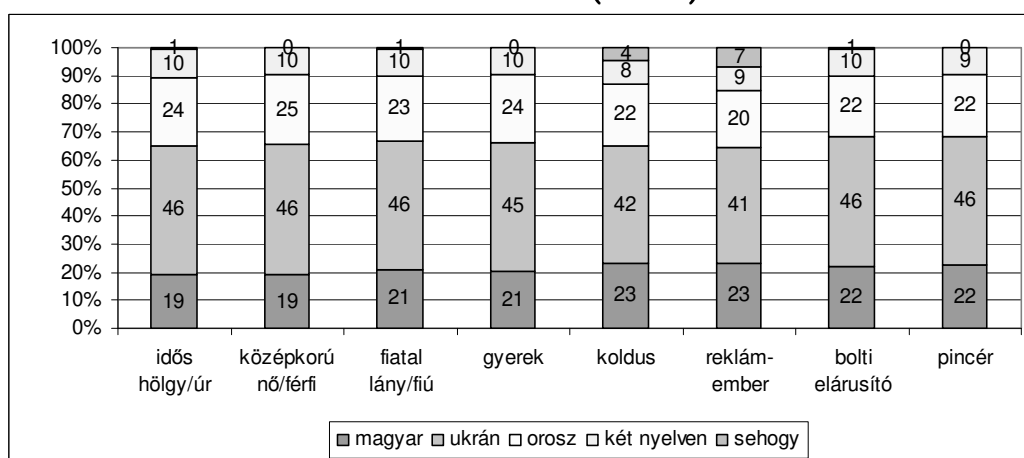

A bizalmasság foka befolyással lehet a nyelvválasztásra más esetekben is. Az eddigi kutatások tapasztalata szerint egy kisebbségi beszélő az általa nem ismert személyt általában a többségi nyelven szólítja meg (vö. Borbély 2001: 136). Korábbi kutatásokból (pl. *Fiatalok 2006*) kiderült, hogy falun a legtöbben magyarul szólítanak meg egy idegent, városban viszont, ha az a járási központ, már az adatközlők közel fele ukránul (44 %), a területi központban, Ungváron pedig a válaszadók 68%-a biztosan államnyelven kérne segítséget egy ismeretlentől. A *Rétegzett 2009* kutatásban arra kérdeztünk rá, hogy fordított esetben, ha az adatközlőket szólítaná meg ukránul, oroszul egy ismeretlen, milyen nyelvválasztási stratégiát alkalmaznának.

Ha megnézzük a 22. ábrát, láthatjuk, hogy eléggé kiegyenlített az arány. Átlagosan az adatközlők 46%-a ukránul és 23%-a oroszul

válaszolna (tehát többségi nyelven átlag 69%) ilyen esetben, függetlenül attól, hogy a személy bolti elárúsító, egy középkorú nő, koldus vagy reklám-ember. Tehát nyelv választásuk igazodik az ukrán beszédpartnerhez. Lényegesen nem befolyásolja az eredményeket az sem, hogy milyen a beszédpartner kora. Átlagosan 10% két nyelvet használna: magyarul és ukránul/oroszul is beszélne. Legtöbbször a reklám-embereknek a megszólítását hagyják figyelmen kívül (7%) és a koldusokét (4%).

**22. ábra. Milyen nyelven válaszolna, ha Önt ukránul szólítaná meg...
kérdésre adott válaszok (N=387)**

A *Fiatalok 2006*-ban (N=116) vizsgáltam azt is, hogy egy intim kapcsolatban hogyan alakul a nyelv választás, ezért szerepelt a kérdőívben, hogy *Nyelvi nehézségekbe ütközne-e, ha egy ukrán nemzetiségű lánynak udvarolna/ha egy ukrán nemzetiségű fiú udvarolna Önnek? Volt-e már ilyen esete?*

A fiatalok 48%-a szerint biztosan nyelvi nehézségekbe ütköznének, 18%-uk be is számolt ilyen tapasztalatokról. Mindössze 9%-uknak nem okozott eddig nehézséget az ukránul való udvarlás, további 24%-uk szerint nem lennének nyelvi nehézségek, bár nem voltak még ilyen szituációban, 11%-uk, pedig nem tudja, mert nincs ilyen tapasztalata. A leggyakoribb válaszokat alább foglaltam össze.

Nyelvi nehézségekbe ütközne-e, ha egy ukrán nemzetiségű lánynak udvarolna/ha egy ukrán nemzetiségű fiú udvarolna Önnek? Volt-e már ilyen esete? Leggyakoribb válaszok⁴⁰

Nők:

n/7⁴¹. Már előfordult, és problémám volt belőle, hogy nem tudtam kifejezni magam, mint magyarul.

n/16. Számomra nehézségekbe ütközne, mivel nem beszélem az ukrán nyelvet olyan szinten, hogy úgy beszéljek az érzelmeimről, ahogyan azt magyarul szeretném.

n/28. Nem voltak ilyen esetek, de szerintem nem történnének nehézségek, mert értek és beszélek ukránul.

n/45. Nekem ez nem annyira nehézség, a barátom ukrán, és amit nem ért meg, vagyis nehezen érti, akkor megpróbálom másképp elmagyarázni, de csak ukránul beszélünk, és megértjük egymást.

n/49. Egyszer utaztam a buszon hazafelé, és már sötét volt. Munkácson felszállt egy pasi, és elkezdett nekem ukránul beszélni, megdicsért, hogy magyar létemre elég jól beszélek ukránul, megadta a telefonszámát, munkát ajánlott a munkácsi fehérházban. CIKI volt!

n/63. Igen, udvarolt már, és csak ő beszélt, én meg meghallgattam.

n/87. Igen. Volt már ilyen eset, és a barátom kinevetett, amikor ukránul beszéltem.

n/88. Nem volt még ilyen esetem, és nem is lesz! Nem szeretem az ukrán nyelvet, ezért nem is szeretném, ha egy ukrán nemzetiségű fiú udvarolna hozzám.

Férfiak:

f/64. Ukrán csajt próbáltam lefűzni, sikerült, de nem volt hosszú kapcsolat. A csaj tudott kicsit magyarul, de azért nem az igazi.

f/22. Igen. De inkább magyar nyelvű lányokat részesítek előnyben.

f/66. Nem, mert a szerelem nyelveken felüli dolog.

f/76. Nem érteném a viccet vagy szójátékot. A társalgás csak tényközlés lenne.

f/95. De még mennyire! Kivéve, ha tud angolul, akkor még gyakorolnám is az angol nyelvet.

⁴⁰ A válaszok a Fiatalok 2006 vizsgálatból származnak. Ezt a kérdést a Rétegzett 2009-ben nem kezeltük meg.

⁴¹ n= nő, f=férfi, az arab számokkal a kérdőív sorszámát jelöltük.

Érdekelt, hogy a lányok vagy a fiúk a vállalkozóbbak-e a vegyes kapcsolatra, ezért nemek szerint is megvizsgáltam az adatokat. A megkérdezett férfiak 27%-nak volt ilyen kapcsolata, 22%-uk szerint voltak nyelvi nehézségek. További 44%-uk szerint lennének akadályok, bár még nem voltak ilyen szituációban. A lányok kevesebb ilyen tapasztalatról számolnak be, mindössze 15%-uknak volt ilyen esete. 41%-uk szerint pedig nem lennének kommunikációs problémák. Tehát a lányok jobban kezelik az ilyen szituációkat, és pozitívabban viszonyulnak a vegyes nemzetiségű párkapcsolatokhoz.

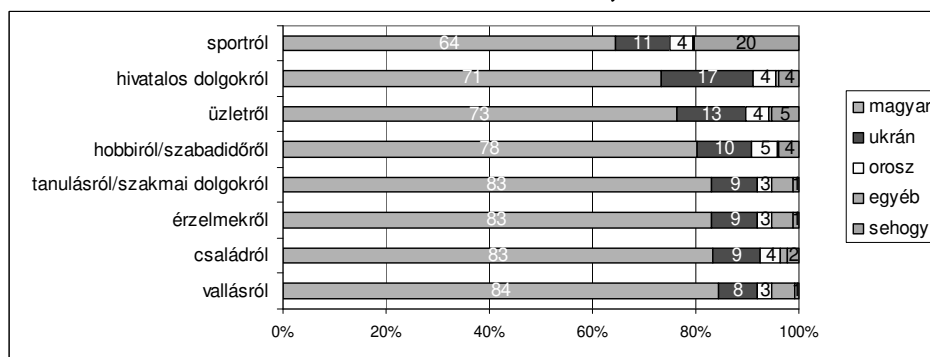
4.3. A beszélgetés tartalma (téma)

Fentebb már utaltam rá, hogy a beszédtema is befolyásolja a nyelv választást.

8. Hipotézis: az adatközlők egy része munkáról, tanulásról ukránul is beszél. Érzelmekről, hobbiról inkább magyarul társalognak.

Visszatérve ahhoz a kérdéshez, hogy milyen nyelven folytatna hivatalos vagy magánbeszélgetést magyar, vagy ukrán/orusz tanárával/felettesével, illetve diáktársával/kollégájával, aki tud vagy nem tud magyarul, azt az eredményt kapjuk, hogy formális beszédhelyzetekben, hivatalos témákról inkább ukránul, míg személyes témákról inkább magyarul beszélgetnének a megkérdezettek (lásd 22. ábra).

23. ábra. Nyelv választás a beszélgetés tartalmától függően (Rétegzett 2009, N= 387, %-ban)

A hipotézist igazolják a további eredmények is. A kérdőívben konkrétan is rákérdeztünk, hogy *Milyen nyelven beszélgetne az alábbi témákról ukránul is tudó ismerőseivel?* A magyar nyelv használati aránya az érzelmi életet érintő témáknál, vallásról, érzelmekről, családról

társalogva a legmagasabb. A magyar használati aránya csökken, ahogy a formálisabb beszédtemák felé haladunk. Üzletről és hivatalos ügyekről társalogva választanak ukránt/oroszt. (23. ábra). Az alábbi hanganyag-részlet is a téma szerinti nyelvválasztási stratégiákat példázza.

Nyelvhasználati kérdőív kitöltése közben rögzített beszélgetés⁴²

TM: Milyeneket (kölsönszavakat) szoktál, legalább egy néhány példát írn oda.

AK2: Nem elég az, hogy igen szoktam?

TM: Van ott még tovább is: milyeneket például? Mit gondolsz, miért?

AK1: Sarovoj, írjam oda ezt ukránul?

AK2: Minden alkatrész nevét ukránul (mondjuk), most nem fogok itt irosgatni.

AK1: Hát, na, igen.

TM: Írj be egy néhányat azért.

AK2: Sarovoj, sztarter.

TM: Csak az alkatrészeket mondjátok ukránul vagy valami más is?...

AK1: Hát én zsömlét szoktam enni, s kiflit, nem rohálkit.

TM: De mondjuk, hogyha az egyetemről beszélgetsz a csoporttársaiddal, akkor...?

AK1: Akkor is (használok).

AK2: Még odaírtam, hogy káromkodni szoktam (ukránul).

A multikulturális Beregszászban nemcsak a lexikai elemek, hanem a gasztronómia fogások kölcsönzése sem ritka

⁴² Helyszín: Vári, 2006. AK1 – 1978 férfi, TM – 1985 férfi, AK2 – 1986 férfi;

4.4. A nyelvválasztás funkciója (a mi és ők reprezentációi, szolidaritás és kizárás)

Ha a nyelvválasztást egy közösségre nézve vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy az egyes etnikai csoportok az egyik legalapvetőbb módon, nyelvük révén különböztetik meg magukat más csoportoktól. Ebben a vonatkozásban két értelemben alapvető a nyelv. Először: etnikai/nemzeti csoporthoz való tartozásunk szorosan kapcsolódik a nyelv vagy nyelvjárás használatához. Ez a kulturális örökség része, és akár még a csoporttagság meghatározó vonásának is tekinthető. Vagyis szociális identitásunk, a „mi” csoporthoz tartozásunk kifejezhető közvetlenül a nyelv révén. A nyelv azonban másképpen is fontos a csoportközi viszonyokban: a másik „ők” csoporttal való kommunikációnak is elsődleges eszköze. Az általunk választott nyelvtől, dialektustól vagy kiejtismódtól függően hatékonyan vagy kevésbé hatékonyan kommunikálhatunk a más csoportokhoz tartozó egyénnel, megkísérelhetjük az együttműködést vagy önmagunk elszigetelését. A nyelv tehát egyszerre kifejezője és közvetítője is a csoportközi viselkedésnek (vö. Brown 2003: 434).

Identitásunk, csoporthoz tartozásunk meghatározásában fontos szerepe van a magunkról és a más csoportokról kialakult/kialakított belső képnek, a csoportsztereotípiáknak.

A húszas években még nem vált el élesen egymástól a *kategória*, a *sztereotípia*, az *attitűd* és az *előítélet* fogalma (vö. Csepeli 1997: 475). Az empirikus sztereotípia-kutatások megindulásakor fogalmazódott meg a sztereotípiának az a meghatározása, mely szerint a *sztereotípiák* emberek egy csoportjának vagy osztályának személyiségjegyeiről vagy testi megjelenéséről alkotott séma, absztrakt kognitív reprezentáció, vagyis a különféle társadalmi nagycsoportokra jellemzőnek tartott tulajdonságokra utaló megállapítások, amelyek egy-egy csoport viszonylatában nagyfokú közmegegyezésen alapulnak, és időben meglehetősen szívósan fennmaradnak (vö. Csepeli 1997: 475). Ezek az elképzelések általában felszínes ismereteken, felszínes jellegzetességeken vagy a csoport egyes tagjainál megfigyelt tulajdonságok az egész csoportra történő általánosításán alapulnak. A sztereotípiák általában viszonylag merevek és nehezen megváltoztathatók, még a sztereotípiával ellentétes közvetlen tapasztalatnak is ellenállnak.

Le Vine és Campbell (1972) elkülönítette azt az általános autosztereotípiát, amely „képletszerűen magába sűríti mindazt a jót, amit egy-egy nemzeti-etnikai csoport önmagáról elhisz”, és az úgynevezett általános heterosztereotípiát, amely az előzővel szembenálló fogalom, és hasonló tömörséggel tartalmazza azokat a negatív tulajdonságokat, amelyeket egy-egy csoport a vele konfliktusban lévő, idegen csoportnak tulajdonít.

Korábbi kutatásokból (*Iskola 2000*, N=595) kiderült, hogy a hang alapján történő személyiségjegyek értékelésekor (*Ügynökmódszer*⁴³) és a kérdőíves vizsgálat alkalmával kiderült, hogy a megkérdezettek között senki sem akadt, aki az autosztereotípiákat megvonta volna saját nemzeti csoportjától. Ugyanakkor egyértelműen az ukránokra jellemzőként csupán negatív tulajdonságokat tüntettek fel. Ezek az értékítéletek nem csak a két csoportra (ukránok, magyarok), hanem a csoportok által beszélt nyelvre is vonatkoztathatóak, hiszen a hang alapján történő személyiségjegyek értékelésében látható különbségek nem indokoltak (ugyanaz a beszélő egyszer ukránul, egyszer magyarul beszél: a magyar beszélőt pozitívabb személyiségjegyekkel látták el). A vizsgálat eredményei rámutatnak tehát arra, hogy a kárpátaljai magyar fiatalok (*Iskola 2000*) sztereotípiái és attitűdjei saját közösségük tekintetében pozitívak, ugyanakkor az ukrán nyelvvel szemben negatívak. S mivel az attitűdök és sztereotípiák befolyásolják a nyelvelsajátítást, nyelvvoktatást, ezek nem járulnak hozzá ahhoz, hogy az iskolai ukránnyelv-oktatás eredményesebbé váljék (vö. Cserniczkó–Márku 2002). A negatív attitűdök pedig a nyelvválasztást, nyelvváltást is befolyásolhatják: előfordulhat, hogy a beszélő szándékosan nem vált át a másik nyelvre akkor sem, ha a helyzet ezt megkívánná, nyelvtudása lehetővé tenné, kifejezve ezzel ellenállását, antipátiáját a többségi beszélővel, annak etnikai csoportjával szemben.

⁴³ Az úgynevezett „ügynökmódszer”-ként emlegetett eljárást Lambert és munkatársai fejlesztették ki 1960-ban abból a célból, hogy megítélhessék a beszélőknek az angol nyelvváltozatokhoz fűződő viszonyát, attitűdjét (vö. Edwards 1982). Megszületése óta sok változatban használják. Magyarországon először 1995-ben használta Sándor Klára, Juliet Langman és Pléh Csaba, hogy megállapítsák, egy nyelvközösségen belül milyen sztereotípiák élnek a különböző nyelvváltozatok beszélőiről (vö. *Valóság* 1998: 29).

4.4.1. Szolidaritás és kizárás

9. Hipotézis: Az adatközlők többsége szolidáris a többségi nemzet képviselőihez, nyelvválasztásuk igazodik az elvárásokhoz.

A kérdőívben több kérdésnél rejtett formában próbáltam megtudni, milyen motivációk vezérlik az adatközlők nyelvválasztását. Ukrán/orosz anyanyelvű kollégákkal/barátokkal társalogva például kiderült, hogy szolidaritásból még azok is a többségi nyelvet választják, akik nem beszélnek túl jól az ukránt vagy orosz (20., 21. ábra).

Egy másik nyílt kérdésnél (*Milyen nyelven folytatna társalgást barátaival/ismerőseivel, ha a társaságban más nemzetiségű személy is van, és ő nem tud magyarul?*) szintén azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kisebbség képviselői szolidárisak nyelvválasztásukban a többségi nemzethez, és kódválasztásuk kommunikatív kompetenciájuknak, valamint íratlan normáknak megfelelően igazodik az „elvárthoz”. A megkérdezettek 39%-a azért választaná az ukrán nyelvet, hogy ne érezze magát kellemetlenül a többségi csoport képviselője. Az adatközlők 12%-a két nyelvet használna, hogy mindenki értse a beszélgetést, senki se érezze magát kívülállónak a társaságban. További 19%-uk pedig igaz főleg magyarul beszélne, de néha átváltana a másik nyelvre is, s röviden összefoglalná a beszélgetés témáját, hogy az egy nyelvű se érezze magát kirekesztve.

Milyen nyelven folytatna társalgást barátaival, ha a társaságban más nemzetiségű személy is van, és ő nem tud magyarul?⁴⁴

Szolidaritás és kizárás

„Ukránul, vagy két nyelven, hogy a társaság minden tagja értse a beszélgetés lényegét.”

„Olyan nyelven folytatnám a társalgást, amelyet mindenki ért, mert szerintem, ha nem érti, hogy miről van szó, akkor azt gondolja, hogy róla beszélek.”

„Ha a barátaim tudnak ukránul, akkor ukránul, hogy az illető is értse.”

„Főként magyarul beszélnék, de a más nemzetiségűt sem hagynám figyelmen kívül, azért, hogy ne érezze magát kellemetlenül vagy fölöslegesnek.”

⁴⁴ Válaszok a *Fiatalok 2006* vizsgálatból. Vö. Márku 2008a: 76-77.

„Ha a barátaim mind magyarok, akkor magyarul beszélnek, de ha vele kellene beszélni, akkor megpróbálnám összeszedni minden tudásomat, és ukránul próbálnék beszélni.”

„Fontosnak tartom, hogy a körülöttem lévőekkel személyes kapcsolatot alakítsak ki, s ehhez szükséges, hogy kölcsönösen értsük egymást. Ezért alkalmazkodnék a személyhez.”

„A társalgást magyarul folytatnám, de igyekeznék gesztikulálni, hogy ő is megértse.”

„Magyarul folytatnám, mert mi többségben vagyunk.”

„Magyarul, mert nem tudok ukránul, és nem is érdekel ez a nyelv. Tanuljon meg ő magyarul.”

„Magyarul, mert én magyar vagyok, és nem törnek be! Ez a helyzet, ha a társaságban ukrán vagy orosz nemzetiségű személy van. Ha ez a személy angol vagy külföldi, akkor nyelvtudásomnak megfelelően próbálok hozzá is szólni.”

„Magyarul, mert könnyebb.”

Mindössze 6% azoknak az aránya, akik negatív attitűdökkel viselkednek az ukrán nyelvvel szemben, negatív sztereotípiák élnek bennük az ukránokról, s ezért magyarul folytatnák a társalgást, mert így kényelmesebb, vagy, mert nem szeretik az ukránt. Ez a csoport nincs tekintettel a társaságban lévő egynyelvűre, az egynyelvű nyelvi módra, s a társalgás etikáját megsértve nyelvválasztásával, nyíltan vagy nem tudatosan, de kizárja az egynyelvűt a kommunikációból.

Kárpátalján hamis a kutya, nem harapós

V. A KÓDVÁLTÁS A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉGBEN

5.1. Pszicholingvisztikai aspektus: bázisstartó/beszúró kódváltás és bázisváltó/alternációs kódváltás

Attól függően, hogy a kódváltás során a másodnyelvi szekvencia mennyire integrálódik a bázisnyelvbe, illetve mennyire változik meg hatására a diskurzus grammatikai rendszere, beszélhetünk *bázisstartó* és *bázisváltó* kétnyelvű diskurzusról. A kódváltás két alaptípusa a kétnyelvű kommunikáció két meglehetősen eltérő típusát képviseli.

A *bázisstartó kódváltás* (Lanstyák 2006: 112) vagy „*beszúró kódváltás*” (Navracsics 2010: 122) a kétnyelvű kommunikáció szélsőséges esete, amely közel áll az egynyelvű kommunikációhoz, jellemzője, hogy a bázisnyelv a kommunikáció során (legalábbis egy ideig) nem változik, a vendégnyelvből csupán vendégnyelvi betétek – rendszerint elszigetelt szavak, egy tartalmas szó (főnév, ige, ritkábban határozószó vagy melléknév) vagy szószerkezetek – kerülnek át (vö. Myers-Scotton 1993: 4, Muysken 1997, Auer 1999).

Pl. Írott nyelvi

„Do szvidanyije, Kirov utca?”⁴⁵

„Az egyik például, aki a leggyakrabban vesz részt az ügyintézésben, csak annyit tud kinyögni ezeken a nyelveken, hogy „podpiszaty tut”. ... Egy másik tolmács hölgytől is csak egy „podpiszaty tut”-ra futja⁴⁶”.

„Mikor meglátják, hogy mi van a szenen, job tvoju máty meg job tvoju máty vót osztán! Két katona vót. „Po gyeszjátyi” azt mondták. Kifele! Sorakozni!...Po gyeszjátyi, hát akkor menjünk tizessével...Na, po gyeszjátyi, po gyeszjátyi.”⁴⁷

„Sose ellenkeztem velük, azt mondták, hogy csináljam, mondtam, hogy da, és esetleg nem csináltam, de rájuk hagytam mindent, és sose volt bajom.”⁴⁸

⁴⁵ Kárpáti Igaz Szó, 2008. augusztus 5., 3.old. cím

⁴⁶ Kárpáti Igaz Szó 2009. szeptember 15., V. évf. 132. szám, 3. old.

⁴⁷ P. Punykó Mária: Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben. Debrecen, 1993. 82. oldal.

⁴⁸ Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000. 41. oldal.

„És azt mondták, állj, állj, állj, nyeharasov, és úgy fogadták a köszönésem, hogy Krisztus feltámadott.”⁴⁹

Ezzel szemben a *bázisváltás*, illetve *bázisváltogatás* (Lanstyák 2006: 112), vagy az úgynevezett „*alternációs*” váltás (Navracsics 2010: 122) az a típus, amikor a kódváltás bekövetkeztekor nem jósolható meg a mátrix nyelv visszatérése, illetve a bázisnyelv a diskurzus folyamán – egyszer vagy többször, ideiglenesen vagy véglegesen – megváltozik. Általában nagyobb egységek (szintagmák, mondatok) határain fordul elő. A kétnyelvű kommunikáció prototipikus válfajának tekinthető.

A bázisváltás egyik felosztási kritériuma, hogy az egyik bázisnyelvről a másikra való áttérés hol, a diskurzus mely pontján következik be. Ennek megfelelően megkülönböztetjük a (tag)mondatok között és a (tag)mondaton belül történő bázisváltást, azaz a *mondatközi* (intersentential) és *mondatbeli* (intrasentential) váltást (más felosztásban (tag)mondaton belüli, tagmondatok közötti és mondatok közötti váltás).

A⁵⁰: Ki lehet tanácselnök?

B: Akit az emberek megválasztanak.

C: I jákéj máje vidpovigy pro oszvitu. De, hogy milyen ez az oszvitu, arról nincs szó.

A kódváltás nyelvészeti- pszicholingvisztikai aspektusú elemzése során feltételeztem, hogy **10. hipotézis: A kárpátaljai magyar közösségben inkább a bázistartó kódváltás a jellemző, de találhatunk példát bázisváltásra is.** A hipotézis ellenőrzését az alábbiakban a kódváltásos korpusz példái alapján végeztem, s a fejezet több pontján és végén is visszatérek rá.

A rendszerváltást is évtizedekkel túlélte Beregszász-Vári-Beregszász buszjárat orosz-magyar felirata

⁴⁹ Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000. 39. oldal.

⁵⁰ A, B, C, magyar anyanyelvű polgármesterek. Kontextus: 2009. 04. 16-án Beregszászban, a járási polgármesterek a járási közigazdasági székhely előtt.

5.2. Kódváltás a különböző nyelvi szinteken

A legtöbb kódváltás a fő szintaktikai és prozódiai határokon történik (szintagma- és mondat szinten). De nyelvváltások megtörténhetnek nemcsak nyelvtani szerkezetek határán, hanem egyetlen beágyazott szó erejéig, ritkább esetben lexémán belül morféma határokon, vagy szónál nagyobb egységeknél, idiómáknál is (vö. Navracsics 2010: 121).

Lanstyák István (2006: 112–113) könyvében aszerint különbözteti meg a kódváltás egyes típusait, hogy a két különböző nyelvből származó szekvenciák milyen módon épülnek egybe egyetlen (kétnyelvű) diskurzussá. Ez a beépülés különböző szinteken megy végbe, s a következő típusokra talált példát a kutató a felvidéki (szlovákiai) magyarok nyelvhasználatában:

- a) kötött morféma beépülése szabad morfémaiba (önálló szóba); morfémaszint;
- b) szó beépülése egyszerű mondatrészbbe; lexikai;
- c) szó beépülése mondatba; lexikai;
- d) mondatrész beépülése szintagmába szerkezettagként; lexikai;
- e) mondatrész beépülése szintagmába a mondat szintjén; szintaktikai;
- f) mondat szó (értékű elemek) beépülése mondatba; szintaktikai;
- g) mondat szó (értékű elemek) beépülése diskurzusbba; diskurzus, szintaktikai;
- h) egyszerű mondat beépülése összetett mondatba; szintaktikai.

Navracsics (1999) korábbi kutatásai alapján megállapítja, hogy a kódváltás jelensége a kétnyelvű gyermek esetében különböző nyelvi szinteken fordulhat elő. Beszélhetünk fonetikai/fonológiai, morfológiai, lexikai és szintaktikai szintekről, illetve a diskurzus szintjén is tárgyalhatjuk a jelenséget. Tehát a jelenséget vizsgálhatjuk lexémán belül, lexikai szinten, szintaktikai és diskurzus szinten is.

Azonban ezek között a szintek között nehéz meghúzni a határt, különösen a lexikai és a szintaktikai szint között, hiszen a lexikai szintnél nemcsak egyszavas kódváltásokkal találkozunk, hanem gyakran több lexikális elemből álló, mégis szóértékű kifejezéssel, például

idiómák, állandó szókapcsolatok, a káromkodás, szitkozódás vagy a bocsánatkérés formulái, míg mondat szinten nem ritkák az egyszavas, de mondatértékű kódváltások.

Későbbi kutatásaiban (Navracsics 2010: 122–123) összevontabb csoportosítást alkalmaz:

- o lexéma szintű keverések (keverések a lexikai és grammatikai morféma határán),
- o mondaton belüli keverések, s ezen belül további két szintet különböztet meg:
- o a lexikai-konceptuális és
- o a predikátum-argumentum szerkezetszintű kódváltást.

Ebben a munkában a szublexikális szintű váltások alatt tárgyalom a hangtani és morfológiai szinten bekövetkezett váltásokat, illetve szó van a lexikai, mondat és a diskurzus szintjén bekövetkezett váltásokról.

5.2.1. Szublexikális szint

a) Fonetikai/fonológiai szint

A kódváltás előfordulhat fonetikai/fonológiai szinten, amikor a beszélő megváltoztatja kiejtését. Navracsics Judit (1999) azt írja le, hogy az általa vizsgált kétnyelvű gyerekek angolosan vagy magyarosan ejtik ki egymás nevét a beszédszituációtól függően, magyar kontextusban [nabil]-nak és [nasim]-nak, míg angol nyelvi környezetben [næbil]-nek és [næsim]-nek nevezték egymást. Ennek a szintnek a vizsgálatához a legmegfelelőbb a hangzó beszéd megfigyelése, s igazán pontosabb a kiegészítő műszeres vizsgálatok tehetik megfigyeléseinket.

A kárpátaljai korpuszban és saját megfigyelések szerint is előfordulnak megnevezések, titulusok, személynevek vagy helységnevek esetében ilyen váltások.

Beszélt nyelvi példa:

„Orosz osztályban tanítok. Valamit magyaráztam, magyar gyerekek is vannak az osztályban, annak mondtam magyarul, rám szóltak, Mártá Joszifovná, eto russzkij klassz⁵¹”.

„Szabó Irina Joszipovna, tisztelettel jelentem, az osztály létszáma 25, hiányzó nincs. Az osztály matematika órára felkészült⁵²”.

⁵¹ RSS kutatásból

⁵² Iskolában, óra elején a napos jelentése. Megfigyelés, 2005. Beregszászi 6. sz. általános iskola

„*TM: A neved a személyi igazolványba hogy szerepel?*

AK: Товт Сильвия Золтановна.

TM: Szólitottak már valamikor Szilviá Zoltánovnának?

AK: Nem, még soha, asziszem. Nem, az oroszok többnyire úgy hívják, hogy Сильва. Egyszerűsítik a nevemet⁵³”.

Az első példában a megszólítással kezdődik a kódváltásos szekvencia. Összehasonlításképpen a második megnyilatkozásban szintén személynév szerepel, de ez nem kódváltás, hanem inkább kölcsönzés. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban ugyanis nem ritka, hogy a keleti szláv (orosz és ukrán) névhasználati szokásoknak megfelelően három elemű névvel (családnév, utónév és patronomikon, azaz az apai utónévből képzett név) említik vagy szólítják meg a vezető beosztásban lévőket, a tanárokat (lásd Csernicskó 1997, Beregszászi–Csernicskó szerk. 2003: 158–163, 2010a: 104–106). Mindkét idézett példában ugyanez a névváltozat kerül elő, ám míg előző esetben ezt az orosz nyelv fonetikai normái szerint ejti a beszélő (azaz a névváltozat része a kódváltásos szekvenciának), utóbbi esetben a keleti szláv mintára kialakult névforma a tanár személyének és a formális szituációnak „kijáró” elem, de artikulációs megformáltsága egyértelműen a magyar nyelvhez köti ezt a szekvenciát.

A szakirodalom szerint a kölcsönzést és az egyszavas kódváltást ugyanis leginkább a fonetikai/fonológiai szint különbözteti meg egymástól. A magyar és az ukrán/orosz nyelv hangállománya nem egyezik teljesen. Például az oroszban/ukránban nincs a magyar [a]-nak megfelelő magánhangzó csak [o], amelynek ejtése bizonyos esetekben⁵⁴, hasonlít hozzá. Ha a beszélő hallhatóan a magyar nyelv fonetikai szabályainak megfelelően (például a magyarban meglévő, de az orosz/ukrán nyelvből hiányzó hangok használatával) ejti ki a szóban forgó nyelvi egységeket (s artikulációs bázisának része mindkettő), akkor nyilvánvalóan integrált nyelvi egységről, kölcsönzésről van szó, mint a második példában. Viszont, ha például nem első szótagbeli

⁵³ RSS kutatásból

⁵⁴ Az orosz magánhangzók ejtése nagyban függ attól, milyen pozíciót foglalnak el a szóban, pontosabban hogy milyen helyzetben vannak a szóhangsúlyhoz képest. Így a magánhangzóknál megkülönböztetünk *hangsúlyos*, illetve első (közvetlenül a hangsúlyos szótag előtti) vagy második (egyéb) *hangsúlytalan* helyzetet, és e helyzetek határozzák meg a magánhangzók redukálódásának fokát. Például az o hangsúlyos helyzetben [o], az első hangsúlytalan helyzetben kiejtése [a]. http://hu.wikipedia.org/wiki/Orosz_nyelv

hangsúllyal, és olyan hangokkal ejti ki, amelyek a magyar hangrendszerben bár megvannak, de adott pozícióban nem szokásosak, kódváltásról van szó, mint az első példában a kiemelt magánhangzók esetében. Ehhez hasonló az oroszban és ukránban sok esetben kötelező mássalhangzó-lágyulás is. A hangtani szintű kódváltásoknál tárgyalhatjuk a szóhangsúlyt: az orosz/ukrán nyelvben a szóhangsúly dinamikai jellegű, szabad és kötetlen, valamint jelentésmegkülönböztető szerepe van. Ez azt jelenti, hogy a hangsúlyos szótagot idegen nyelvi beszélő számára is jól érzékelhetően erősebb nyomatékkal ejtik ki, a hangsúly a szó bármely szótagjára eshet és helye a szón belül változhat is alaktani változások esetén, továbbá egyes szópárok megkülönböztetése kizárólag szóhangsúlyuk alapján történik. A magyar nyelv szóhangsúlya szintén dinamikai jellegű, de az oroszsal ellentétben állandó és kötött, mivel minden szóban és minden alakban az első szótagra esik, ebből következően jelentés megkülönböztető szerepe sem lehet.⁵⁵ Tehát, segíthet a kölcsönzés és kódváltás egymástól való megkülönböztetésében az is, ha egy vendégnyelvi elemet a beszélő eredeti szóhangsúllyal ejt (ha az eredeti nem az első szótagra esik). Ezek a jellegzetességek hozzájárulnak ahhoz, hogy egy beszélő nyelvhasználatát, kiejtését idegenesnek, akcentusosnak minősítsük. Az alábbi példában a kommunikációs partnerek funkció szempontjából nyelvi játékot játszanak, melyben a nem magyar domináns, nem magyar anyanyelvű, magyarul akcentussal beszélőt alakítják mindketten, s írásban ezt az akcentust szeretnék felidézni, s közben többször több szinten is kódot váltanak, változtatnak. Az akcentus imitálást tekinthetjük fonetikai szintű váltásnak, de 2-2 szó (ábo/vagy, i/és) és mondatszintű (*Divucská krásshivá prikráshná/Szép gyönyörű kislány, Poká tovarisi/ Viszlát elvtársak*) váltás is van ebben a viszonylag rövid példában.

Írott beszélt nyelvi példa

„Beszélő A---- *nyem akarod. Megjjjértetted? Divucská krásshivá prikráshná.*

Beszélő B---- *ván tyippem. ábo nyem mondom itt mjjjindenki előtt. Mjjjegyek i kiálszom magamból jjezt a hujjessegget. Poká tovarisi*⁵⁶.

⁵⁵ http://hu.wikipedia.org/wiki/Orosz_nyelv

⁵⁶ facebook közösségi oldal, üzenőfal, részlet

További példák:

sztrátechijá olyan játék,

megy v kábinet;

Szintén nyelvi játékot játszanak a beszélők és hangtani szintű váltás történik, amikor hasonló hangalakú, de a két nyelvben (orosz/ukrán és magyar) eltérő jelentésű elemet használnak azonos jelentésben és kiejtéssel: a *dumálj*, magyar *dumál* (beszél) felszólító módú alak, és az orosz/ukrán *дума́й* gondolkodik jelentésű szó ejtési hasonlóságát használják ki. Írott-beszélt nyelvről lévén szó, a cirill betűs írásmód megerősíti a kódváltás szándékosságát. ezzel jelzi a beszélő pragmatikai tudatosságát.

Spontán beszélgetés¹

BZ: az előbb rohagáltam kicsit⁵⁷

V1: Ez mi?

MA: akkor még dumálok,

E1: Halva. [Törökméz, édesség]

BZ: aztán kerestem 1 embert

V2: Az micsoda? Élve nem lehet?

BZ: de nincs a hleyén

E2: Дай йому покуштувати! [Adjál

BZ: Думай, думай

nekik megkóstolni!]

Mindkét példaanyagban fonológiai és szemantikai tudatosságról beszélhetünk, ugyanakkor ezt nyelvi játékként „ki”használják a beszélők.

b) Morfológiai szint

A lexémaszintű váltások (angolul: fused lects, Matras 1996) grammatikai fúzióra, nyelvtani összeolvadásra utalnak. Ebben az esetben a lexikai morféma és a grammatikai morféma határán történik meg a váltás (vö. Navracsics 2010: 122). Ehhez a típushoz nem szükséges magas másodnyelvi kompetencia, azok is produkálhatnak ilyen kódváltást, akik alig beszélnek a vendégnyelvet.

Navracsics (1999) megállapítja, hogy a lexikai morféma és a grammatikai morféma keverése gyerekkorban nem túl gyakori, illetve azt is, hogy ezeknek a kontaktusjelenségeknek „pragmatikai okai nem lehetnek” (vö. Navracsics 2010: 122). Azonban lehetnek olyan esetek, amikor a beszédhelyzet elemzésekor kiderül, hogy mégis van kommunikációs funkciója az ilyen váltásoknak. Az alábbi megnyilatkozás is erre lehet példa. Ebben az esetben a kódváltás funkciója a nyelvi játék, az ironia kifejezése, (illetve ebben a speciális esetben negatív nyelvi attitűdöt is hordoz; a beszédhelyzetből, melynek magam

⁵⁷ skype beszélgetés részlete

is résztvevője voltam, kiderült, hogy abban a sarki házban ukránok laktak, s így a váltással nemcsak a ház színét minősítették, hanem rejtett attitűdöket is).

„Öcsém, nem semmi az a lila ház a sarkon, *такой цвет* megymártás**ОВИЙ**”⁵⁸

Attól függően, hogy tipológiailag milyen nyelvek kerülnek kontaktusba, sokféle változata lehet az ilyen kódváltásoknak. Gyakori példa a „kettős grammatikai jelölés” (vö. Navracsics 1999, 2010: 122), vagy a bázisnyelvi igekötő használata.

„Szoktunk *ilyet mondani, idu ná kórházba*”⁵⁹

„Mindjárt *elubiráju, i pojdu domoj*”⁶⁰.

Szociolingvisztikai aspektusból az első két példában kontextuális kódváltásról van szó, mégpedig kiváltás, kötés történik. A morféma szintű váltást már megelőzte egy váltás egy tartalmas szó, kifejezés erejéig. Úgy is tekinthetjük, hogy visszaváltásról van szó. A harmadik példában pedig az igekötő még magyar, majd egy tartalmas szó erejéig átvált, majd itt is kötés történik.

Dussias szerint (2001) aszimmetria fedezhető fel a lexikai és a grammatikai elemek tekintetében a mondaton belüli kódváltásban, mivel a grammatikai elemek általában nem esnek a váltás áldozatául, szemben a lexikai elemekkel. Rendszerint a grammatikai elemek a mátrix nyelvből valók, és a tartalmas szavak kerülnek be a beágyazott nyelvből (Navracsics 2010: 122). A funkciószavak kevésbé sérülékenyek a lexikai elérés folyamán, ezért kevésbé vannak kitéve a váltásnak is (Muysken 1997) (lásd 12. hipotézis).

A mi esetünkben tagmondatok között történik az első váltás, így a morfológiai szinthez érve már az ukránt tekinthetjük a mátrix nyelvnek, tehát a fentebbi megállapítást igazolják a példák.

5.2.2. Lexikai szint

Ehhez a szinthez soroljuk az egyszavas kódváltásokat, de az akár több tagból álló szóértékű idiomatikus kifejezéseket, a köszönés, szitkozódás, káromkodás és bocsánatkérés formuláit, szókapcsolatokat, megnevezések, amikor a beszélő nyelvi hiány, lapszus miatt vált át

⁵⁸ Vári_férfi_1982_spontán közlés

⁵⁹ Spontán beszéd: *Verbóc, középkorú férfi*

⁶⁰ Spontán beszéd: *Beregszász, középkorú férfi*

egyetlen szó erejéig a mátrix nyelvről, s ágyaz be a vendégnyelvből lexikai elemet. Ezek a kódváltások többnyire beszúró kódváltások, tehát várható a mátrix nyelv visszatérése.

11. Hipotézis. A kárpátaljai korpuszban lexikai szinten a (az egyszavas) kódváltások leginkább nyelvi hiány miatt következnek be.

Fentebb már utaltunk rá, hogy olykor nehéz elkülöníteni a kölcsönzéseket az egyszavas kódváltásoktól. Jól elkülöníthető a két eset akkor, ha a vendégszó fonetikailag-fonológiailag, morfológiailag és szintaktikailag nem integrálódik a másik nyelvbe (vö. Borbély 2001: 196).

Például a következő szépirodalmi szövegben talált idézetben aláhúzottal, félkövérrel és dőlttel jelöltem a kódváltásokat, melyek morfológiailag nem illeszkednek a befogadó nyelvbe, míg a dőlttel szedett kölcsönzés a *vojeni császnak* morfológiailag és szintaktikailag is integrálódott a magyarba, hiszen toldalékot kapott, s előtte, utána a magyar mondat szerkezetnek megfelelően határozott névelő áll:

„Mutattam a papírt, rajta volt, hogy ***szoldátszkoje pismó, beszplátno, pecsét, a vojeni császnak a száma***⁶¹”.

Az egyszavas kódváltások kiváltó oka lehet nem csak a nyelvi hiány, hanem az is, hogy a másik nyelvi szó többletjelentéssel, más érzelmi konnotációval rendelkezik, mint az alapnyelvi megfelelője.

Feltételezik, hogy a beszéd tervezésekor fogalmi szinten a lemmák lexikai-konceptuális szerkezetének szemantikai és pragmatikai jegyeire létezik egy univerzális készlet. De a különböző nyelvek különböző hangsúlyt fektetnek erre a készletre, az univerzális jegyekre. A kétnyelvű egyén mentális lexikonjában bizonyos fogalmak az egyik, mások a másik nyelven lexikalizálódhatnak (munkamegosztás), de természetesen nagyon sok megvan mindkét nyelven is. Tehát lemma szinten *kongruencia* (szemantikailag azonos szavak vagy lexikai ekvivalensek) és *inkongruencia* (amikor a látszólag azonos jelentésű szónak nem esnek egybe a szemantikai, pragmatikai jegyei, vagy nem minden jegy fedi le egymást) fedezhető fel. Utóbbi esetben nagyobb a kódváltás lehetősége, hiszen abból a nyelvből választja ki a kétnyelvű

⁶¹ (Zelei 2000: 26) [*szoldátszkoje pismó*= katonai levél *beszplátno*= ingyenes; *vojeni császnak*= katonai alakulatnak]

egyén a szót, amelyik jobban lefedti azt a szemantikai, pragmatikai tartalmat, amit ki akar fejezni (Navracsics 2010: 123).

A példákat tovább csoportosíthatjuk *jelzett/jelölt* és *váratlan/jelöletlen* kódváltásokra.

Példák:

Beszúró: kongruencia

*Írott nyelvi példák egyszavas kódváltásra*⁶²:

Jelzett:

„Azt mondja, **gyelaj**. Hát, csinálom”.

„Az orosz tiszt szolt a katonáknak, **igyl**, indulás”

„Hej, mondta Andrej: Dávid, **mologyec!**”

„Egyszer mondta a csóró, aki tanított, hogy **zázsigányie**, gyújtás, azt se tudtam, mi fán terem, mikor nekünk ökör volt meg tehen volt.”

„Húsvét negyedik nap érkeztünk hozzájuk, és még szégyenbe is maradtam, mert bementem, és köszöntem, hogy **drasztutye**. És azt mondták, állj, állj, állj, **nyeharaso**, és úgy fogadták a köszönésem, hogy Krisztus feltámadott.”

„Oroszul úgy nevezik az aláírtakat, hogy **podpisannije**”.

Váratlan:

„A kölcsönpénzt betették a kasszába, az ellenőrzés megszámolta, **harasó**”.

„Megérkeztünk, lefeküdtünk, alszunk, hirtelen zörgetik az ajtót, beállít két szovjet katona, **davaj**, sorakozó”.

„**Do szvidanyije**, Kirov utca?”⁶³

„Volt egy A és egy B csoport, s a lényeg az volt, hogy akiket az 54-es paragrafus alapján ítélték el, azok a fasiszta rendszert támogatták, vagy konkrétan, vagy **morálno**, vagyis erkölcsileg.”

„De ez nagyon **kultúrno**”.

⁶² A jelzés nélküli idézetek a Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000. c dokumentumregényéből valók. 123., 117., 94., 65., 224., 17, 39, 219., 221, 240.,

⁶³ Kárpáti Igaz Szó, 2008. augusztus 5., 3.old. cím

„Nem **prepodovátyel**, tanár, azt nem volt szabad mondani, az kapitalista csökevény, csak **ucsítýel**, tanító”.

Sztáváj, mingyá elmegy a vonat! [Kelj fel!]⁶⁴

Beszélt nyelvi példák egyszavas kódváltásra:

Jelzett:

„Ha meg beültünk, akkor lökdöstek és csak azt kiabálták, hogy **mágyaré, mágyaré**. Úgyhogy hát, hát ilyen erkölcsi, ilyen, hát ilyen hátrányom származott ebből”⁶⁵.

„TM: Mit mondanak olyankor?”⁶⁶

AK: Hát, nem mondnak semmit, csak...

TM: Mit tesznek?

AK: nem, hát ahogy beszél **mágyárké**, meg **uhorké**, akkor ilyeket így mond (érthetetlen)”.⁶⁷

„Azt akartam mondani, hogy az, amit reklámoznak, biztosan drága, és azt mondtam, hogy amit reklamálnak. Mert oroszul úgy van, hogy **reklamirovaty**”⁶⁷.

Váratlan:

„Egy fél éven keresztül őö beszéléget+/. beszélgetéseket, akkor felírták a szavakat, a fontosabb szavakat, mert őö a lebergi turista, **turiszt** hotelnek aa személyzetét készítettem, mert ott volt a bázis a magyaroknak a fogadására, az átutazó magyarok fogadására.”⁶⁸

„Csodálkoztam, hogy egy kiló kenyeret mondtak az ismerősök, hogy vegyek. Nálunk nem kilóra adják a kenyeret, hanem csak úgy egy kenyér és **vszjo**”. 73.

„AK2: Kint hideg van. AK3: Hát itt is. AK1: Itt meg **vobse**.”⁶⁹

⁶⁴ P. Punykó Mária: Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben. Debrecen, 1993., 81. old.

⁶⁵ Az interjú azonosítója: 143_nagybereg_1962_no_anytr

⁶⁶ Az interjú azonosítója: D08_Vari_1982_no

⁶⁷ RSS 85.AK

⁶⁸ Az interjú azonosítója: D14_VARI_1960_F_ANYTR

⁶⁹ Beregszászi piac, spontán beszélgetés, 2006.

Frazeológiai egységek:

Jelzett:

„Az ismerkedést így kezdi: **moj jazik – moj vrag**. A nyelvem az ellenségem”⁷⁰.

„Bár egyesek szerint a lassan múló idő leghatékonyabb ellenszere az alvás: **Szoldát szpit, szluzsbá igyot**, azaz: a katona alszik, a szolgálat telik”⁷¹.

„Ha a hegyeken túlról idejön valaki, fél év múlva lakást kap. **Nyeobhogyímij cselovek**”⁷².

„**Ej, job tvoju máty** – azt mondja – hát te nem jelentkezel, mikor én téged kereslek?!”⁷³

Váratlan:

„Nekem olyan nevem van, ami lehet orosz, ukrán, szlovák, magyar, mégis szarul élek. Egészségedre! Muszka katona, cseh katona, magyar katona, de mindig tudjál mit mondani! Mindig legyen érvényes történeted. Ne feledkezzünk meg azért az üvegről se, na! **Zdarovje kazsdovo, bogatsztvo vszeh**. Úgy látszik, itt mindenki beteg. Ismered a munkácsi sörgyár jelmondatát? A sör már jobb, de még ihatatlan! Ez a lényeg. Hogy sok minden jár, de semmi nem jut. Erre azért megint ígyunk!”⁷⁴

Szókapcsolat, jelzős szerkezet

Jelzett: „Amikor pedig visszamentek, az ellenőr már nem nézett semmit, csak aláírta, hogy **obrázcóvij porjádok**”⁷⁵.

Váratlan:

„Csak úgy repültek ki az ablakokon az iratok, történelmi dokumentumok, **fasisztszkije matyeriali**”⁷⁶.

⁷⁰ Zelei Miklós: Itt állunk egy szál megmaradásban. 2001, Délmagyarország, Szeged, 137. old.

⁷¹ Vári Fábán László: Tábori posta, Együtt 2006/4. 9. old.

⁷² Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000., 240. old.

⁷³ P. Punykó Mária: Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben. Debrecen, 1993., 25. old.

⁷⁴ Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000.

⁷⁵ Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000, 217. old.

⁷⁶ Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000, 201. old.

„De hát inkább most már követelik, hogy ukránul, mer uk ukrán állami egyetem, ugye. Nem is **государственный**, hanem **державний університет**”⁷⁷.

„**Національний**, nemzeti egyetem”⁷⁸.

„Igazán is (.) kap munkahelyet, aztán ott **záhod zerna**. Munkahelyek vannak. - **Zzáhod záhod zerna** alatt itt a termény/-készletező vállaltot kell érteni, igen”⁷⁹.

„Ahhoz, hogy elkezdjük, kellenek nekünk a **szhodnájá dokumentácijá**, és...”⁸⁰”

„Robert Sz-----: Azon gondolkoztam el, hogy a nők sosem veszik észre azt, akivel igazán elvannak csak mert nem megfelelőek annak a bizonyos férfinak a külsőségei, nem magamról beszélek, hisz az én testem olyan mint egy istené, mint Buddháé, de akkor is, aztán meg a sírás rívás fogcsikorgatás, hogy nincs seholsenem egy **normálnájá** hapsi..._kicsit butaság nem? Ebből látszik, hogy mennyire túlbonyolítja mindenki magát:D”⁸¹”

Beszúró: inkongruencia⁸².

Jelzett: „Az ismerkedést így kezdi: **moj jazik – moj vrag**. A nyelvem az ellenségem”.

Váratlan:

„**Sztalincsi puty** volt a kolhoz neve, amikor megalakult, Sztálini út, aztán meg **Út a Kommunizmus**hoz”.

„**Irkutszkájá oblászty**, az vót a címem”

„Amikor leszereltem, addigra édesanyám már áttelepült Magyarországra, én pedig visszautaztam Leningrádba, és akkor derült ki, hogy a KGB nem hajlandó nekem úgynevezett titkossági engedélyt adni. **Dopuszk szekretnosztyi**, ez a neve. A tudás hatalom. Tudásom szerint a dopuszknak abban az időben négy fokozata volt, nullástól hármásig”.

⁷⁷ Az interjú azonosítója: 100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANyTR

⁷⁸ Az interjú azonosítója: 100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANyTR

⁷⁹ Az interjú azonosítója: 95_BÁTYÚ_1926_NO_ANyTR

⁸⁰ Főiskolai tanácskozás, Beregszász, 2005.

⁸¹ Facebook post.

⁸² Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000., 56., 83., 239., 40., 137. old.

„Ott szolgáltam. *Glavnaja baza baltyijszkovo flota*”.

Alternációs váltások szó szinten.

Jelzett:

„Hosszan nézegethette, hogy mit csinálok. Végül csak annyit mondott: *riszuj, riszuj* (rajzolj, rajzolj)”⁸³.

„Bementem, rögtön azt kérdezik *cslen partyii?*”⁸⁴

Váratlan:

„Számolt részen, *raz, dva*”⁸⁵.

„Még a milicista meg is fogott, hogy minek akarom tudni, *szekretnij*”⁸⁶.

„Az öcsém rég elment innen, Munkácson lakik, *úlica Csapájeva*”⁸⁷.

A fenti példák többségének kommunikációs oka az idézés, az elhangzottak pontos visszaadása. Grammatikai elemzésnél a pragmatikai funkciók figyelembevétele nem lényeges, de természetesen nem lehet elkülöníteni a kettőt egymástól.

Összegzés. Beszúró és alternációs kódváltásokra egyaránt találhattunk példát, de jóval több esetben ékelődött közbe, ágyazódott be a lexikai elem, s így megjósolható volt a mátrix nyelv visszatérése, mint ennek ellenkezője.

A lexikai szintű (egyszavas) kódváltások leggyakoribb oka nem a nyelvi hiány volt, mint ahogyan a feltételeztük a 11. hipotézisben korábbi kutatások tapasztalatai alapján, hanem egy korábbi nyelvi emlék felidézése, a mondandó hitelesítése azzal, hogy azon a nyelven hívja le a mentális lexikonból a lexikai egységet, amin az elhangzott, s erre másodnyelvi kompetenciái lehetőséget is adnak.

Látványosan több példa van beszúró kongruenciára, mint inkongruenciára, a beszélő gyakran megismételte a mátrix nyelven is a mondottakat, ez arra enged következtetni, hogy elkülönült nyelvi rendszerekről van szó, de ezek a rendszerek nem kiegyenlítettek, hanem abszolút magyar nyelvi dominancia figyelhető meg.

⁸³ Kárpáti Igaz Szó az Igazi, II. évf. 54-55. szám, 2006. ápr. 13.

⁸⁴ Zelei 2000. 98. oldal.

⁸⁵ Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000. 19. oldal.

⁸⁶ Zelei 2000. 26. oldal.

⁸⁷ Zelei 2000. 42. oldal.

A lexikai szintű kódváltások kiváltó okait a kódváltás pragmatikai, kommunikációs szempontú elemzésekor is részletezem a kontextuális és metaforikus kódváltások között.

5.2.3. Szófajiság

12. hipotézis: A lexéma szintű váltások főleg a tartalmas szavakat érinti, gyakran egyszavas váltások, szófajilag főnevek.

A vizsgált korpusz egyszavas kódváltásai között szófaji gyakoriságot számszerűen nem számoltunk, de megállapíthatjuk, hogy legtöbb esetben főnevek, köznevek: *prepodovátyel (tanár), ucsítýel (tanító), zázsigányie (gyűjtás), podpiszányije, mágyárké, uhorké, nációnálnýiszy, tulajdonnevek, intézmények, utcák megnevezései, Irkutszkájá oblászty, úlica Csapájeva, Dopuszk szekretnoszyti, Sztalincsi puty.*

Az igék nagy része felszólító módú: *riszuj, igyí, dávj, sztáváj, gyeláj.*

Találhatunk az egyszavas kódváltások között mellékneveket (*szekretnij, nációnálnéj*), számneveket (*raz, dva*), határozószót (*kulturno, moralno*), főnévi igenév: *reklamirovaty* és előfordulnak mondatalként is: *vobse, vszjo.*

A szókapcsolatoknál leggyakoribbak a jelzős szószerkezetek, ezen belül is a minőség- (*szhodnájá dokumentácijá, fasisztszkije matyeriali, obrázcóvj porjádok, Nyeobhogyímij cselovek*) és birtokos jelzős szerkezetek *záhod zerna, cslen partyii.*

13. hipotézis Poplack (1980) alapján feltételezem, hogy a „morféma kényszer” beigazolódik idiomatikus, szószerkezetekben, állandó szókapcsolatokban, kifejezéseknél a kárpátaljai korpuszokban sem találunk váltást.

A példák alátámasztják Poplack (1980) grammatikai kényszereire vonatkozó megállapításait, vagyis jelzős szószerkezetben a jelző és jelzett szó között nem jöhet létre kódváltás, a szerkezet mindkét tagja azonos nyelven van, a beágyazott nyelvből való.

A példaanyagban sok szóértékű frazeológiai egységet, állandó szókapcsolatot is találtunk. Volt közöttük közmondás, szólás (*moj jazik – moj vrag*) köszönési formula (*drásztuty, do szvidányijá*), káromkodás, és pohárköszöntő is.

5.2.4. Kódváltások a mondat szintjén

Szintaktikai szinten a mondatértékű megnyilatkozásokat, mint pl. az egyszavas mondatok, egyszerű és az összetett mondatokon belüli tagmondatok, illetve a mondatok között és a diskurzus szintjén vizsgáljuk a kódváltás jelenségét, grammatikai kényszereit.

14. hipotézis: Poplack „ekvivalencia kényszer”-e (1980) szerint feltételezem, hogy a mondaton belüli kódváltás (lexikai elemek szintjén és tagmondatoknál) olyan helyeken történik, ahol nem sérti egyik nyelv szintaktikai (szórendi) szabályait sem, ami az „elkülönült rendszer” hipotézist bizonyítja.

A tagmondat-értékű megnyilatkozásoknál szintén megkülönböztethetjük a beszúró és alternációs típusokat. Mindkét típus gyakori a kárpátaljai példaanyagok között.

Tagmondat-értékűek, beszúró

*„Nem is nekem mondott szépeket, nem énrám csodálkozott, **ne mozse buti, ne mozse buti**, lehetetlen, lehetetlen, hajtogatta mindvégig⁸⁸”.*

*„**Zavtra vernyotyesz**, ahogy ők mondták. Holnap visszatérsz⁸⁹”.*

„TM: Már ezek, akik mondjuk az utóbbi 40, 50 évbe jöttek ide be, oroszok, ukránok, azok már magukénak érzik a várost? Úgy érzik, hogy ők itt már itthon vannak?”

*AK: Hát ők már azt mond..., mind azt mondja: **Já meszněj, já meszněj**, hogy ő helybeli.*

TM: Tehát itthol érzik magukat.”⁹⁰

*„Azt mondja a katona, hogy **ggye uborna**.”⁹¹*

*„Ha azt mondta, **té znájes tavaré slicsényá** vagy **tavérés genyená, tá nyicsaha ne znájes**, azt mondja. Nem tudta megmondani”⁹²*

⁸⁸ Berniczky Éva: Napló (Litera). Megtalálható: http://www.hhrf.org/up/manz/0405/15_i.htm; 04. máj. 2.

⁸⁹ Zelei 2000: 147. old.

⁹⁰ Az interjú azonosítója: 55_AKM interetn_Csap_RSS

⁹¹ Zelei 2000: 16. old.

⁹² Az interjú azonosítója: 378_teglas_1933_f_anytr

Tagmondat-értékűek, alternációk

„Ignác Jani volt a kisszelmenci sztároszta, dobbantott a lábával, **tu je granica!**”⁹³

„Már annyit **pokustuválé, scso májzse ne osztáloszj**”. [Már annyit kóstolták, hogy alig maradt]⁹⁴

„A milicista aztán szépen útbaigazított, odamentem, mondta a tisz, **vásij szin szlúzsba**, elment Vorkutára”⁹⁵. 26. oldal.

A beszűrő típusú példáknál megfigyelhetjük, hogy a kódváltást felvezeti vagy utána kommentálja a beszélő, esetleg megismétli a mátrix nyelven is mondandóját. Ezek a jelzések mutatják, hogy visszatér a befogadó nyelv. Az alternációs váltásoknál verbális jelölés nincs, de a nem verbális (hosszabb szünet előzi meg, hanglejtés stb.) nem zárható ki.

Mondatértékű kódváltások

„**Po pjáty, po pjáty!**”, hogy ötössévé!⁹⁶

„Szépen kiírtam, hogy **Vitáju ná Uharscsényi!** Hogy üdvözljük Magyarországon ukránul kiírtam és ott állott egy cseh busz.”⁹⁷

„Mondja, Jani bácsi, **vszjo nási! Vszjo? Vszjo!**”⁹⁸

„Mert amikor azt mondja az ukrán, hogy tetszel nekem, akkor azt mondja: **té mene podobájetyszjá**”⁹⁹.

„**Kák gyelá?** Hoztam neked valamit!”¹⁰⁰

„És a két srác elkezdte molesztálni, elkezdett neki udvarolni. Tehát asszony volt. És az meg szegény csak nem, nem, vállogat. Na társalogni kezdett el vele. És ugye amikor én meghallottam, hogy mondja, hogy hát na **Á ggye té zsives?** Hol laksz? Hát akkor aztán már felment a pumpa. Hol laksz te, hogy nem tudsz ukránul?”¹⁰¹

⁹³ Zelei 2000: 56. old.

⁹⁴ Beregszász, piac, 2008.

⁹⁵ Zelei 2000: 26. old.

⁹⁶ P. Panykó Mária: Reggelt adott az Isten....Debrecen, 1993., 30. old.

⁹⁷ 322-Csetfalva-1960-f-nyh 1-2. rész.

⁹⁸ Zelei 2000: 97. old.

⁹⁹ Spontán felvétel kérdőív kitöltése közben, Vári_1982_férfi

¹⁰⁰ Spontán beszélgetés, Salánk_1972_nő

¹⁰¹ Az interjú azonosítója: 242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR

„A felvételin dolgoztam mint fűszesztra, és egy 82 éves néninek mondta az egyik ukrán kolléganőm, hogy **Zacsem nye naucsilisz po ruszki?**¹⁰²”

„Ilyen még nem volt, de azt már mondták, hogy ne beszéljek oroszul, inkább ukránul, mert **Vi zšivete na Ukrajinyi, a nye u Rosziji**”.¹⁰³

„Bolt, kórház, orvos. **Vi nye znajetye po russzki?**”¹⁰⁴

„Az egyetemen az első hónapokban többször rámszóltak, **govori po násemu**”¹⁰⁵.

„Munkácsra mentem, és az elektricskába azt mondta egy asszony, hogy **Govori po násomu, bo ja nyi rozumiju po magyarszki**, mer tudta, hogy én tudok vele ukránul beszélni.”¹⁰⁶

„Nem akarnak. **Nye hocsu hovoriti po magyarszki**, azt mondják”¹⁰⁷.

„Vonaton királyháziak azt mondták, hogy **Govori po násomu**, ti, magyar”¹⁰⁸.

„De a **”dvisztyi hram z bejkonom”** az már kajább”¹⁰⁹

A mondatértékű váltásoknál (és a tagmondat-értékűnél is, sőt szó szinten is) az a szabályszerűség figyelhető meg, hogy jól elválnak egymástól a bázis- és vendégnyelvi elemek, tehát a hipotézis beigazolódott.

A kárpátaljai gyűjtött anyag, különösen a szépirodalmi példák, semmiben sem különbözik attól, ahogyan például Lev Tolsztoj Háború és béke című regényében megfér egymás mellett az orosz és a francia szöveg, ahogyan a két nyelv közötti váltás történik.

„*Eh bien, mon prince. Gênes et Lucques ne sont plus que des apanages, des jószág, de la famille Buonaparte. Non, je vous prévians, que si vous ne me dites pas, que nous avons la guerre, si vous vous permettez encore de pallier toutes les infamies, toutes*

¹⁰² RSS 21

¹⁰³ RSS 24

¹⁰⁴ RSS 28

¹⁰⁵ RSS 42

¹⁰⁶ RSS 70

¹⁰⁷ RSS 21

¹⁰⁸ RSS 122

¹⁰⁹ Skype chat-szoba, Beregrákos_1981_férfi

les atrocités de cet Antichrist (ma parole, j'y crois) - je ne vous connais plus, vous n'êtes plus mon ami, vous n'êtes plus hűséges rabszolgám, comme vous dites. De azért isten hozta, isten hozta. Je vois que je vous fais peur, foglaljon helyet és beszéljen”¹¹⁰.

5.2.5. A diskurzus szintjén bekövetkező váltások

Diskurzus alatt itt a párbeszédet, a több beszélő által létrehozott interakciót értem, vagy olyan megnyilatkozást, amely ezt a formát próbálja visszaadni.

Ennél a szintnél nehéz pusztán nyelvészeti szempontú elemzést végezni, hiszen nem lehet figyelmen kívül hagyni a kommunikációs kontextust: ki beszél, miről, mikor, hol, milyen szándékkal, kinek. A klasszikus leíró nyelvészeti grammatikai fogalmakat, fogalmi kereteket azért is nehéz alkalmazni a kódváltásos anyag elemzésére, mert ezek „nagyon” beszélt nyelvi elemek.

Néhány megállapítást azonban tehetünk.

A gyűjtött korpuszban gyakoriak az egyszavas (szó vagy mondatértékű elemek) váltások (12. hipotézis).

Az alábbi beszélt nyelvi és írott-beszélt nyelvi példákban¹¹¹ megfigyelhetjük, hogy ezek a kódváltások szerkezetük szerint általában hiányos mondatok vagy interakciós mondatok.

„MA¹¹²: én is, de valszeg én se fogok, ha így fúj tovább

BZ: :)

MA: igen munkába, bicajjal

BZ: **ponyimáju**

BZ: *hogy hamar el tudjak huzni söfőriskolába, utána meg bibliaórára*”

„Emerton díj a Fonóval”¹¹³.

DR M-xxx M-x Kxx Sok szeretettel gratulál a népzenerajongó Mxx család Hajdúböszörményből. Aki Pál Istvánt nem hallotta még hegedülni és Agócs Gergelyt énekelni, az nem is tudja, mi a gyönyörűség. Kívánunk további, hasonló munkálkodást és sikereket mindnyájunk örömére és jöjjenek minél többet a mi környékünkre

¹¹⁰ Lev Tolsztoj: Háború és béke, 1. fejezet, 1. bekezdés. <http://mek.niif.hu/03100/03113/html/01.htm#2>

¹¹¹ A írott-beszélt nyelvi példákat javítás nélkül, olyan helyesírással közöljük, ahogyan gyűjtöttük.

¹¹² Skype [2009.06.15. 20:41:08] - [2009.06.15. 20:41:37]

¹¹³ Facebook, 2010. szeptember 18.-án.

*K.D----- Mis [Mxxx :),Mi.
Vagyis Pizgyec ☺*

„MA¹¹⁴: te jössz a konferre vagy vki más?

SK: kit látogatsz meg?

MA: vagy senki?

*SK: még **nyeznájú**”*

„József B-----s¹¹⁵

***PEREKÚR.**”*

„AK¹¹⁶: Oroszul beszélek, perfekt beszéltem, de kiürül az az emberből

TM: Persze nem használja.

*AK: Nem használja na és így oszt megvót, hát azt mondja mennyen Ungvárra a Zödölényi járatba, Vrákhinyba beadja a papirokat. Elmejek oda, na mondom édes jó Istenem, na mondom elmejek oszt hozzáfognak ott rutorni, bemegyek egy elég csinos nő ül: „**Pazsálasztá, záchágyitye!**” Ó ez jól kezdődik! „**Szágyity!**” Mi van? Mondom, ez van, egy szót, én meg elmosolyodtam”.*

*„A rajonóruul voltak tanfelügyelők az iskolába, és az egyik revizor lejött a kocsegárkába és azt mondta, amikor köszöntem, **Nye rozumiju. Én: Dobrij deny. Ó: Nascso govoriti po magyarszki?**”¹¹⁷*

*„Egyszer a főszakács mondta, hogy nem érti, amit a barátnőmmel beszéltem. **Jak vi hovorete?** Erre én: **Po magyarszki.**”¹¹⁸*

Összességében elmondhatjuk, hogy lexikai-, mondat- és diskurzus szinten is a tartalmas szavakat érinti inkább a váltás (12. hipotézis), ritka az az eset, amikor kifejezetten egy funkciószó lenne a vendégnyelvi elem (ez gyakran kötőszó), de erre is akad példa a kárpátaljai korpuszban, például a nyelvi játékot játszó beszélő következő megnyilatkozásában, az első két mondatban.

¹¹⁴ Skype [13:27:10]

¹¹⁵ Facebook

¹¹⁶ Az interjú azonosítója: **378_teglas_1933_f_anytr**

¹¹⁷ RSS kutatás 71. AK

¹¹⁸ RSS kutatás 77. AK.

„Ván *tyippem. ábo nyem mondom itt mjjjindenki előtt. Mjjjegyek i kiálszom magamból jjezt a hujjessegget. **Poká** *továrisi*”¹¹⁹.*

5.2.6. Jelöltség: diskurzusjelölők, megakadásjelenségek

Az élőbeszédben a kódváltásokat jelölheti a másik nyelvi szekvencia, amikor a beszélő a kódváltás előtt vagy után megjegyzést tesz, de kísérhetik szupraszegmentális jelenségek, például hezitáció, szünet, zavart nevetés stb. Ennek alapján Poplack (1980, 1988) elkülöníti a *jelölt* (flagged, jelzett, kiemelt) és a *jelöletlen* (smooth, sima, váratlan) kódváltásokat.

Lanstyák (2000b:7) szerint „a kódváltás jelzése nem feltétlenül tudatos; az esetek egy részében egyszerűen a beszéd szokásos kísérőjelenségeiről van szó. Például nyelvi bizonytalanságot kifejező habozás, szünet nem szükségszerűen függ össze a kódváltással, ám ha történetesen egybeesik vele, a hallgató – vagy esetleg csupán a nyelvész – utólag a kódváltásra utaló jelzésként értelmezheti”.

A megakadásjelenségek általában a beszédprodukciónak tervezési szakaszában megjelenő hirtelen zavarra utalnak, amelynek számos oka lehet. Ezek lehetnek néma vagy kitöltött szünetek, újratekintések, ismétlések stb. (vö. Gósy 2002, Horváth 2004, Markó 2004) és Navracsics (2010: 127) ide sorolja a diskurzusjelölőket is. Myers-Scotton és Jake (1995) úgy véli, hogy a diskurzusjelölőket tartalmas szavakként kell kezelni, de a túl gyakori használat miatt ezek elveszíthetik szemantikai tartalmukat (Navracsics 2010: 127). Használatuk arra utal, hogy a beszélő hezitál, szünetet tart, keresi a szót. A megakadásjelenségek és diskurzusjelölők sok esetben együtt fordulnak elő. Tehát jelöletlen a kódváltás, ha nem tapasztalunk megakadásjelenséget és diskurzusjelölőket sem, s jelölt, ha ezek (együtt vagy csak az egyik) jelen vannak. Leggyakoribb diskurzusjelölő a kárpátaljai korpuszban: a *hogy, olyan, mondta, ott*. Rendszerint a bázis nyelven jelennek meg a megnyilatkozásokban. Néhány kárpátaljai példa:

Jelöletlen/váratlan kódváltás a diskurzus szintjén

AK¹²⁰: *Szia Z..., jaj de jó, hogy itt vagy!*

TM: *Szia, mindjárt, egy pillanat*

AK: ***Kák gyelá?*** *Hoztam neked valamit!*

¹¹⁹ Facebook, 1985_ferfi_Bátyú

¹²⁰ Kötetlen beszélgetés. Beregszász, 2008. AK_1972 salánki nő

Jelöletlen/váratlan kódváltások a szó szintjén

„AK¹²¹: Igen, a testvérem 36-ban már meghalt, ő is tanítani volt, németet tanított, na dehát megbetegedett az iskolába nagyon ideges volt pszihika és megbetegedett. Osztan éveket beteg volt és 2 éve meghalt, vérnyomása volt.

AK: nem is lehet mondani jobb. Mindenféleképp kínlódik, nagyon kínlódik, és már-már eljött, hogy vegye, most már nem akarja. Ű tanít kap ottan vagy 400 hrivnyát ű magát azzal lassan rendezi, tehenet tart disznót, s így bír boldogulni valahogy és mindegyik itten így, hogy muszáj valamit tartani. Adtak nekünk földet már most ahogy szétesett és lett Vilná Ukrájina, most már van mit dolgozni, de erő nincsen. Nem birok a lábaimra járni, nagyon nehezen járok nagyon”¹²².

Jelölt/jelzett kódváltás a diskurzus szintjén

AK: Munkahelyek vannak.¹²³

TM: Vasút.

AK: Vasút. Az ovodába is sokan. Az iskolába ugy(i/e) a tanítóság. Aztán na hát sok helyen, nagyon sok helyen, +/- úgyhogy még Bátyú nem szólhat semmit. Igazán is (.) kap munkahelyet, aztán **ott záhod zerna**. Munkahelyek vannak. Na .Úgy/-hoggy még más faluból is ide.

TM: Zzáhod+/- záhod zerna alatt itt a termény/-készletező vállaltot kell érteni, igen.

AK: /-terménykeres..., igen. Ezt (szoktam meg)-/

TM: Nem én itt csak azért komentálom, mer hogy a viszony....

Jelölt/jelzett kódváltás a szekvencia szintjén

AK¹²⁴: Mivel van egy szép nagy gyárunk, ami szerencsére nem ment tönkre, és ő mai napig is működik, most új gyártmányt gyártanak, a konvektorokat. Van ő még egy gyárunk, és hát van, vannak magán cégek, és azér nagyon sokan is kimennek Csehországba és Magyarországra, mint **ahogy mondják, na zárobítké** [munkára].

¹²¹ Interjúrészlet, 365 – Kerekhegy 1938-n

¹²² Interjúrészlet, 365 – Kerekhegy 1938-n

¹²³ Az interjú azonosítója: 95_BÁTYÚ_1926_NO_ANyTR

¹²⁴ Az interjú azonosítója: 220_Bustyaháza_1960_no_anytr

Még néhány példa¹²⁵: van *olyan gyetszkéj, mint egy dus, olyan kálámutná, nagyon tavsztá, volt maladá, van az a muszt, ott kell vajuvaté, mindenféle sutké vannak, ha lesz haladamar, olyan hogy dámá korolj, olyan kucserjávi, kicsit tavsztéj, hogy a u venu, sztrátehijá olyan játék, megy v kábinet, mint papszá, ahol az Csertezs.*

5.2.7. Interferencia és elkülönült rendszer

A pszicholingvisták leginkább szintaktikai adatokra szoktak támaszkodni, amikor az egységes vagy elkülönült nyelvi rendszerek hipotéziseit próbálják igazolni. Meisel (1994) úgy véli, hogy az interferencia jelensége az elkülönült nyelvi rendszerek hipotézist erősíti, hiszen az interferencia egyértelműen az egyik rendszerbe véletlenül bevitt másik rendszer tudatos ismeretét igazolja (Navracsics 1999: 126).

15. hipotézis: Mondat szintű váltáskor magyar nyelvi interferencia jelentkezik az ukrán/orosz mondat szórendjében.

A kárpátaljai példákat megnezve és a megfigyelői tapasztalatok szerint is a megnyilatkozások szerkezetében előfordul interferencia: a mátrix nyelv, a magyar nyelv hat inkább az ukrán nyelvű vendégnyelvi elemre. A kódváltásos betétek szerkezete az anyanyelvi beszélő (többségi orosz/ukrán anyanyelvű) fülének gyakran idegenes, „magyaros”. Ez természetesen összefüggésben van az egyén kétnyelvűségének fokával (domináns vagy balansz, gyermekkori vagy felnőttkori), a nyelvtudásának szintjével, az interakciós szituációval stb.

Az alábbi írott-beszélt nyelvi példában számos kódváltás és interferencia-jelenség figyelhető meg (az íráskép olyan, mint az eredeti szöveg):

„Beszélő A¹²⁶: *sozá mágyár? Tyilki ták so : DÁ. Nu jákso nájdu tebe.....ojji. Ugádáj, so bude...*

Beszélő B: *Te mán hülye:)Ungváron tánulni igy beszélni sé ukrájinszká sé mágyárszká, minden égybén*

Beszélő C: *P DUMÁJES? HÁ----HÁ MI NE PEREKSIVÁJEM.*

Beszélő A: *Tágdá szkázsi so POZÁKÁRPÁTSZKIM. EJJJJ. nu jó. Já idu szpáti, bo zavtra ROBOTA. Scse 5 hodin, i sztáváti*

¹²⁵ Ezeket a példákat Vári Imre, magyar szakos hallgató gyűjtötte szakdolgozata megírásakor Huszton, 2007-ben, s az ő engedélyével használtam fel.

¹²⁶ Facebook beszélgetés; Beszélő A: férfi, 1985 szül. kárpátaljai magyar, magyar szakos főiskolás, Beszélő B: lány, 1985, kárpátaljai magyar, angol szakos főiskolás; Beszélő C: férfi, 1985 szül. kárpátaljai magyar, főiskolás; Beszélő D: férfi, kárpátaljai magyar, főiskolás.

***nádá. Nu Scsászliwo na vszim. I Ti Kátyo, igyi tá pozeráj
Kino, abo muzon. Nyinádá tuj szigiyiti. Duzse báhato
mátyerfákker je tuj. Probácste, já ne hotyiv ce szkázáti.***

*Beszélő B: :DD mi az a mátyerfákker?vagy inkább ne akarjam
tudni?*

*Beszélő A: **nyem** akarod. Megjjértetted? **Divucská krásszivá
prikrászná.***

*Beszélő C: ehe, **SHO CE NYALI FALI? GDE TI RABOTÁJES?***

*Beszélő A: D--- Txxx, monnyad már nekem, hogy huzzak a picsába
aludni, mert kettőkor kelnem kell. Monnyad, vag yha
nem mondja Tibi, akkor mondjátok ti. Mert magam a
kúrva életbe nem megyek el.-----szükség van
egy lányra ahhoz. Jó van már na. **Sutká tyipá. XD***

*Beszélő B: Huzzál már el innen, menjél el Jxxxx!....aludni! na, jo
igy? még itt vagy? na tünés!:)*

Beszélő D: Tudod mi megy neked vazze...?:)

*Beszélő A: **ván tyippem. ábo nyem** mondom itt mjjjindenki előtt.
Mjjjegyek i kiálszom magamból jjezt a hujjessegget.
**Poká továrísi. Jabil. Prosiváju komponenti pizgyec
hujovij.***

*Beszélő C: **náákkuj spljázs igyi szpaty**”*

Ebben a dialógusban és a korábbi példákban is azt figyelhettük meg, hogy jól elkülönülnek egymástól az egyes nyelvek szekvenciái.

Ennek egyrészt oka lehet az, hogy sokan alacsony szintű ukrán és orosz nyelvi kompetenciával rendelkeznek (s a kódváltáshoz kell a nyelvi kompetencia, magasabb, mint pl. a kölcsönszók használatához). „...a kódváltás a kétnyelvű beszédben messze áll attól, hogy a nyelvismeret szempontjából, kevésbé kompetens beszélők által használt, grammatikailag összefüggéstelen, kevert nyelvnek minősítsük. Ennek oka abban rejlik, hogy a kódváltás gyakran olyan kommunikatív stratégiaként használatos, amely nyelvi és társadalmi információt hordoz magában. Lényeges még, hogy a kódváltások többségéhez a kölcsönzéssel szemben bizonyos fokú másodnyelvi kompetenciára is szükség van” (Borbély Anna In: Kiefer főszerk. 2006: 609).

Másrészt akár az is feltehető, hogy a kárpátaljai magyar beszélők nagy részének tudatában a kódváltások szerves részei annak a verbális repertoárnak, kódkészletnek, mely a közösségi normák szerint

"csoporton belül" (azaz a kárpátaljai kétnyelvű magyarok között) használható, ez egy egységes normarendszer, és nem is biztos, hogy a klasszikus pszicholingvisztikai kutatási keretben, szigorúan a nyelvi rendszerek egymásra hatását elemezve, vizsgálható a kárpátaljai magyarság vonatkozásában. A helyi "kódot" használó kárpátaljai magyarok nyelvi repertoárjában éppen úgy szerepelnek a kölcsönzések, a kódváltások, ill. az a tudás, mikor és hol milyen nyelvet lehet vagy kell választani, mint az egynyelvű beszélők nyelvi repertoárjában a nyelv- és stílusváltozatok, regiszterek. A klasszikus kódváltás-kutatások nem érdeklődnek az egy nyelven belüli "kódváltás" és "kódválasztás" iránt. De talán mégsem haszontalanok az olyan jellegű kutatások sem, ahol a kétnyelvű beszélőknek a nyelvi produkcióiban egymástól viszonylag könnyen elkülönülő, eredetileg különböző nyelvekből származó elemek vannak, közelebb vihetik a pszicholingvisztikát és a szociolingvisztikát ahhoz is, hogy az egy nyelven belüli váltás, változtatás, kölcsönzés kérdését is jobban le lehessen írni, árnyaltabb képet lehessen erről kapni.

Összegzésül azért megállapíthatjuk, hogy jól elkülönülnek egymástól a szekvenciák, s ez, valamint a gyakori ismétlések, magyarázatok a másik nyelven elhangzottakról, és a nyelvi rendszerek interferenciája a nyelvek külön mentális tárolásának hipotézisét támasztja alá a kárpátaljai beszélőktől gyűjtött anyag alapján.

*Jó étvágyat! Interferencia a karakterkészletben egy kijevei cukrászda falán.
(Az ukrainai magyarok közel 4%-a Kárpátokon túli nagyvárosokban él)*

5.3. A kódváltás kommunikációs, pragmatikai okai a kárpátaljai magyarok körében

Már volt a nyelvválasztás kapcsán szó arról, hogy konkrét helyzetekben a beszélő mindig mérlegeli az egyes tényezőket. Vagyis a nyelvválasztás döntések sorozata. A kommunikáció alapkódja az a nyelv lesz, amelyen a beszélők kommunikatív kompetenciájának összege a legnagyobb. Ugyanakkor a diskurzus során kerülhet olyan szituációba a beszélő, hogy egyik nyelvről a másikra vált a sikeres interakció érdekében, a megváltozott helyzet miatt stb.

A kódváltásnak általában nyelven kívüli okai vannak, vagyis nem nyelvi tényezők befolyásolják, például: a szituáció, a beszélők személye, egynyelvűek jelenléte, a nyelvtudás, a kontextus stb. Az alábbiakban a kutatási eredményekre támaszkodva vesszük sorra azokat az indítékokat, amelyek a kárpátaljai kétnyelvű beszélők kódváltásait kiváltják.

A kutatás tervezésekor feltételeztem, hogy:

16. hipotézis: *A vizsgált közösségben megfigyelhető a szituatív, a kontextuális és a metaforikus kódváltás mint kommunikációs stratégia.*

17. hipotézis: *A kódváltás legfőbb funkciója a kárpátaljai magyar kétnyelvű közösségben, hogy a beszélő alkalmazkodjon a megváltozott körülményekhez, sikeresebbé, hatékonyabbá és hitelesebbé tegye mondandóját.*

A hipotézisek ellenőrzését az alábbi fejezetekben végzem.

Az egyes kódváltás-típusok példaanyagát egyrészt a *Kárpátaljai beszélt nyelvi hanganyagtár* a közel 400 órányi digitalizált hanganyagából 153 lejegyzett irányított beszélgetés átiratából válogattam, másrészt a szépirodalomból és sajtó termékekből származó idézeteket közlök, melyeket kötetlen beszélgetésekkel (írott-beszélt nyelvi példák és szóbeli beszélgetések) egészítettem ki.

Módszertani szempontból az interjú vagy irányított beszélgetés nem a legmegfelelőbb eljárás arra, hogy megragadjuk a kódváltás jelenségét, hiszen teszthelyzetben a beszélők igazodnak a vélt vagy valós elvárásokhoz, nyelvhasználatukban normakövetőbbek. Ezt bizonyítja az is, hogy a 153 interjú közül mindössze 42-ben fordult elő kódváltás, nagyrészt egyszavas kódváltás, típusa szerint pedig leggyakoribb az idézés és a magyarázat, s néhány esetben a kitöltés. De kiegészítve spontán-

felvételekkel és írott nyelvi példákkal korpuszunk több mint 300 kódváltásos megnyilatkozást tartalmaz. Grammatikai aspektusból megközelítve: túlnyomó többségben bázisstartó jelölt kódváltásokkal találkozunk a szekvencia szintjén.

5.3.1. Szituatív kódváltások

Helyzetnek megfelelő, szituatív kódváltásról akkor van szó, amikor a használt nyelveket a beszélők a szerint a helyzet szerint vált(ogat)ják, amelybe belekerülnek: bizonyos szituációban az egyik nyelvet, egy másikban egy másikat használnak. Ilyen típusú kódváltást válthat ki például *egynyelvűek* vagy ukrándomináns kétnyelvűek *jelenléte* a társaságban, az *üzenet perszonalitása*, az *interakciós szintér és a beszéd téma*, tehát a szituáció nem nyelvi elemei.

A megkérdezett fiatalok 31%-a él a kódváltás stratégiájával egynyelvűek, más (általában többségi) nemzetiségűek jelenléte miatt.

a) A megváltozott szituáció, egynyelvűek jelenléte

A megváltozott szituáció, például egy egynyelvű megjelenése, vagy az *üzenet perszonalitása* kódváltást válthat ki.

(Az alábbi idézeteket számozással láttam el, hogy a fejezet végén a 12. táblázatban összefoglalhassam a kárpátaljai nyelvhasználatban előforduló kódváltás-típusokat).

(1) „U1¹²⁷: *Máma mindenki hazament?*

U2: *Ха?* [Mi?]

U1: *Сьогодні всі пішли додому?* [Ma mindenki hazament?]

S: *Так.* [Igen]

U1: *У hajnalibá is?*

S: *Нет.* [Nem].”

(2) „*Én nem tudtam akkor, hogy kicsoda Nagy Imre, de azt mondta Andropov Hruscsovnak: „Ti szmotri, mi jevo tudá posztávili, á on nám v rot posztrál!” (No, nézd meg, mi tettük őt a polcra, s erre a szánkba csinált!) Hruscsov dühösen válaszolt: „Likvigyirováty!” (Likvidálni!)*”¹²⁸

¹²⁷ Helyszín: ukrán-magyar határátkelőhelyen, résztvevők: U1: kétnyelvű nő, U2: orosz/ukrán nő, S: kétnyelvű férfi sofőr.

¹²⁸ Forrás: Együtt, 2006/3., 35.old.

Bár ez utóbbi kódváltás *idézet*, mégis az itt szereplő hírességekről tudjuk, hogy *egynyelvűekről* van szó, s a történetet elmesélő kárpátjai adatközlő a *hitelesség kedvéért* is választhatta a kódváltás stratégiáját.

b) Interakciós szintér

A beszélgetés témája és az interakciós szintér szintén *szituatív kódváltásokat* eredményezhet a beszélők nyelvhasználatában. A válaszadók 7%-a nevezett meg ilyen okokat. Ilyen váltások bekövetkezhetnek minden szintéren: az informális (család, rokonság), közéleti (piac, bolt, tömegközlekedés) és hivatalos színtereken.

Számos példát találhatunk a hivatalos és közéleti szintéren bekövetkezett kódváltásokra a Hodinka Intézet hanganyagtárában is (lásd: Csernicskó szerk. 2003: 93–104).

(3) ÜGYFÉL: *Jó napot kívánok!*

HIVATALNOK: *Добрый день! [Jó napot kívánok!]*

ÜGYFÉL: *A kisvállalkozói engedélyeket itt lehet kiváltani?*

HIVATALNOK: *Давайте будем так, чтоб понимать друг друга. Я не знаю по венгерски. Знаете по русски? [Csináljuk úgy, hogy megértsük egymást. Én nem tudok magyarul. Tud oroszul?]*

ÜGYFÉL: *Dá.*

Az ügyfél itt is magyarul próbálkozik, ám a hivatalnok a tudtára adja, hogy nem ért magyarul, így kénytelen váltani. Ez az idézet és az adatközlők válaszai is jól példázzák, hogy a hivatalos szintér kiválthat kódváltást, a szituáció alapnyelve megváltozhat.

c) Beszédtéma

A kérdőív kitöltése közben készített hangfelvételek és a megfigyelői tapasztalatok alapján kiderül, hogy az ungvári egyetemisták közül sokan tanulásról és hivatalos témákról beszélgetve gyakran váltanak át magyarról ukránra, vagy kevernek beszédükbe ukrán/orosz szavakat, kifejezéseket. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy az ilyen kódváltások nagy része egyszavas kódváltás. Ilyen kódváltásokat találunk például munkaértekezlet hanganyagában, ahol jogi témákról beszélgettek. Ezek az egyszavas kódváltások általában *kitöltések*, amikor is beszélők azt a szót, kifejezést mondják ki ukránra váltva, ami az adott helyzetben, szöveggörnyezetben a legmegfelelőbb szerintük.

(4) Munkaértekezlet hanganyagrésze¹²⁹

- Itt két lehetőség van: vagy a földet kérni a városi tanácsházától po szhidne korésztuvánnjá [közös használatról] további privatizációs lehetőséggel, vagy máris kiszámoltatni, mennyi az ára, és akkor megvenni. Megvenni. Akkor nem lesz kérdés, hogy a tanács előre segít, tehát előre fog menni átvenni a pénzt.....

- Igen, de po szhidé korésztuvánnjá, az meg évente földadót kell fizetni, s az meg jelentős összeg....

- Na és Paszkal meg megmásítja, oszt kész. Oszt mi van!/? Meg kell beszélni, hogy legyen egy olyan tiszta kép, hogy el lehessen menni akár Andruszhoz, akár Maszkaljhoz. Legyen egy kérvény, nekünk kellene, hogy ilyen és ilyen, ezt adják át. Beteszünk egy resenyiét [határozatot] az oblásznoj szovetbe [területi tanácsba], resenyije peredaty tudé, i vszjo. [határozat, hogy átadják, és kész] És semmi.

- Ahhoz, hogy elkezdjük, kellenek nekünk a szhodnájá dokumentácijá [összegző dokumentáció], és.....

Más példákat is találtunk:

(5) „És azt mondták, állj, állj, állj, nyeharasó, és úgy fogadták a köszönésem, hogy Krisztus feltámadott”¹³⁰.

(6) „T: Коли відбудеться ця Gólyabál? [Mikor lesz ez a Gólyabál?]
D: У другому грудня. [december másodikán]”¹³¹

Találkozhatunk a szakirodalomban olyan állásponttal, miszerint ha a téma megváltozása kívánja meg a használt nyelv megváltozását, akkor metaforikus kódváltásról beszélünk. Azzal magyarázzák, hogy bizonyos témákról mindkét kódban lehet beszélni, a nyelv megválasztása azonban sajátos színezetet ad annak, amit a témáról mondanak. A választás és váltás bizonyos társadalmi értékek bekódolására szolgál (vö. Wardhaugh 2002: 92).

A fentebbi idézetekre nem jellemző, hogy nüanszbeli különbség lenne jelentésben a kódváltás miatt, ezért a szakirodalomban elterjedtebb besorolást vettem alapul, és helyzetnek megfelelő kódváltásnak tekintetem.

¹²⁹ Munkaértekezlet hanganyaga; Készült: 2004.02.04.; Beregszász; Lejegyezte: Márku Anita

¹³⁰ Zelei 2000: 39

¹³¹ Tanár és diák folyosón

5.3.2. Kontextuális kódváltások

Kontextuális kódváltásról akkor beszélünk, ha a kódváltásnak nyelvi okai vannak: nyelvtudás hiányossága, nyelvi defficit, lapszus, funkciója pedig ezek megszüntetése.

Az egyetemisták és főiskolások körében végzett felmérés alkalmával arra is rákérdeztünk, hogy *Előfordult-e, hogy egy beszélgetés alatt több nyelvet is használt vagy nyelvet váltott? Milyen esetben és miért?* Mivel ez nyílt kérdésként szerepelt a kérdőívben, a statisztikai elemzéshez a megkérdezettek véleményeiből típusválaszokat alakítottam ki. A megkérdezettek döntő többsége saját bevallása szerint beszélgetései során vált(ogat)ja a nyelveket az interakció sikeressége érdekében.

A kérdőíves válaszok feltüntetését azoknál a kódváltás-típusoknál tartottam indokoltnak, ahol kevés valódi, az élőbeszédből adatolt példanyaggal rendelkezünk.

a) Kitérés

Több adatközlő is beszámolt olyan esetről, hogy az interakció alapkódját azért változtatta meg általában a kisebbségiről a többségire, mert nem tudták magukat jól kifejezni, nem jutott eszükbe a kifejezés, tehát nyelvi defficit, lapszus miatt.

Kérdőíves¹³² válaszok:

„Akkor váltottam, ha nem csak magyarul tudtam kifejezni azt, amit mondani szerettem volna”.

„Igen, amikor nem jut eszembe egy magyar szó, de ukránul igen”.

„Ha ukránul kell megszólalnom, ha valamilyen szót nem tudok, helyettesítem magyarral, remélve, hogy megértenek”.

„Előfordult. Például, mikor együtt utaztam haza egy olyan személlyel, aki ukrán nemzetiségű, de tud magyarul, csak nem mindent ért. Ezért bizonyos dolgokat ukránul kellett elmagyaráznom”.

¹³² Fiatalok 2006, Rétegzett 2009

(7) *Interjúrészlet*¹³³

„TM – Sokan jártak akkor?

AK – Akkor sokan jártak a bibliotékába [könyvtárba] sokszor olyan, hogy ocseredj. [sor volt, sorba kellett állni]”

Ugyanakkor az interakcióban részt vevők nyelvi stratégiáit befolyásolja *nyelvtudásuk* is (vö. Hamers-Blanc 1989; Bartha 1999: 122).

Az adatközlők kb. 10%-a a nyelvtudás hiányosságaira hivatkozott, hogy egy szó vagy kifejezés nem jutott eszükbe magyarul/ukránul, ezért váltottak át.

Előfordult-e, hogy egy beszélgetés alatt több nyelvet is használt vagy nyelvet váltott? Milyen esetben és miért?(nyelvtudás)¹³⁴

„Igen, ha más nemzetiségűek is voltak a társaságban, és nem tudtam magam kifejezni ukránul”.

„Igen, amikor nem jut eszembe egy magyar szó, de ukránul igen”.

„Volt, amikor nem tudtam magamat kifejezni ukránul, és megpróbáltam elmagyarázni angolul vagy magyarul”.

„Nem váltok nyelvet, mert csapnivaló a nyelvtudásom, de kifejezéseket szoktam használni”.

„Ha ukránul kell megszólalnom, ha valamilyen szót nem tudok, helyettesítem magyarral, remélve, hogy megértenek”.

Harmadik nyelvként több adatközlő is az *angolt* nevezte meg a kommunikáció nyelveként egy esetleges kódváltásos szituációban. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a világon az angol tölti be a *lingua franca* szerepét (bővebben Crystal 2003: 444–445). A kárpátaljai magyarok (fiatalok) is tisztában vannak az angol privilegizált helyzetével, és ezért választják ezt a nyelvet a különböző anyanyelvűek kommunikációs közegének. Ugyanakkor valószínűbb, hogy a „*nyelvváltás*” említések kizárólag egy idegen nyelvre, s nem a másodnyelvre váltás jutott eszükbe az adatközlőknek, sőt a fogalmat gyakran a nyelvválasztással azonosítják. Az is előfordul, hogy a tolmácsolást, vagy csupán egyik funkcióját, altípusát, a fordítást értik kódváltás alatt.

¹³³ Az interjú azonosító kódja: 365 – Kerekhegy 1938-n

¹³⁴ Válaszok a kérdőívekből Fiatalok 2006.

„Igen¹³⁵, előfordult, mikor egy amerikai ismerőssémmel folytattam beszélgetést magyarul, mert szerette volna megtanulni. Néha nem értett, így kénytelen voltam angolul folytatni a beszélgetést”.

„Amikor tolmácsoltam egy kanadai csoportnak rendezett istentiszteleten”.

Egy másik nyelvi mítosz, hogy a nyelvek közötti váltást és váltogatást (mint ahogyan a szókölcsonzést is) korábban a nyelvtudás fogyatékoságával vagy a beszélő lustaságával magyarázták. Az empirikus vizsgálatok azonban kimutatták, hogy a nyelvismeret hiányossága csupán egy a kódváltást (véltetően) kiváltó – mintegy tucatnyi – ok közül (vö. Wardhaugh 2002: 94).

b) Idézés, felidézés

Az eddigi kutatások szerint a kárpátaljai magyar beszélő kárpátaljai magyarral szituációban a leggyakoribb kódváltás-típus az *idézés* (vö. Csernicskó szerk. 2003: 122; Beregszászi 2004b: 36–37, Márku 2008a), amikor is a beszélő a korábban más nyelven elhangzott párbeszédet felidézi, szavainak alátámasztására használja, mintegy személyesíti, hitelesíti mondanivalóját (lásd még Lanstyák 2000a: 162). Számos ilyen példát találtam:

(8) *„Nem győztük azt elvárni, mindig mondták, hogy szkoro igyos domoj, szkoro igyos domoj, de bizony a szkoro igyosbu három esztendő lett!”¹³⁶*

(9) *„ Bilet jeszty? (Jegy van?). Nézek, mint a bárgyú, osztán mondom neki, hogy „nye ponyimájju”. Mutassa, hogyhát a jegyet. Mondom: „nincs””¹³⁷*

(10) *„– S mert biztos voltam benne, hogy néhány mondattal nem tudnám vele megértetni az igazságot, érdeklődésre akkor is az egyszerűsítés szándékával, szememet szégyenlősen lesütve ezt böktek ki:*

– Zá bljádzstvo.

A zászlós tekintete párás lett, s bizalmasan közeledve, tarkómat, arcomat végigsimítva ezt suttogetta fülembbe:

¹³⁵ Válaszok a kérdőívekből Fiatalok 2006.

¹³⁶ P. Punykó 1993: 33.

¹³⁷ P. Punykó 1993: 79.

– Dá, sz tákimi glázámi mozsno bljádováty. (Hát igen, ilyen szemekkel lehet is latorkodni.)¹³⁸.

(11) „– Az alezredes végignézett rajtunk, s elvörösödött képpel üvöltötte:

– Golij torsz, golij torsz! (Meztelen felsőtest, meztelen felsőtest!)

– Dljá nász golij torsz, á on v sinyelje drozsit, jibi jevo máty! (Nekünk kötelező a meztelen felsőtest, ő meg a köpönyegben vacog, hogy bassza az anyját!) – elégedetlenkedett mögöttem valaki¹³⁹.

(12) „– Jót ettek, ittak, ráfújták a Katyusát, apám tudta azt is, és összeölelkeztek, vszjo v porjádke, Gálocsból senkit sehova¹⁴⁰. [Minden rendben]

c) Kiváltás, kötés

A kötés az a kódváltás-típus, amikor egy egyszavas kódváltás kivált egy folytatást az átváltott nyelven. Vagyis azon a nyelven folytatódik tovább a beszélgetés, amelyre egy szó erejéig átváltott a beszélő (Clyne 1967; Borbély 2001: 207).

(13) „–Mondja, Jani bácsi, vszjo nási! Vszjo? Vszjo!”¹⁴¹ [mindenki a mieink közül való! Mindenki? Mindenki!].

(14) interjúrészlet

„TM: Igen, de...ma úgy nem. Mikor volt ott... сухий сніг, туди ми не будували [száraz hó, mi oda nem építettünk]”.

d) Fordítás, ismétlés

Borbély Anna (2001: 213–214) könyvében egy általa új típusnak tekintett kódváltásfajtát is leír, melyet *fordításnak* nevezett el. Lényege, hogy az egyik nyelven elhangzott vagy leírt szövegrészt a másik nyelven megismételnék, lefordítanak, abból a célból, hogy tartalmát, jelentését ismertté tegyék azok számára is, akik esetleg nem értették.

(15) „Pravityelsztvennaja telegrama, vagy hogy van. Kormánytávirat, széles piros csíkkal”¹⁴².

¹³⁸ Vári Fábián László: Tábori posta, Együtt 2006/4. 7. old.

¹³⁹ Vári Fábián László: Tábori posta, Együtt 2006/4. 9. old.

¹⁴⁰ Zelei 2000: 153

¹⁴¹ Zelei 2000: 97

¹⁴² Zelei 2000: 125.

Ilyen típusú kódváltás néha a kárpátaljai magyar nyelvű újságokban is előfordul, amikor magyar nyelven említenek egy olyan intézményt vagy fogalmat, amit a közösségben rendszerint ukránul ismernek. Ilyenkor a szövegben a magyar nyelvű elnevezés mellett zárójelben feltüntetetik annak ukrán nyelvű változatát is.

De arra is van példa, hogy egy ukrán nyelvű szövegrészt fordítanak le magyarra. Az alábbi idézet a Kárpáti Igaz Szó 2002. március 16-i számának 3. oldalán olvasható.

(16) *„Kérek egy Kárpáti Igaz Szót – mondom.*

***Karpati Igaz Szó ne je. Prodala optom** – kapom a választ.*

Bár szűkebb páttriánkban aligha szükséges, azért álljon itt szabad fordításban a válasz: „Kárpáti Igaz Szó nincs. Egy tételben eladtam.”

(17) *„Po pjáty. po pjáty!”* *hogy ötössével*¹⁴³.

Lanstyák István (2000, 2003) a fordítást nem tekinti valóságos kódváltásnak. Lanstyák (2003) írja: „A fordított szöveg nyelvi jellegzetességei alapvetően két fontos tényre vezethetőek vissza. Az egyik az, hogy a fordító kétnyelvű ember, aki kétnyelvű mivoltából következően mindkét nyelvét törvényszerűen másképp beszéli, mint az érintett nyelvek egynyelvű beszélői. A másik az, hogy a fordítás mint folyamat meglévő mintára épülő *függő* (vagy másodlagos) *szövegalkotás* »sajátos fajta beszéd, vagyis más nyelvű beszédművekkel összekapcsolt beszéd«, ennek eredménye pedig *függő szöveg* (beszéd- vagy írásmű)”. Úgy értelmezhetjük, hogy Lanstyák István a fordítást direkt tevékenységnek tekinti, s kódváltásnak pedig inkább azokat a kontaktusjelenségeket tekinti, amelyek látszólagos tervezés nélkül, spontán jelennek meg a beszédfolyamatban, írásműben. A két kutató a *fordítás* terminus alatt nem teljesen ugyanazt érti, ezért tekintheti egyikük kódváltásnak, míg másikuk nem értékeli annak.

Az *ismétlés* célja az üzenet pontosítása, amikor a beszélő a partnere számára úgy próbálja meg érthetőbbé tenni mondanivalóját, hogy azt vagy részben, vagy teljes egészében megismétli a másik nyelven is. Vagyis gyakorlatilag ugyanaz, mint a fordításnak. Ezért talán nem is célszerű ezt a kettőt külön típusnak tartani, s egyszerűbb az *ismétlés* típusba sorolni, s így a fordítás terminus nem okoz félreértést.

¹⁴³ P. Punykó 1993: 30.

(18) „Vi so tu robitye? Micsinál itt mama? Sto gyélájetye tu vonka? Micsinál itt kint? Sto robitye vonka?”¹⁴⁴

e) Magyarázat

A magyarázat, azaz az *üzenet minősítése*, nem más, mint az egyik kódon elhangzottak részletezése vagy hangsúlyozása. Tehát ez a típus már jobban eltér az előzőektől, itt a kódváltásos szekvencia és a mátrix-nyelvi megfelelője között nem lehet egyenlőséget tenni sem terjedelemben, sem szemantikailag.

(19) „*Szóval ilyen Vászja, a mindenből a legrágábbat bunkó, aki a legelegánsabb étteremben is azt kérdezi a főúrtól: "Csi babgulyás je?", ami annyit tesz, jó, jó, hagyjuk a fenébe a fírasztó etikettet, a teknőcbéka-leveseket, elő azzal a babgulyással.*”¹⁴⁵

(20) „Zavtra vernyotyesz, ahogy ők mondták. Holnap visszatérsz”¹⁴⁶.

(21) Fperod szpasziba, előre köszönöm, mondom, mnye bojitsza, hogy én nem félek”¹⁴⁷.

f) Közbevetés

Kódváltással reagálhat a beszélő, mikor kilép addigi szerepéből, hogy egy másik megjegyzést tegyen.

(22) Bilet jeszty? (Jegy van?). Nézek, mint a bárgyú, osztán mondom neki, hogy „nye ponyimáju”. Mutassa, hogyhát a jegyet. Mondom: „nincs”¹⁴⁸.

g) Személyes/objektív álláspont kinyilvánítása

Kódváltással jelzi, kifejti a beszélő, hogy saját véleményéről vagy pedig egy általánosan elfogadott véleményről van-e szó.

(23) „Tudod, Jázik moj, vrag moj!- így mondja az orosz.”¹⁴⁹
[Nyelvem az ellenségem]

¹⁴⁴ Zelei 2000: 53.

¹⁴⁵ Berniczky Éva: Napló (Litera). Megtalálható: http://www.hhrf.org/up/manz/0405/15_i.htm

¹⁴⁶ Zelei 2000: 147.

¹⁴⁷ Zelei 2000: 81.

¹⁴⁸ Zelei 2000: 79.

¹⁴⁹ Személyes közlés

5.3.3. A metaforikus kódváltás

A *metaforikus kódváltás* célja megtudni, hogy mi a kódváltás jelentése a „mi” és „ők” dichotómián belül (Blom és Gumperz 1972: 424–426). Susan Gal (1988: 247) megállapítja: „a kódváltás társalgási stratégia, amelyet a csoporthatárok kijelölésére, áthágására vagy lerombolására használnak; arra, hogy megteremtsék, előhívják vagy megváltoztassák az interperszonális viszonyokat a velük járó jogokkal és kötelezettségekkel együtt”.

Ha valaki egy többségi nyelvről kisebbségi nyelvre vált, az gyakran egy társadalmi csoporttal érzett *szolidaritást* fejez ki. Kifejezheti a nyelvvel és azok beszélőivel szemben tanúsított attitűdjét, viszonyát, hozzáállását. A váltás tehát a beszélő hátterét jelzi a hallgató számára, ha a hallgató hasonló váltással reagál, akkor bizonyos fokú egyetértés jön létre. Az ilyen váltás természetesen felhasználható arra is, hogy másokat kirekesszen a csoportból (Crystal 2003: 453).

a) Szolidaritás

Az alábbi válaszok szerint az adatközlők szolidaritásból, a többségi kétnyelvű beszédpartner kedvéért, „verbális gesztusként” váltottak egy olyan kódra, általában a többségire, amin mindketten jól kommunikálnak.

„Például¹⁵⁰ egy ukrán nemzetiségű, de magyarul is beszélő lánnyal magyarul kezdtem beszélgetni, majd később áttértünk az ukránra”.

„Esetleg akkor, ha valaki ukrán nyelven szólt hozzám, és én megpróbáltam válaszolni rá”.

„Igen, olyan esetben, hogy egy társaságban voltak ukránok is, és hozzám szóltak, és én ukránul válaszoltam nekik”.

b) Kizárás

Az általunk gyűjtött korpuszban találtunk olyan példákat, amikor a nyelvek közötti váltás stratégiáját alkalmazzák egynyelvű anyaországi turistákkal szemben a kommunikációból való *kizárásra*.

¹⁵⁰ Válaszok a kérdőívből Fiatalok 2006.

(24) Spontán beszélgetés¹⁵¹

V1: *Ez mi?*

E1: *Halva.*

V2: *Az micsoda? Élve nem lehet?*

E2: *Дай йому покуштувати!* [Adjál nekik megkóstolni!]

E1: *Már annyit pokuštuvali, що майже не осталось.* [Már annyit kóstolták, hogy alig maradt]

V3: *Ez kisajtott napraforgóból készült, azt ízesítik fel. Édesség.*

V1: *Van benne mogyoró is úgy látom.*

E1: *Kóstolja meg!*

E2: *Finom, próbálja!*

A hétköznapi kommunikációban gyakran használják a kódváltást felnőttek a gyerekek kizárására a beszélgetésből. Az alábbi példa egy ilyen humoros esetet, visszaemlékezést ír le:

(25) „Amikor kicsi voltam, a szüleim, ha olyasmiről beszéltek, amit nem szerették volna, hogy én is értsek, sokszor oroszul mondták. Egyszer, amikor szintén oroszul beszélgettek, én közbeszóltam: értem, amit beszéltek. Erre apu azt kérdezte: *Что я сказал?* [Csto já szkázál? Mit mondtam?] Mire én: *tojáskazal!* Jót nevettek rajtam, máig mesélik, ha társaságban a gyermekkorunkról beszélgetnek”¹⁵².

c) Státuszemelés

A metaforikus váltás egyik fajtája a közigazgatási hivatalnokok és a helyi polgárok ügyintézési tranzakcióiban szokott előfordulni. Blom és Gumperz (1972) egy norvég kisvárosban végzett vizsgálat során arra jött rá, hogy többségi nyelvre váltás nemcsak a kommunikációt segíti vagy arra szolgál, hogy különbséget tegyenek/tegyünk a *mi* és az *ők* között, hanem úgy alkalmazzák együtt a két változatot, hogy ezzel egymás iránti érzelmeik, a téma iránti érdeklődésük, az idegenekkel szembeni udvariasságuk és a hivatalnokok iránti tiszeteletük finom árnyalatait, a beszélő és az általa képviselt nyelv státuszát is ki tudják fejezni (vö. Wardhaugh 2002: 94–95). Korpuszunkban is találkozunk ezzel a funkcióval.

¹⁵¹ Helyszín: piac; édességesnél; **Résztvevők:** V1- 1. sz. vásárló, magyarországi magyar; V2 – 2. sz. vásárló, magyarországi magyar; V3 – 3. sz. vásárló, fiatal kárpátaljai magyar nő (Én), E1 – 1. sz. eladó, középkorú bilingvis nő; E2 – 2. sz. eladó, középkorú bilingvis nő;

¹⁵² RSS Tóth Szilvia

(26)¹⁵³ „Ü: Még azt szeretném megérdeklődni, hogyha valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

H: Melyik utcán?

Ü: nem tudom, még nem mondta.

H: Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy прошу видання услуги для підключення к город ской сети [kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését.]

Ü: És csak ukránul lehet megírni?

H: Hát általában.

Ü: És ha esetleg valaki magyarul írja meg?

H: Akkor magyarul, de az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert Ukrajnában élünk”.

A kódváltás itt egyszerre több dolgot is kifejez. Egyrészt információt ad a hivatalnok az ügyfélnek, hogy mit kell az adott kérvényben írni, ezt *idézésnek* tekinthetjük, hiszen az ilyen esetben megszokott formulák egyikét idézi (vö. Csernicskó szerk. 2003). Másrészt viszont a kódváltással saját- és a használt nyelv (többségi) hivatali *státuszát* is jelzi a hivatalnok az ügyfél felé, e formula idézésével *szakértelmét* is kifejezi; az informálisabb szóbeli kommunikáció nem, de az írásbeli hivatalos jelleg megköveteli az ügyféltől is a kódváltást valamelyik többségi nyelvre.

d) Nyelvi ellenállás, kódtartás

A beszélő célja lehet az is, hogy *ellenálljon a többségi nyelv dominanciájának* (Lanstyák 2000, 11). Ilyenkor kommunikatív kompetenciájának ellentmondóan viselkedik, nem vált nyelvet, pedig a helyzet megkívánja, hanem következetesen saját kisebbségi nyelvén beszél. A fenti eset, hivatalnok és ügyfél beszélgetése, is ezt a szituációt példázza. Ennek ellenére nem jött létre kommunikációs zavar, a felek megértették egymást. A következő interjúrészletben hasonló az alaphelyzet, ám a beszélgetés alapkódja az ukrán/orosz, de végül a többségi kétnyelvű beszélő a magyardomináns kétnyelvűvel vállal szolidaritást, és többször vált át magyarra. Az interakció nem lett hatékonyabb a megértés

¹⁵³ Hanganyagrészlet: Beregszászi hivatal, Ü – ügyfél; H – hivatalnok, 2002.

szempontjából, mert eddig is értették egymást, de megszűnt a nyelvi feszültség, és a beszélgetés kellemesebbé vált, legalábbis a magyar-domináns fél számára biztosan.

(27)¹⁵⁴ V: Magyarul tetszik <0tudni>?

AK: *Пожалуйста.* [Tessék.]

V: *Мужским немає?* [Férfinak való nincs?]

AK: *Немає, таким нема.* [Nincs, olyan nincs.]

TM: Felpróbálhatom még egyszer ezt a csizmát? Tegnap már próbáltam.

AK: *Хотите мерять?* [Fel akarja próbálni?]

TM: Aha.

AK: *Да, эта була?* [Igen, ez volt az?]

TM: Igen.

AK: *Це двадцять два с половиною. (...)* [Ez huszonkettő és feles]
И знаете как можно? Штаны (каже), сюда можно, очень модна и(....) [És tudja, még hogy lehetne? A nadrágot ide lehetne, nagyon divatos, és...]

TM: Mhm.

AK: *Хорошо на ангины.* [Jó a lábszáron]

TM: Hát, igen, elég +...

AK: Mhm.

TM: Elég jól néz ki.

AK: Mhm.

TM: Kicsit bő a szára.

AK2: Nem baj, *там и или юбка будет или штаны, не видна, но уже нет, хорошо. Но так нада.* [Ide vagy a szoknya jön, vagy a nadrág, nem látszik, na most már nem, jó]

TM: Mhm. Más ilyen lapos sarkú nincsen ugye, amelyik ilyen lapos?

AK: *He.*

TM: Mennyiért lehet elvinni?

AK: *xx Там сто девяносто було. Száz kilencven vót, már százhatvan adom. Модна, длинни. Сто девяносто було.* [Itt 190

¹⁵⁴ Helyszín: Beregszász, Imidzs bevásárló központ. 2005. november 23.; TM: fiatal nő, kárpátaljai magyar; V, V2: vásárló; AK: bolti eladó, orosz anyanyelvű;

volt; ... divatos, csinos; ... 190 volt]

TM: Mhm. Бачу. [látom]

AK: Na jó?

TM: Jó. Kérem. (...) Ezek itt arany ékszerek?

AK: Да.

TM: Mennyibe kerülnek? Meg lehet nézni?

AK: Ны́оцвано́т гривенъ egy gramm.

TM: Aha.

AK: Ны́оцвано́т.

TM: Na, ez milyen kis szép. Ez pedig az, hogy hány gramm van benne?

AK: Эти грам. [Ez a gramm]

TM: Aha. Ötnyolcvanötös próba. (...) Nagyon szépek.

AK: Mhm. Эти кожени. [Ez bőr]

V2: А сколько будет цей? [és ez mennyi?]

AK: Триста вісімсот. А эти тристо п'ятдесять. [380, és ez 350]

TM: Tessék (odaadja a pénzt).

AK: Идите сюда. Десять гривенъ нет у вас? Меня писяточку дала. Хх [Jöjjön ide. Nincs 10 grivenye? Nekem ötvenesem van.]

TM: Van, van egy tízesem.

AK: Јо. Јо?

TM: Jó lesz, aha. Hát, ha nem tetszik engedni belőle semmit már?!

AK: На ez минимум. (minimum) [minimum] Там видите стошисят хх

TM: Mhm.

AK: И зимние сопошки, нибы не много дорожки. То что, хотим з передать потому что меня много выдав. [És téli csizmák, talán egy kicsit drágácskák. Azt szeretném eladni, mert sokat adtam ki.]

TM: Mhm. Szép cipők vannak. Még ez tetszik nekem nagyon. Olyan jól néz ki.

AK: Видиш ... тут двести трицять, на ez bőr, цю кожа, хороший модельки, ну... [látod, ...itt 230, na ez bőr, ez bőr, jó, szép modell, na...]

TM: Meg ez is jól néz ki. Mondjuk, ez tetszene a legjobban, de ez nagyon drága most így nekem háromszáz negyven grivnya, egy

télére. Na, jó, köszönöm szépen.

AK: *Пожалуйста, носите на здоровья.* [Tessék, viselje egészséggel]

TM: Köszönöm.

A kódtartás tipikus esetét példázza az alábbi, Beregszász egyik hivatalában rögzített beszélgetés. Az ügyfél következetesen a magyar nyelvet használja, míg a hivatalnok ukránul beszél. Mindketten kétnyelvű nyelvi módban voltak, hiszen a hivatalnok probléma nélkül reagált a magyar kérdésekre, értetlenség nem merült fel, tolmács segítségét sem kérte a hivatalnok. Az ügyfél a Hodinka Intézet terepmunkása volt, szabadon beszél ukránul, mégsem váltott át, ragaszkodott nyelvhasználati jogaihoz (erről bővebben lásd Csernicskó szerk 2010b).

(28) *ÜGYFÉL: Jó napot kívánok! Ha valaki munkanélküli segélyre akar beiratkozni, akkor milyen papírokat kell beadni?*

HIVATALNOK: Паспорт, трудова книжка і код ідентифікаційний. [Személyi igazolvány, munkakönyv, adószám.]

ÜGYFÉL: És zajávát [kérvényt] nem kell írni?

HIVATALNOK: То потім ми вам покажемо, тільки приходьте до нас після першого числа. [Azt majd mi megmutatjuk, csak jöjjön be hozzánk elseje után.]

A kérdőíves felmérés megkérdezettjei között is kevesen voltak azok, akik nyíltan ellenérzéseiket fejezték ki az ukránnal szemben, és kijelentették, hogy nem váltanak a többségi nyelvre, még felszólításra sem.

Rászóltak-e már Önre, hogy ne beszéljen magyarul?¹⁵⁵

„Mindig magyarul beszélek és mivel nem tudok ukránul nem is kényszeríthetnek, hogy ukránul beszéljek”.

„Nem szóltak rám. Csak próbálták volna meg! Büszke vagyok, hogy magyar nyelven beszélhetek bárhol”.

„Igen, egy nacionalista”.

„Nem, ha rámszólnának, az se érdekelne, magyar vagyok, nem hucul-ukrán”.

e) Bizalmasság

A kódváltást társadalmi oldalról vizsgálva fontos Gumperz (1982: 69) azon megállapítása is, hogy a kódváltás használata kifejezi a

¹⁵⁵ Válaszok *Fiatalok 2006, Rétegzett 2009.*

partnerek közötti kapcsolat minőségét. Tehát a kétnyelvűek nem használják a kódváltásos stílust azokkal a kétnyelvűekkel, akiknek nem ismerik az egyéni háttérét vagy attitűdjeit. Ha teljesen ismeretlenekkel használnák a kódváltásokat, akkor fennállna a veszélye annak, hogy félreértik őket.

A vizsgálat eredményeiből kiderül, hogy e megállapítás fordítottja is igaz: *közeli ismerőssel, akiknek ismerik nyelvhasználati sajátosságait, gyakori a kódváltás mint kommunikációs stratégia*, amellyel egyes esetekben valamilyen elvárásnak (akár társadalmi) felelnek meg a bilingvis beszélők. Ezt támasztják alá az alábbi vélemények is: a családtagokkal, ismerőssel folytatott interakcióban gyakoriak a kódváltások; különösen a vegyes házasságokból született adatközlők számoltak be ilyen esetekről. Vagyis kétnyelvű nyelvi módban kihasználják a nyelvi lehetőségeket.

Szolidaritás vagy behódolás. Nyelvek és nemzeti színek

f) Az érzelmi és a nyelvi nyomaték kifejezése

„A metaforikus kódváltásnak, ahogy a terminus is sejteti, érzelmi dimenziója is van: ahogy újradefiniáljuk a helyzetet – formális helyzetből átmegyünk informálisba, hivatalosból személyesbe, komolyból humorosba, udvariasból szolidárisba –, kódot váltunk” (Wardhaugh 2001: 92).

Ha a kódváltást társadalmi aspektusból vizsgáljuk, akkor arra keressük a választ, hogy mi motiválja, illetve mi a funkciója a kódváltásnak. „A beágyazott idegen elem megjelenését motiválhatja a nyomaték és emfázis, az elem sajátos jelentéstani nüansza, a téma jellege, az identitásjelzés igénye, az „idegen test” és az adott diskurzustípus sajátos viszonya” (Cseresnyési 2004: 53).

Crystal (2003: 453) is hasonlóképpen magyarázza, hogy miért váltanak nyelvet időnként a kétnyelvűek: „a beszélő nem tudja magát megfelelően kifejezni az egyik nyelven, ezért a másik nyelvre vált, hogy orvosolja a tökéletlenséget. Ez gyakran azzal a következménnyel jár, hogy egy ideig azon a nyelven folytatja. Ez a jelenség akkor figyelhető meg a leginkább, ha a beszélő fáradt, ideges vagy valamiképpen zaklatott.”

A felmérésben megkérdezettek 4%-a számolt be érzelmi okokból (düh és bosszúság kinyilvánítása akár káromkodás formájában) bekövetkezett kódváltásokról.

Érzelmi okok miatt¹⁵⁶

„Esetleg, ha káromkodást használok a beszéd közben”.

„Nem, esetleg ha néhány olyan szót használunk (káromkodást), ami nem oda illik”.

„Igen, amikor fáradt voltam és nem tudtam megszerezni magamban a dolgokat”.

„Mert azon a nyelven a szó jobban hangzik, mint magyarul”.

(29) interjúrészlet¹⁵⁷.

„– Imre, attól, hogy a lányoknak eltűnjük, hogy szekálják a TF-et [Történelem-földrajz szakpár a főiskolán], azt azért lehet megérteni, mert a fiúk nem verik meg a lányokat, de ha már te, Imre, te szekálsz a TF-et, már nem értjük meg, és xxx és ki is

¹⁵⁶ Válaszok a *Fiatalok 2006* vizsgálatból

¹⁵⁷ Készítette: Vári Imre, 4. évf. hallgató, Helyszín: Beregszász, kollégium; beszédpartner: főiskolai hallgató, szül. 1985., férfi.

verünk. És azt fogom mondani, a sírodra ráírjuk, hogy Bljáhá muhá! [ukrán káromkodás, döglött légy szó szerint: Cseszd meg” értelemben használják]

– Bljáhá muhá? Hát az egy döglött légy?!

– Ahogy te!

– Én sproti [füstölt olajos halkonzerv neve] vagyok!

– Semmi sproti, nekem te, Bljáhá muhá! vagy”.

Szépirodalomból, sajtóból:

(30) „Ej, job tvoju máty – azt mondja – hát te nem jelentkezel, mikor én téged kereslek?!¹⁵⁸

Az alábbi idézet szintén felfokozott érzelmek miatt bekövetkezett kódváltást példáz. Az interjúalany azért vált át oroszra, hogy tósztot mondjon.

(31) „Muszka katona, cseh katona, magyar katona, de mindig tudjál mit mondani! Mindig legyen érvényes történeted. Ne feledkezzünk meg azért az üvegről se, na! Zdarovje kazsdovo. bogatsztvo vszeh. Úgy látszik, itt mindenki beteg. Ismered a munkácsi sörgyár jelmondatát? A sör már jobb, de még ihatatlan! Ez a lényeg. Hogy sok minden jár, de semmi nem jut. Erre azért megint igyunk!”¹⁵⁹ [Mindenki egészségére, Isten öröké]

g) A kódváltás mint nyelvi játék, stílushatás

Lanstyák István (2000: 11) a kódváltást illetően a következő funkciókat sorolja fel: a kommunikáció hatékonyabbá tétele, a mondanivaló nyomatékosítása, nyelvgyakorlás, stílushatás, humor. Ez utóbbira S. Gal kitűnő példát hoz fel, amikor a romániai németeket említi: „Egy csupa német társaságban a németek románul kezdtek vicceket mesélni, s ezt azzal magyarázták, hogy a németben nincsenek jó viccek” (Gal 1991: 145). Német Andrea (2001; 2002: 147) egy felvidéki magyar kisközösségben végzett a kódváltási stratégiákra vonatkozó kutatásokat. Ő is beszámol ilyen esetről, ahol a szlovák alapnyelvű társalgásban fesztelenül viccelődtek a kódváltással.

A különböző kódváltás-típusok vizsgálatakor talákoztam olyan esetekkel, amelyeket nyelvi játékként értelmezhetünk: azért váltanak a beszélők kódot, hogy kifigurázzák, viccessé tegyék mondanivalójukat.

¹⁵⁸ P. Punykó: 1993. 25. oldal. [Durva káromkodás: „B*** anyád”]

¹⁵⁹ Zelei 2000: 156–57.

Navracsics (1999: 27) szerint a metaforikus kódváltás a hagyományos kontextus új, más szövegösszefüggésben való szimbolikus használata. Ezért az alábbi példákat metaforikus kódváltásnak tekintem, mivel a nyelvi játék során a kódváltással a többségi nemzethez (főleg a rendszerváltás előtti hatalmi rendszerhez) s a hozzájuk tartozó nyelvekhez való szimbolikus (és érzelmi) viszonyulást is kifejeznek a beszélők.

(32) „Davaj, davaj, jobb volt tavaly, nem volt davaj! Remélem, csak olyat mondok, hogy nem akasztanak föl érte. Vagy ha fölakasztanak? Úgyis meg kell döglönni egyszer! Most erre megiszunk. Amíg az a zászló leng, addig az a törvény van! Igaz? Na isten, isten! Manyifeszt, manyifeszt, obmanuli ljudej feszt! Még nem hallottad? Manifeszt, manifeszt, becsapták az embert feszt. Nem ismerős? Csak mert nézel rám, mint Lenin a burzsoáziára! Ez meg egy ősi Ung vármegyei magyar szólás! Az újságunk írta. De az is Ung vármegyei magyar szólás, hogy az orosz először bejön, aztán kopog. De nem olyan ősi. Csak minél hamarabb jöjjenek a golyák is! Akkor már talán meleg lesz”¹⁶⁰.

(33) „Kóstoljuk meg ezt is! Ez a jó itt, Gecse, Csoma, Macsola, Márokpapi, Csaroda, Asztély, Surány, Tákos, ez a kilenc híres város! Igaz-e? Gecsi Csomá, Macsolá, Márokpapóv, Csarodá, Luzsanká, Surány, Tákos, ez a gyevety híres gorod. Nása Tyissza vizét issza, vágyik annak szerdce vissza, egészségedre! Mert a Tisza a legmagyarabb folyó. Ukrajnában ered, és Szerbiában folyik a Dunába. Fenéig, fenéig! A szovjet határ őrzése a szovjet állampolgárok szent kötelessége! Egészségedre! Így volt kiírva nagy vastáblákra a falvak közepén. Plusz feljelentési kötelezettség, egyenlő kommunyizm. Na még egy pohár, tu je gránic! Ha egy fát elültetsz, még az unokáid is felkőthetik rá magukat.”¹⁶¹

(34) „Öcsém, nem semmi az a lila ház a sarkon, tákoj cvet, meggymártásóvéj, nem?!”¹⁶² [olyan színű, mint a meggymártás]

¹⁶⁰ Zelei 2000: 156.

¹⁶¹ Zelei 2000: 157.

¹⁶² Spontán beszéd: 1982_f_Vári

(35) interjúrészlet¹⁶³

„TM: És hogyan emlékszik az első szovjet időkre?

AK: Hát akkor igen nehéz volt, mert amikor azt mondta, hogy harasov, azt hittük, hogy egy kanál só kell az ételbe, azér mondja, hogy haraso. Nem értettünk akkor egy szót se, hisz az édesapám akkor éppen odahaza volt, mer a katonaságból leszerelt, és odahaza volt”.

A fenti idézetekben a kódváltások gyakran idézések, felidézések. Írott nyelvben ennek indítéka a stílushatás, a magas érzelmi hőfok visszaadása, megragadása – mint az alábbi újságból vett példákban (az első idézetben káromkodás, a másodikban szólás) –, és ezek az idézetek általában erősen jelölt kódváltások.

(36) *„Rendkívüli dilemma elő került a jaltai szavazatokat összeszámláló bizottság, mivel az egyik szavazó a Régiók Pártja melletti rublikába a szavazatát jelentő „x” helyett a következőket írta: HUJ VAM. Félreérthetetlen?!”¹⁶⁴*

(37) *„Mármint az a fajta rendszer, amit a szovjet parancsuralom alakított ki, s amelyet Ukrajna is megörökölt. Kirzovaja szapoga, gyedovscsina, az, hogy a magyar gyerekeket amolyan guláglogikával több ezer kilométerre vitték a szó szoros értelmében szolgálni... Katonadolog”¹⁶⁵.*

Végezetül: Az adatközlők 2%-a nem nevezte meg a kódváltásai okát, egyharmada pedig saját bevallása szerint nem szokott nyelvet váltani, legtöbbjük véleménye szerint ukránnyelvtudásuk hiányosságai miatt nem is lennének képesek erre. Tehát a felmérés során megkérdezett kárpátaljaiak egyharmada nem tud akkor sem a kódváltás stratégiájával élni, ha ez lenne a szükséges, a kívánatos, mert másodnyelvi kompetenciája nem teszi ezt lehetővé. Ugyanakkor kiderül, hogy kommunikatív kompetenciájuknak része ez a stratégia: az adatközlők csaknem felének nem volt olyan sérelemtörténete, hogy megszólították volna őket nyelvhasználatuk miatt, tehát képesek voltak a szituációnak

¹⁶³ 215_RÁT_1934_FÉRFI_ANYTR

¹⁶⁴ Kárpáti Igaz Szó, 2007. október 4., 3.old.

¹⁶⁵ Ukrajnai Magyar Krónika, 2007. október 24., 3.old.

megfelelően nyelvet választani, vagy nyelvváltással reagálni a megváltozott körülményekre.

5.3.4. Sajátos kontaktuselemek: tulajdonnevek Kárpátalján

Borbély Anna (2001: 200) a kölcsönzés-jelenségként előforduló tulajdonneveket a kölcsönzés és a kódváltás kategóriáin kívül eső kifejezéseként kezeli. Egyértelmű besorolásuk valóban nehézkes. A kommunikációs szituáció körülményeinek alapos számbavételével lehetne besorolni ezeket a kontaktusjelenségeket a kódváltás vagy a kölcsönzés kategóriába, erre azonban csak ritkán van lehetőségünk. Ezért is jelent nagy kihívást a nyelvész számára a kódváltás jelenségének megragadása és elemzése.

a) Személynévhasználat, megszólítás

A keleti szláv nevek háromeleműek: a család- és utónévből, valamint az apa utónevéből állnak, amit oroszul *otcsesztvo*-nak, ukránul *imja po batykovi*-nak neveznek. Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolását követően ezt a mintát a kárpátaljai magyarokra is kiterjesztették, és ez a hivatalos névforma a mai Ukrajnában is (bővebben Csernicskó szerk. 2003: 158–159). Ezért szerepelnek háromelemű nevek az általam közölt idézetekben is, s nyilván, ha valaki ilyen formában szólít meg valakit, akkor egy másik nyelv rendszerét használja, tehát kódot vált. Ez a megszólítási forma elég elterjedt a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatában, az eddigi kutatások és a gyűjtött adatok szerint egy kódváltási formáról van szó. Ez esetben a beszélő kódváltással szólít meg, azonosít (érint meg verbálisan) egy személyt.

Egyes esetekben metaforikus kódváltásnak tekinthetjük, hiszen felfoghatjuk úgy is, hogy a többségi kultúra megszólítási hagyományának kisebbségi nyelvi reprezentációja a háromelemű személynévhasználat Kárpátalján. Ez a nyelvi forma tehát összemosza a „mi” és az „ők” csoportot.

Akit ilyen formában szólítanak meg (vagy nevezi meg magát) egyúttal azonosítják, besorolják (vagy azonosítja magát, szolidaritást vállal vagy aláveti magát) kisebbségiként a többséginek.

(38) „Orosz osztályban tanítok. Valamit magyaráztam, magyar gyerekek is vannak az osztályban, annak mondtam magyarul, rám szóltak, eto russzkij klassz, Marta Joszifovná”¹⁶⁶

(39) „TM: A neved a személyi igazolványodba hogy szerepel?

AK: Mármost az orosz változatát?

TM: Igen.

AK: Товт Сильвия Золтановна. [Tovt Szilviája Zoltánovná]¹⁶⁷”

(40) „Szabó Irina Joszipovna, tisztelettel jelentem, az osztály létszáma 25, hiányzó nincs. Az osztály matematika órára felkészült”¹⁶⁸.

(41) „A nevem akkor már Joszip Vincevics Tovt volt. Tóth József Vincée”¹⁶⁹.

(42) „Beteg volt, hányt ott a cellában, könnyörgött neki a bezpeka, hogy Tódor Péteré, mert Péter (Czibere Tódornak) volt az apja, írjon alá, maga a mi emberünk, magának élnie kell, gyerekei vannak”¹⁷⁰.

Érdekességképpen álljon itt két idézet, amely szemlélteti, hogyan zajlik mai napig is a magyar személynevek átírása ukránra, és visszamagyarosítása.

(43) „Neked mi is a neved? Aha. Ezt nem tudom, hogyan leszen. De ismerek egy Kőszeghyt, neki úgy írják be az útlevelebe a nevét cirillből visszamagyarítva ezen az aranyos szülőföldön, Ukrajnában, ami helybejött nekünk, hogy Keseghy. Úgy is hívjuk, hogy Kőseggű. Na szegény. A Szöllősi cimborám Syllishi lett. Nagy Béla meg Nod Beylo. Mert Kijev igen nagyra tartja a francia helyesírás szabályait! Úgy ám”¹⁷¹.

(44) „Nekem Erzsébet a keresztnévem, csehül Elizabet volt, az oroszoknál meg Jelizaveta lett. Apám Béres János volt, de úgy írták, hogy Ján. Az ő nevét a papírjaiban nem fordították tovább

¹⁶⁶ RSS kutatásból

¹⁶⁷ RSS kutatásból

¹⁶⁸ Iskolában, óra elején a napos jelentése, Beregszászi 6-os sz. ÁI.

¹⁶⁹ Zelei 2000: 41.

¹⁷⁰ Zelei 2000: 215.

¹⁷¹ Zelei 2000: 156.

oroszra, de amikor én kaptam valamilyen igazolványt, akkor engem már úgy írtak, hogy Jelizaveta Ivanovna. Amikor bevittük a hivatalokba a dokumenteket, volt is ebből baj, mert egyik helyen Ján Béres, a másikon Béres János, és azt mondták, nem pászol a név. Melyik az igazi? Döntsük el, hogy kik vagyunk! Hát én nem tudok se szlovákul, se ukránul, se oroszul, csak magyarul. Na, egy keveset értek oroszul, járok a piacra, valamit tudni kell”¹⁷².

b) Intézménynevek, utcanévek

Előfordul az általunk gyűjtött korpuszban, hogy magyar alapnyelvű társalgás során tulajdonneveket, intézmény- és utcanéveket oroszul, ukránul mondanak ki. Ezeknek a kontaktusjelenségeknek többféle kiváltó oka, kommunikációs funkciója lehet: bekövetkezhet nyelvi hiány miatt, ilyenkor funkciója a kitöltés (szlovákiai példára lásd: Lanstyák 2000: 174–176).

Nyelvi hiány – kitöltés

(45)¹⁷³ „AK- Ukrán családban születtem. És hogy már említettem a fentiekben 1985. november 28. És hát, családi háttér, ... az apám részéről ööö hát magyar vagyok, az anyám részéről pedig ukrán nemzetiségű. ... Hát a szüleim jelenleg most ilyen komoly munkát nem végeznek. Apám esetleg most dolgozik, ilyen őr,- őrhelyen a Beregszászi, Шпортбаза Закарпаття-ban [Sportcentrum „Kárpátalja”], s ott végzi a munkáját”.

(46)¹⁷⁴ „TM- ÖÖÖ. Hol tanult? Milyen iskolát végzett?

AK- Ternopoli. Most már университет [egyetem], akkor volt педагогический институт [tanárképző főiskola]. De az, hogy van magyarul?

AK- Peda...

TM- Pedagógiai.

AK- Főiskola.

TM- Főiskola.

AK- Főiskola. Igen, igen főiskola”.

(47)¹⁷⁵ „Ak: Igen, szervezet, mer akkor meg egyszer két évenként jártak Magyarba és akkor csak azok voltak itt, akik még akkor

¹⁷² Zelei 2000: 141.

¹⁷³ Az interjú azonosító kódja: 279_BEREGSZASZ_1984_N_ANYTR; N=63.

¹⁷⁴ Az interjú azonosító kódja: D27_BORZSOVA_1958_NO, N=67.

¹⁷⁵ Az interjú azonosító kódja: 227_Szolyva_1972_no_anytr; N=70

éltek. Mer mondjuk az apáim is akkor született, mikor olyan Ausztr... a, hogy is van az? Австро-Венгерська Республіка [Osztrák-magyar Köztársaság]”

Előfordulhat, hogy a beszélő hietlesebbé akarja tenni mondandóját, ezért megismétli másodnyelven is, a váltást több esetben jelöli is, megjegyzést tesz a kódváltást követően, esetleg azt megelőzően.

Hitelesítés – ismétlés

(48)¹⁷⁶ „TM: És melyik iskolában tanítasz?

AK: Ez az Ungvári gyermekművészeti iskola. Ez a címe. Petőfi tér 20. címen. Ungvári Gyermekművészeti iskola. Ужгородська дитяча школа мистецтв orosz nyelven. Azért művészeti iskola, mer három önálló tagozata van: zeneművészeti, képzőművészeti és koreográfia szak”.

Főleg utcanévek és helységnevek esetében fordul elő, hogy a beszélő a szovjet korszakban átkeresztelt megnevezést használja, illetve párhuzamosan annak korábbi magyar megnevezését is.

Utcánév, intézménynév

(49) interjúrészlet¹⁷⁷ „AK: Cigány vállalkozó is van. Tudok például a Borkanyuka utcán, Tóparti utca talán most, vagy hogy hívják, Priozornájá, Tóparti utca. Na ott is van egy cigány vállalkozó, de friss kenyér, ott minden nála, minden, minden kapható, minden”.

(50) „Az öcsém rég elment innen, Munkácson lakik, úlica Csapájeva”¹⁷⁸.

(51) „Leplombálták a műhelyt, itt volt, ebben a házban, a Szarkahegy utcában, Pionír utcának hívják most, és a szovjet gazdasági rendőrség, az OBHSZSZ, az Otgyel borbi sz hiszcse nyijami szocialisztjicseszkoi szobsztvennosztyi, hogy is mondjam magyarul, a szocialista tulajdon fosztogatása ellen harcoló ügyosztály elkezdte ellenünk a hadjáratot, és teljesen lehetetlenné tett bennünket”¹⁷⁹.

(52) „Az akkori Lenin utcán, ma Széchenyi utca, a milícián túl volt egy kis címfestőműhely, a Beregszászi Fafeldolgozó Üzem, a DOF,

¹⁷⁶ Az interjú azonosító kódja: 31_A_M_UNGVAR_RSS

¹⁷⁷ Az interjú azonosítója: 55_AKM_interetn_Csap_RSS

¹⁷⁸ Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Budapest: Ister, 2000., 42. oldal.

¹⁷⁹ Zelei 2000: 122.

a *Derevo Obrativajusaja Fabrika* melléküzemecskéje, a cseh időkben fényképésműterem”¹⁸⁰.

Összegezve a fenti kódváltástípusokat, megállapíthatjuk, hogy hipotézisem: **18. hipotézis: A kárpátaljai korpuszban található példák lefedik azokat a kódváltástípusokat, amelyeket a szakirodalomból ismerünk (Borbély Anna (2001) 14 kódváltástípust különböztet meg)** teljes mértékben beigazolódott, hiszen a kárpátaljai élőnyelvi korpuszban a kódváltások eddigi típusaira szép számmal találhatunk példát. A következő táblázatban összefoglaltam és összevettem a szakirodalomból eddig ismert kódváltástípusokat a Kárpátalján végzett kutatás(ok) eredményeivel.

A nagy mennyiségű példaanyag (melyből a könyvben csak a tipikusabbakat vagy érdekesebbeket közlöm) segített abban is, hogy az eddig ismert kategóriákat és kódváltástípusokat pontosítsuk, bővítsük, a kódváltás és nyelvválasztás stratégiájának új funkcióit és indítékait tárjuk fel.

Kétnyelvű tagsági igazolvány, keleti szláv típusú személynév

¹⁸⁰ Zelei 2000: 203.

12. táblázat. Kódváltástípusok Kárpátalján

Sorsz.	Kódváltás-típusok	A kódváltás indítéka (kárpátaljai korpusz alapján)	A kódváltás indítéka (a szakiroda-lom, Borbély Anna 2001 alapján)	Magyarázata	Az általam vizsgált korpusz- ban melyik részlet tartozik az egyes kategóri- ákba
1.	Szituatív	A megváltozott szituáció, egynyelvűek jelenléte:	az üzenet perszonali-tása	a beszélők jelenlétének kifejezésre juttatása; egynyelvűek jelenléte	1, 2.
2.		Interakciós szintér	–	a beszélgetési szintér közéleti vagy hivatalos jellege váltja ki a váltást	3., A hallgatók válaszai
3.		Beszédtema	–	Egyes témákról beszélgetve váltak át (szaknyelv)	4, 5, 6.
4.	Kontextuális	Kitöltés	Kitöltés	egy lexikai alak, kifejezés, diskurzusjegy vagy mondat kitöltése nyelvi deficit miatt	7.
5.		Idézés, felidézés	Idézés	valakinek az idézése	8, 9, 10, 11, 12.
6.		Kiváltás, kötés	Kiváltás/ kötés	a legutóbb használt nyelv folytatása	13, 14.
7.		Fordítás, ismétlés	Fordítás, ismétlés	Az egyik nyelven elhangzott vagy leírt szövegrészt a másik nyelvre lefordítják, hogy	15, 16, 17, 18.

Sorsz.	Kódváltás-típusok	A kódváltás indítéka (kárpatáljai korpusz alapján)	A kódváltás indítéka (a szakiroda-lom, Borbély Anna 2001 alapján)	Magyarázata	Az általam vizsgált korpusz- ban melyik részlet tartozik az egyes kategóri- ákba
				tartalmát, jelentését ismerteté tegyék azok számára, akik nem értették	
8.		Magyarázat	Az üzenet minősítése	részletezés vagy hangsúlyozás, magyarázata az egyik kódon elhangzottaknak	19, 20, 21.
9.		Személyes/objektív álláspont kinyilvánítása	Személyes/objektív álláspont kinyilvánítása	a beszélő kifejti, hogyan saját véleményéről vagy pedig egy általánosan elfogadott véleményről van-e szó	22.
10.		Közbevetés	Közbevetés	a beszélő kilép a (személytelen narrátor) szerepéből, hogy egy másik megjegyzést tegyen	23.
11.		Szolidaritás	Szolidaritás	a csoportidentitás jelzése és hangsúlyozása	A hallgatók válaszai
12.		Kizárás	Kizárás, kódtartás	valaki kizárása a társalgásból	24, 25.
13.		Státuszemelés	Státuszemelés	a beszélő szerepének a	26.

Sorsz.	Kódváltás-típusok	A kódváltás indítéka (kárpatáljai korpusz alapján)	A kódváltás indítéka (a szakiroda-lom, Borbély Anna 2001 alapján)	Magyarázata	Az általam vizsgált korpusz- ban melyik részlet tartozik az egyes kategóri- ákba
				megváltozása, hivatalos jelleg, szakértelem kifejezésre juttatása, műveltség fitogtatása	
14.		Nyelvi ellenállás		A beszélő célja, hogy ellenálljon a többségi nyelv dominanciájának, ezért nem vált nyelvet	27, 28.
15.		Bizalmasság		A partnerek közötti kapcsolat minősége, közeli ismerősökkel vált nyelvet, akiknek ismeri a nyelvi attitűdjeit, nyelvhasználati sajátosságait	A hallgatók válaszai
16.		Érzelmi és nyelvi nyomaték	Bizalmasság	düh és bosszúság kinyilvánítása, káromkodás	29, 30, 31.
17.		Nyelvi játék		Az üzenet kifigurázása, hogy viccessé tegyék mondanivalójukat; a többségi nemzethez (fennálló/letűnt	32, 33, 34, 35, 36, 37.

Sorsz.	Kódváltás-típusok	A kódváltás indítéka (kárpataljai korpusz alapján)	A kódváltás indítéka (a szakiroda-lom, Borbély Anna 2001 alapján)	Magyarázata	Az általam vizsgált korpusz- ban melyik részlet tartozik az egyes kategóri- ákba
				politikai rendhez) s a hozzájuk kapcsolódó nyelvekhez való érzelmi viszonyulás kifejezése, humoros, gunyoros formában	
18.	Sajátos kontaktuselemek	Személynévhasználat, megszólítás	Megszólítás	egyvalakinek a megszólítása egy több személyből álló csoportban, a megszólított azonosítása	38, 39, 40, 41, 42, 43, 44.
19.		Intézménynevek, utcanévek		A beszélgetés során oroszra/ukránra váltva használják a megnevezéseket. Indítéka lehet a nyelvi hiány, vagy a hitelesítés, pontosítás	45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52.

5.4. A kódváltás megítélése

A kétnyelvű beszélő jellemzője, hogy beszélgetés során nehézség nélkül, sokszor észrevétlenül vált át a másik nyelvre (vö: Borbély 2001: 187).

A *Rétegzett 2009* kutatás során explicite is rákérdeztünk, hogy *Előfordult-e, hogy egy beszélgetés alatt több nyelvet is használt vagy nyelvet váltott?* Az adatközlők 68%-a igennel válaszolt a kérdésre, vagyis saját bevallásuk szerint volt már rá példa, hogy váltogatták a beszélgetés alatt a nyelveket, 32% viszont nem váltogatja. Nyílt kérdésben rákérdeztünk a váltás/válgatás indítékaira is. Néhány tipikus válasz:

13. táblázat. *Előfordult-e, hogy egy beszélgetés alatt több nyelvet is használt vagy nyelvet váltott?* Tipikus válaszok és a váltás indítéka (*Rétegzett 2009*)

<i>Előfordult már ilyen. Ha idegen volt a társaságban, vagy ha olyan történetet mondok el, ami ukrán nyelven történt meg velem.</i>	Idézés
<i>Ha anyuval beszélék, akkor fordul elő ilyen.</i>	Beszédpartner
<i>Például, van olyan, h. foglalkozok román iskolából gyerekekkel, ukránul foglalkozok vele, ugyanakkor tudom, hogy az tud magyarul. Akkor az általános beszélgetést magyarul folytatom, a szakanyagot pedig ukránul adom elő.</i>	Beszédtema
<i>Baráti körben, szomszédokkal, mivel ők is tudnak oroszul és magyarul is.</i>	Kétnyelvű nyelvi mód
<i>Szoktam néha poénosan oroszul bevágni néhány mondást, meg ha hirtelen csak más nyelven jut eszembe a szó, akkor is.</i>	Nyelvi játék
<i>Amikor magyarul nem tudok valamilyen szót, átváltok az ukrán nyelvre.</i>	Nyelvi hiány
<i>Ha közbeszólt valaki, s utána úgy folytatjuk.</i>	Kiváltás, kötés
<i>Előfordult, pl. abban az esetben, amikor szakmai dologról is szó esett. Ha például más nemzetiségű személy volt a társaságunkban.</i>	Beszélgetés témája
<i>Ez olyankor fordul elő, ha nem magyar a beszélgetőpartnerem. Mivel sem az ukránt, sem az oroszot nem beszélem anyanyelvi szinten, sőt mindeketőt nagyon hiányosan bírom, így kénytelen vagyok változtatni, h. megértessem magam.</i>	Beszédpartner, egynyelvű nyelvi mód, nyelvtudás hiányossága
<i>Előfordult már többször is. Például, ha egy olyan társaságban vagyok, ahol magyarok és oroszok is vannak vegyesen, mindkét oldallal ki kell alakítani a kontaktust, hogy ne érezzék magukat kellemetlenül.</i>	Beszédpartnerek, többnyelvű nyelvi mód

Ezekből a válaszokból láthatjuk, hogy a legtöbb esetben, ha utólag, vagy explicite rákérdezőnk, hogy az adatközlők nyelvhasználatának jellemzője-e a kódváltás, milyen nyelveket használt az előbbi megnyilatkozásában, váltott-e nyelvet, akkor konkrét példákat képesek említeni, sőt általánosításokat is képesek levonni saját kódváltási stratégiáikról. A kódváltás indítékai pedig az adatközlők saját bevallása alapján is széleskörű, a kódváltást kommunikációs stratégiaként alkalmazzák, ha korábban elhangzott történetet idéznek, ha megváltozik a beszédhelyzet, vagy egynyelvűek vannak jelen a társaságban, szakmai beszélgetésekben, ha a beszédtema ezt kívánja, vagy ha a nyelvtudás hiányossága miatt nem jut eszükbe a megfelelő szó vagy szekvencia a társalgás alapkódján.

Tehát a korábbi szakirodalommal ellentétben, mi szerint a kódváltást nem veszik észre beszédükben a beszélők (Crystal 2003: 453), a kárpátaljai magyardomináns kétnyelvű beszélők többsége nagyon is tudatában van annak, hogy éppen melyik nyelvet használja, s azzal is, hogy hatékonyabbá, színesebbé, hitelesebbé tegyék a beszélgetést magyarul/ukránul beszélve gyakran ukrán/magyar nyelvtudásukat is segítségül hívják.

Ahogy ebben az idézetben is láthatjuk: a *násá márká* váltás egyben a szolidaritás, az egy csoporthoz tartozás kifejezése, valamint a kifejezés „*a mi márkánk*” többjelentést is hordoz, ezért alkalmasabb a mondanivaló és a hozzá kapcsolódó kicsit ironikus érzelmi töltet kifejezésére, mint magyar megfelelője.

Szilvia****

19 órája, mobil használatával

Andrea ****, Andi ****, Anita **** és további 21 ember kedveli ezt.

Georgina ***** Jó gép, hazahozod?

18 órája · Tetszik

Szilvia**** Násá márká

18 órája · Mégsem tetszik · 1

A kódváltás az egész világon a kétnyelvűség természetes velejárója, megítélése az egynyelvűek részéről mégis igen negatív. Gyakran illetik gúnynevekkel az ilyen nyelvi keveredést: „franglais”, „frangol”,

„magyol”, „hunglish”, „ungárdajcs”, „fele magyar, fele tót” (vö Wardhaugh 2002: 94; Crystal 2003: 453). A kétnyelvű beszélőket, talán pont az ilyen bírálatok miatt, feszélyezi a nyelvek közötti váltás, és az egynyelvűek társaságában vagy hivatalos alkalmakkor, illetve teszthelyzetben igyekeznek elkerülni. Informális környezetben, szituációkban viszont a kétnyelvűek interakcióinak természetes és hatásos sajátossága. A kétnyelvűek is ambivalensen ítélik meg sajátos nyelvi kompetenciájukat: vannak, akik elítélik saját magukat is a kódváltások miatt, vannak, akik nyelvhasználatuk természetes stratégiájának tekintik.

Mára már számos kutatás, és jelen felmérés is igazolja, hogy a kódváltás nem két nyelv véletlenszerű használata egy megnyilatkozáson, vagy beszédhelyzeten belül lustaságból, vagy nyelvi kompetenciák hiánya miatt, hanem éppen ellenkezőleg, nagyon is szabályozott, és a beszélgetőpartnerektől a két nyelv és a közösségi normák alapos ismeretét követeli meg. Ezek a normák határozzák meg, hogy így használják a nyelvet, hogy a társalgás résztvevői kifejezhessék nyelvhasználatukkal szolidaritásukat, ismerősségüket, jelezhessék a szituáció változását. A kárpátaljai magyarok körében sokan büszkén és tudatosan vállalják nyelvhasználatuk e sajátosságát, ahogyan egyik interjúalany is mondta *„van itt egy olyan nyelvjárás, amit kárpátaljainak szoktak hívni”* és tisztában vannak azzal, ahogyan a munkában elemzett felmérések is rámutattak, hogy magyar beszédükben gyakran használnak másodnyelvi kölcsőnelemeket, alkalmaznak kódváltásokat.

Természetesen vannak olyanok is a közösségben, akiket már megbélyegeztek nyelvhasználatuk miatt, s *„magyar kecskének”* titulálták, vagy *„lemagyárkálták”* őket (vö. még Karmacs 2005: 153), s ezért szégyellik, és saját maguk is negatívan viszonyulnak kódváltásos, idegen kölcsőnelemeket tartalmazó nyelvhasználatukhoz.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy a kódváltás a kárpátaljai magyar nyelvhasználat nem legjellemzőbb sajátossága, csak egy közülük.

Több mint fél évszázada ismert, hogy egy kétnyelvűségi helyzetben lévő közösségben a gyakori kódváltások utalhatnak a nyelvcserére, sőt kapcsolatban állnak vele (Weinreich 1953). Ebben a munkában nem vizsgáltam a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban bekövetkezett kódváltások előfordulási gyakoriságát, ehhez további

kutatások szükségesek, de azt láthatjuk, hogy az eddigi típusokra (15 típus) szinte kivétel nélkül Kárpátalján is található példa. Ugyanakkor a kárpátaljai magyarok határozott identitással rendelkeznek, egy tömbben élnek, saját magyar nyelvváltozatukhoz pozitívan viszonyulnak stb., ezért általában véve a közösséget a közeljövőben nem fenyegeti a nyelvcsere, de mivel a kárpátaljai magyar közösség is (mint minden közösség) rétegzett, ezért egyes rétegei/csoportjai már most is nyelvcsere-helyzetben vannak, főleg szórványvidéken (vö. Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003, Gereben 1996, Orosz szerk. 2007).

Bár a kódváltás jelensége és egyes sajátosságai minden kétnyelvű közösségben azonos vagy hasonló, előfordulási gyakoriságuk és típusaik és megítélésük közösségenként eltérőek lehetnek.

Kárpátalján a kódváltás megítélése ma is különböző, s addig így is lesz, míg élnek olyanok a világon, akik a kétnyelvűséget abnormális jelenségnek tekintik, s míg a nyelvi alapú diszkrimináció nemcsak divatos, hanem törvények által támogatott is lesz. Ezért fontos, hogy az élőnyelvi kutatásokkal feltárjuk a továbbiakban is a kétnyelvűség különleges voltát, hiszen tapasztalati tény, hogy a bilingvis személyek semmivel sem kevesebbek mint a monolingvisek, sőt, bizonyos vonatkozásokban többek: gondolkodásuk divergens, személyiségük flexibilis, szociális problémákra lényegesen érzékenyebbek, toleránsabbak másokkal és más kultúrákkal szemben (vö. Navracsics 1999: 30).

Kódváltás, nyelvi játék egy kárpátaljai településnévtáblán

VI. SZÓKÖLCSÖNZÉS A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉGBEN

A kölcsönzés (borrowing) Haugen szerint (1950: 212) „egy nyelv elemeinek egy másik nyelvbeli reprodukciójára tett kísérlet”. Trudgill megfogalmazásában „Az a folyamat, amelynek során kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a kölcsönszavak (...) az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak” (Trudgill 1997: 41).

19. hipotézis. *Az adatközlők többsége saját bevallása szerint is használ kölcsönszavakat, tudatos jelenség.*

20. hipotézis: *A szókölcönzéshez való attitűd pozitív: úgy tekintenek erre a jelenségre, mint a kétnyelvűség természetes velejárójára.*

A *Rétegzett 2009* kutatás kérdőívében nyílt kérdésként szerepelt, hogy *Szokott-e ön magyar beszédében ukrán szavakat, kifejezéseket használni? Milyeneket például? Mit gondol, miért?* A megkérdezett 387 adatközlő közül 311-en válaszoltak erre a kérdésre, és közülük 247-en igennel (74%), azaz használnak kölcsönszavakat.

A kölcsönzéseket négy szempont szerint vizsgáltam: a szókölcönzés típusa, a kölcsönzött elem szófaja, a kölcsönzés valószínű motivációja és a kölcsönzéshez fűződő attitűd alapján.

6.1. A szókölcönzés típusai szerint

Az adatközlők szinte kizárólag közvetlen kölcsönzéseket említettek példaként (a kölcsönszavak típusairól lásd bővebben Csernicskó szerk. 2003: 125–138; Márku 2004: 44–55), vagyis olyan szavakat, amelyeket eredeti másodnyelvi hangalakjában veszünk át, a szükséges hang- és alaktani beépülést lehetővé tevő változtatásokkal (Lanstyák 1998: 31).

Összesen 140 kölcsönszó szerepelt a korpuszban (lásd 15. táblázat). A táblázatban a közvetlen kölcsönzéseket olyan írásváltozatban közlöm, ahogy a kitöltött kérdőívben szerepelt. Mindössze 2 példát említettek hangalak-kölcsönzésre (*dokument=dokumentum, konzerva=konzerv*). Hibrid kölcsönszót egyet találtunk a korpuszban (*lepadéltam=leestem*), jelentéskölcsönzéseket, tükörszavakat és -kifejezéseket pedig egyáltalán nem említettek az adatközlők. Ez érthető is, hiszen a hibrid kölcsönszavak összetételek, s ezért viszonylag ritkák. A jelentéskölcsönzések és

tükörszavak pedig nem idegen csengésűek, ezért nagyon ritkán vesszük észre beszédünkben, a beszélőben nem tudatosul másodnyelvi eredete.

6.2. Kölcsönzés szófaj szerint

Amint várható volt, az adatközlők által felsorolt kölcsönzött elemek nagy többsége (123 szó) főnév. De szerepelt a korpuszban 6 mondatzó, 4 határozószó, 3 melléknév, 4 ige. (lásd 14. táblázat, a Mellékletben).

Legnagyobb gyakorisággal a *bulocska/bulácska/bulácski=zsemle* (38 előfordulás) *paszport/pászpport=személyi igazolvány* (32 előfordulás), *májka/májki=atléta trikó*, *szprávka= igazolás*, *prava/práva=gépko-csívezetői jogosítvány* (10–10) előfordulás, *bánka/bánki=befőttesüveg*, *pacska/pácski/pácska=csomag* (9–9) előfordulással jelent meg az adatközlők válaszai között. Ezeknek a kölcsönszavaknak a gyakori, elterjedt használatát jelzik a különböző alak és ejtésváltozatok is.

Ellenőriztem, hogy ezek a kölcsönszavak előfordulnak-e a Termini ht¹⁸¹ -adatbázisban. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat közös projektje a határon túli nyelvváltozatok határtalanítása. „A határtalanítás, ez a sokak számára még furcsán, idegenül csengő szó azokat a nyelvészeti – jelenleg leginkább lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti – munkákat jelenti, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai, azaz a címük szerint a "magyar" nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok (értelmező szótárak, idegen szavak szótárak, helyesírási szótárak és a helyesírás-ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, névszótárak, csoportnyelvi szótárak, kétnyelvű szótárak, nyelvtanok, helyesírási, nyelvhasználati, stilisztikai kézikönyvek stb.) – címükkel összhangban – ne a **magyarországi** magyar nyelvvel foglalkozzanak, hanem az **egyetemes magyar nyelvvel**, amely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is.” – írja Lanstyák István a határon túli adatbázis (korábban ht-lista, most Termini adatbázis, Ht-online) bevezető honlapján (<http://ht.nytud.hu/htonline>). A szóhatártalanítási program keretében eddig három szótárba javasoltak a kutató-

¹⁸¹ Ht = határon túli

hálózat munkatársai ht szavakat, szókapcsolatokat, alakváltozatokat, jelentéseket, vonzatokat: az Osiris Helyesírás szótári részébe, a Tolcsvai Nagy Gábor által írt Osiris Idegen szavak szótárába, valamint az Eöry Vilma főszerkesztésével készült Értelmező szótár +-ba. Jelenleg a Microsoft Office XP szövegszerkesztő programjaihoz készített helyesírás-ellenőrző határtalanítása van napirenden Prószyék Gábor és munkatársai jóvoltából¹⁸² (vö. Beregszászi–Csernicskó 2004c, Kolláth 2005, Tolcsvai 2007 stb.).

2007 óta on-line is elérhető szótárban, mely a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák és kutatóhelyek¹⁸³ összehangolt munkájának gyümölcseként jött létre 2004-ben, azokat a magyarországiaktól eltérő, idegen eredetű szavakat igyekszünk összegyűjteni, amelyeket a Kárpát-medencében, az országhatáron túl élő magyarok használnak. A ht-online egy „hét nyelven beszélő szótár”¹⁸⁴ mivel mind a hét, Magyarországot körülvevő ország magyarul régióinak szavait tartalmazza (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Horvátország, Muravidék, Órvidék). A ht adatbázisban található szavak és állandósult szókapcsolatok túlnyomó része a többségi nyelvek hatására jött létre közvetlen vagy közvetett kölcsönzéssel; csekély számban fordulnak csak elő olyan alakulatok, amelyek az átadó nyelvektől függetlenül keletkeztek. A szótárépítők célja egyrészt az, hogy lehetővé tegyék a felhasználóknak, hogy megismerhessék más magyar nyelvváltozatok sajátos szavait és szójelentéseit (pl. *buletin, hranolki, bambusz, gruscsik, cicibán, melanzs*), másrészt az, hogy e régiók beszélői megismerhessék e szavak közmagyar megfelelőit (ha vannak ilyenek).

¹⁸² A szóhatártalanításról bővebben lásd: <http://ht.nyttud.hu/htonline/present.php?action=szohatartalanitas>;

¹⁸³ A nyelvi irodák az MTA anyagi támogatásával jöttek létre 2001-ben a felvidéki Dunaszerdahelyen Szabó Mihály Gizella vezetésével (Gramma Nyelvi Iroda), a kárpátaljai Beregszászban Csernicskó István vezetésével (Hodinka Antal Intézet), az erdélyi Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön Péntek János (vö. Péntek 2002) vezetésével (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet), a vajdasági Magyarkanizsán Papp György vezetésével (Magyar Nyelvi Korpusz) és Gábrityné Molnár Irén közreműködésével (Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka). 2007-ben Szoták Szilvi és Kolláth Anna kezdeményezésére megalakult az Imre Samu Nyelvi Intézet (ISNYI), amely összefogja az ún. kiségiókból, Horvátországban, a Muravidéken (Szlovénia) és az Órvidéken (Burgenland, Ausztria) létrejött munkacsoportokat. A nyelvi irodák és kutatóhelyek közös kutatási programjait szervezési szempontból részben az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, részben az MTA Nyelvtudományi Intézete koordinálja.

¹⁸⁴ <http://karpatalja.ma/tudomany/115-het-nyelven-beszelo-magyarmagyar-szotar>.

A ht-online építésében részt vesznek a különböző határon-túli régiók¹⁸⁵ munkatársai. Az adatbázis jelenleg összesen 3659 címszót tartalmaz, ezek közül 553 (15,1%) kárpátaljai „felségjelzésű”, azaz Kárpátalján is adathozható.

Az adatbázisban a kérdőíves adatok alapján leggyakoribb szavak is megtalálhatóak. A kölcsönszavak beépültségét, elterjedtségét bizonyítja az is, hogy az írott nyelvhasználatban is megjelennek, nemcsak beszédben, az adatolt példamondatok egy része sajtóból, a kárpátaljai vonatkozású szépirodalmi alkotásból származnak.

bulocska¹⁸⁶ fn ~k, ~t, ~ja *Gaszt* **Ka** (*nép*) (*közh*) (*biz*) zsemle ♣ **Ka** *Sokáig kuporgatott pénzből vásárolta meg a méregdrága angol szövetet, a legjobb szabót ajánlották hozzá, s akkor jött ez a gnóm, émelyítő szaga megtörte a megálmódott elegancia mulandó varázsát, és megidézte helyette a lukas gyomrú piaci kofákat, akiknek soha nincs idejük ebédelgetni, hát kis fonott bulocskákból csipegetnek, miközben honnan lenne fogalmuk arról, hogy abulocska nem illik Gyurikához.* (Berniczky Éva: A tojásárus hosszúnappja. Budapest: Magvető, 2004., 88. old.)

paszport fn ~ok, ~ot, ~ja 1. *Hiv* **Ka** (*ált*) (*közh*) (*biz*), **Mv** (*id*) (*közh*) (*biz*) útlevél ♣ **Ka** *Azt mondja a cenzúr oroszul: Milyen paszport ez? De nekünk olyan paszportunk vót, hogy az az egy éves.* (Punykó Mária: Reggelt adott az Isten. 117.o.) ♣ **Ka** *Voltam nála a pecsétért, de azt mondta, hogy nem pecsételhet, mert lejárt a paszportom.* (Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000, 142.old)

2. *Hiv* **Ka** (*ált*) (*közh*) (*biz*) személyi igazolvány ♣ **Ka** *Az igazságügyi minisztérium már a Miniszteri Kabinet elé terjesztette azt a törvénytervezetet, amelynek életbe lépésével Ukrajnában megszűnnének a személyi igazolványok (paszportok) és helyettük az emberek csupán egy igazolványt kapnának.* (Kárpáti Igaz Szó, 73. szám., 2006.máj.25.)

♣ **Ka** *Az egyik blokkszomszédom -- kárpátaljai ukrán srác -- érdeklődve elkérte tőlem a "paszportot", majd rábukkanva a szovjet személyi igazolványban még szereplő, a nemzeti hovatartozást feltüntető bejegyzésre: "magyar", megkérdezte, hogy mi, kárpátaljai magyarok miért nem költözünk át mindannyian Magyarországra.* (Kárpáti Igaz Szó 2004. december 21., 3. o.) (→passeport, passzus, pasaport, pasz, pass, reisepass, pászport)

májka¹ fn ~k, ~t, ~ja *Ölt* **Ka** (*ált*) (*közh*) (*biz*) ujjatlan sporting; trikó ♠ **Ka** *Amint látom, a levetett télies alsó öltözék helyett most kapjuk meg a nyári viseletnek megfelelő májkákat, azaz fehér vagy világosszürke atlétatrikókat és a fekete klottgatyákat.* (Tábori posta. Együtt, 2007. év., 1.sz., 27. o.) (→májica, májca, majó)

szprávka fn ~k, ~t, ~ja *Hiv* **Ka** (*ált*) (*közh*) (*biz*) igazolás ♣ **Ka** *Adtak nekem egy szprávkát, hogy mehetek este is, meg a többi is hazakísérhetem, mert tanulunk oroszul.* (Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000, 16.o.) ♣ **Ka** *A*

¹⁸⁵ Kárpátaljáról Cserniczkó István és Márku Anita.

¹⁸⁶ A szócikket a Termini adatbázisban kialakított formában közlöm. A rövidítésekről és jelölésekről a Termini honlapján tájékozódhat az érdeklődő <http://ht.nytud.hu/htonline>;

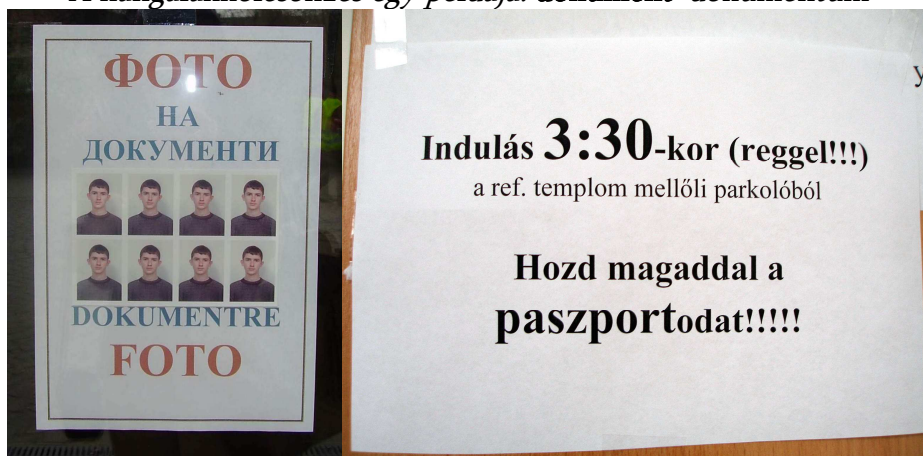
szóláshasonlat szerint a rangjelzés nélküli hohol (ukrán) annyit ér, mint a szprávka (igazolás) pecsét nélkül. (Együtt 2007/2. szám, 5. o.)

práva fn ~k, ~t, ~ja *Hiv Közl* **Ka** (*ált*) (*közh*) (*biz*) gépkocsivezetői jogosítvány ♣ **Ka** Az utóbbi évtizedekben magától értetődően használatosak mind a falusi, mind a városi fiatalok és idősebbek beszédében az olyan szlávizmusok, mint *bánka* 'befőttesüveg', *kriska* 'fémfedő', *práva* 'jogosítvány', *ucsiliscse/ucsi* 'szakiskola', *zájáva* 'kérvény', *dovidka* 'igazolvány', *kolonka* 'bojler', *marsrutka* 'iránytaxi', *kassza* 'pénztár'. (Nyelvromlás. www.hhrf.org/karpatiigazszo)

bánka fn ~k, ~t, ~ja *Házt Ka* (*ált*) (*közh*) (*köz*) befőttesüveg ♣ **Ka** Kavarogtak benne a szoboravatás képei, az egyikén váratlanul megjelent a töltött káposzta, amely a visszautasított ebéd helyett literes üvegben, *bánkában*, ahogy Szidónia mondta, vándorolt a szigorúan bizalmas iratok alá. (Élet és Irodalom, 2001. 45. évf., 42. szám. <http://es.fullnet.hu>; Berniczky Éva - Ungvár - írásából) (→bánki)

pácska fn ~k, ~t, ~ja *Ker Ka* (*ált*) (*közh*) (*biz*) csomag ♥ **Ka** Kérnék egy pácska gyufát. (f.n.) (→pácski)

A hangalakkölcsönzés egy példája: dokument=dokumentum

A hétköznapi nyelvhasználatban teljesen természetes, hogy személyigazolvány helyett a paszport kölcsönelemet használják a kárpátaljai magyarok

6.3. A szókölcsonzés indítékairól

A szókölcsonzés indítékairól a magyar jövevényszó-kutatás szakirodalmában részletesen olvashatunk.¹⁸⁷ A megkérdezett adatközlők a szókölcsonzés leggyakoribb indítékaként a kétnyelvű környezet hatását, és a „megszokást” említették.

Környezet miatt

„Mert itt élünk, és ha az a neve, akkor azt magyarul nem fogják megérteni, hogyha én egy kiflit szeretnék vagy egy zsömlét. Ezeket így hallottuk, és így jegyeztük meg”.

„Mert Kárpátalján élünk, átvettük ezeket a szavakat. Használjuk, mert nem tiszta magyarok között élünk”.

„Az idegen szavak használatának oka a kontaktushatás. Ezt nem tudja elkerülni, mivel egymás mellett élnek a magyarok és ukránok”.

A válaszadók közül sokan azzal magyarázták a kölcsönzést, hogy ukránul/oroszul hamarabb jut eszébe a szó, esetleg már kiskorukban is így tanulták meg, s a későbbiekben (különösen, ha az iskola tannyelve az ukrán) sem sajátították el a standard magyar ekvivalensét.

(8) interjúrészlet

*TM: És tud ilyeneket?*¹⁸⁸

AK: Hát itt a szláv szavakra gondolsz, ugye? Persze. Ugyanúgy vannak itt is.

TM: LEGINKÁBB. EZEK A BEÉPÜLT SZAVAK.

AK: ezek igen, ugyanúgy vannak itt is, mint bárhol Kárpátalján. A bulocska, a, a bufet, a mondjatok csak néhányat.

TM: Májka.

AK: Májka.

TM: Paszport.

AK: Paszport. Így van, így van, a paszport, igen. De viszont még tükörfordításokkal is találkoztam, és ez érdekes. Kiesett a hó, ugye

¹⁸⁷ A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok kölcsönzéseinek indokairól lásd pl. Kótyuk 1995, Fodó 1973, Lizanec 1993, Csernicskó 1995, Márku 2004.

¹⁸⁸ Az interjú azonosító kódja: 193_salánk_1971_no_anytr

a vőpáv sznyeg. Igen jellemző ezen a településen. Tehát ő eleve két tannyelvű iskola, ukrán-magyar. Na most a magyar az úgy van, hogy, vagyis az ukrán, hogy magyar anyanyelvű gyerekek tanulnak ott, de viszont nagyon sok ukrán, há nem nagyon sok, három-négy ukrán anyanyelvű tanár tanítja (.) az ukrán osztályokba az ukránt. És hát ez azzal jár, hogy a gyerekek akkor elkezdik, tehát ő azt mondja, hogy cserhuválok (naposkodom) meg ő u klász (az osztályban), meg ülök a pártán (padon), ülök a daskára. És, és akkor sokszor még a magyar gyerek is mondja ezt. Tehát ettől aztán nagyon kiborulok.

Lanstyák István (1998: 32) megállapítja, hogy a szókölcsonzés mértéke és jellege regiszterenként (és földrajzi, valamint társadalmi dialektusonként) jelentős eltéréseket mutat. A kárpátaljai felmérések (korábbi vizsgálatok és a mostani is) arra engednek következtetni, hogy a szaknyelvek meglehetősen sok kölcsönelemet tartalmaznak; szakkifejezéseknél, szakszavaknál fokozottan jelentkezik a nyelvi hiány. Ez részben azzal magyarázható, hogy a szakiskolák és szakközépiskolák (illetve a felsőoktatásé is, kivéve a beregszászi főiskolát) tannyelve többnyire az ukrán, így a szakmát és a szakkifejezéseket nem magyarul tanulják. Az oktatás felelőssége lenne, hogy a kötelező 9 általános vagy a 11 éves középiskolai oktatás során folyamatosan, *az additív/hozzáadó szemlélet fényében*, felhívja a figyelmet a kölcsönzésekre és egyéb interferenciajelenségekre. Ezzel a hozzáállással kevesebb kommunikációs kudarcban lenne része egy autószerelőnek, kőművesnek, könyvelőnek stb. akár itthon, akár anyaországi munkavállalása során.

Nyelvi hiány miatt, hiánypótló kölcsönzés¹⁸⁹

„Valamikor hamarabb ezek jutnak eszembe”.

„ Igen. Példát nem írok, de azt gondolom azért, mert vannak szavak, melyeket többször mondok ki ukránul, mint magyarul. Így mely szó hamarabb jön a nyelvemre, azt mondom ki”.

„ Szoktam, mert a terület, ahol élünk kétnyelvű és keverednek bennem a szavak”.

¹⁸⁹ Válaszok a Rétegzett 2009-ből

„ Sajnos igen, mert kiskoromban így tanultam meg, s így hamarabb eszembe jut a neve. Veszek váflit a boltban, elhagytam a paszportomat”.

„ Az alkatrészek megnevezését mindenkitől oroszul hallom, aki használja, és többnyire ők se tudják magyarul, pedig érdekelne. Az eladók között alig találni magyar anyanyelvűt, aki tudná a szakszavakat”.

Egy korábbi kutatás eredményei alapján még egy indítékról szeretnénk szólni, nevezetesen arról, hogy a másodnyelvi szó és elsőnyelvbeli megfelelője között valamilyen stilisztikai, hangulati különbség van. Ilyen például az *obsi* szó, amely az adatközlők szerint nem feleltethető meg a *kollégium* szónak, a *zacsot* kárpátaljai magyar megfelelője, a *szigorlat* pedig nem fedi a szó magyarországi jelentését (vö. Csernicskó szerk. 2003: 130–138, Márku 2004: 44–55, Márku 2008a, 2008c). Vagyis a szókölcsonzést mint kommunikációs szükségletet (vö. Grosjean 1982: 330) a nyelvhasználat árnyalásának igénye is előhívhatja.

Két közvetlen kölcsönzés: *квác* és *csiga-biga*

6.4. A szókölsönzéshez való viszony

A kérdőívben megkérdeztük azt is, *Mi a véleménye arról, ha valaki ukrán/orosz szavakat is használ magyar beszédében?* A nyílt kérdésre adott válaszokat csoportosítottuk. Az egyik szempont a kölcsönzéshez való attitűd volt: a 307 válaszadó közül 123-an (40%) közömbösen, semlegesen viszonyulnak a kérdéshez, s az a véleményük, hogy ez magánügy, megszokás, nem zavaró, hanem természetes jelenség. 95-en negatívan (31%) vélekednek a nyelvek keveréséről, s közülük sokan helytelennek, nyelvcsúfításnak tartják, szerintük a vendégnyelvi elemek veszélyeztetik a nyelv tisztaságát, szépségét, bár azt közülük sokan hozzátesszik, hogy gyakran maguk is használnak kölcsönzéseket beszédükben.

Nagyon kevesen válaszolták azt, hogy egyáltalán nem használnak kölcsönöszavakat (64 fő, 16/): főleg érzelmi és „normakövető”¹⁹⁰ magatartással indokolták válaszukat.

Nem használ kölcsönzót, negatívan viszonyul hozzá

„Nem szoktam, nem jellemző, mivel én tiszta magyar településen élek, és ez a településünkre sem jellemző”.

„Nem nagyon. Igyekszem kerülni az ilyesmit, de néha talán előfordul”.

„Nem szeretem keverni a nyelveket”.

Ez a nyelvféltés az anyanyelvű iskolai nevelés következményeként értelmezhető, az évtizedekig fennálló nyelvművelő szemlélet hatása. Több generáció nőtt fel olyan ideológiák kényszere alatt, amely a szocializmus homogenizációját segítette az által, hogy az anyanyelvoktatásban „az egynormájú, felcserélő szemléletű, a különbségek elmosására törekvő, a nyelvi változatosságot figyelmen kívül hagyó” anyanyelvi oktatást szorgalmazta, „melynek lényege, hogy nem tudatosítják a diákokban saját regionális nyelvváltozataik jellegzetességeit, értékeit, hanem mindent a magyar(országi) standard nyelvváltozat normáihoz mérnek, s mindazt, ami nem egyezik ezzel az eszménnyel, stigmatizálják” (vö. Beregszászi 2011). Ennek a szemlé-

¹⁹⁰ A standard egynyelvű norma szerint a kölcsönzés normasértő.

letnek a hatására váltak sokan bizonytalan (anya)nyelvhasználókká, akik a kitűzött nyelvi eszménynek (a magyarországi egynyelvű nyelvi normának egy kétnyelvű környezetben teljesen természetes módon) nem tudtak megfelelni, de a saját nyelvhasználatukkal pedig az iskolai tiltások (a nyelvjárási és kétnyelvűségi elemek szükséges tisztogatása, írtása a nyelvből) miatt elégedetlenek, ambivalensen ítélik meg, vagy alulértékelik nyelvváltozatukat, esetleg meghasonlanak saját magukkal.

Például: *„Hát nem szép dolog, de mindenki használja őket. Már nem is lehet észrevenni, így szoktuk meg”.*

„Ha valaki magyar, ne használjon ukrán szavakat, de itt nem lehet csak magyarul beszélni. Van, hogy muszáj ukrán szavakat is használni, hogy megértsék”.

„Jó lenne leszokni róla tudatosan”.

„Én is használom, de szerintem, csúnyítja a magyar nyelvet”.

Az 1990-es évektől kezdődtek azok a nyelv- és oktatástervezési munkálatok, amelyek tudományos kutatásokra alapozva bizonyítják az effajta szemlélet eredménytelenségét, s konkrét célok és munkafázisok megfogalmazásával kárpátaljai magyar nyelvészek, kutatók, pedagógusok megkezdték az anyanyelvi nevelés reformját, a szemléletváltást (lásd bővebben: Csernicskó szerk. 2003, Csernicskó szerk. 2010a, 2010b; Csernicskó 2004, 2005, 2006, Beregszászi–Csernicskó 2004a, 2004b). Beregszászi Anikó szerint „a szükséges szemléletváltás csak jól átgondolt oktatási stratégiai döntések segítségével valósítható meg és a *Milyen volt? – Miért akarunk változtatni? – Hogyan lehet ezt elérni? – Milyen legyen?* négyes tengely mentén gondolandó el”. A beregszászi főiskola Magyar tanszéke és a Hodinka Antal Intézet munkatársai kidolgoztak az ukrán oktatási minisztérium jóváhagyásával egy új tantervet (magyar nyelv), mely a modern nyelvtudomány és nyelvpedagógia alapelveire épül. A hangsúlyt nem az öncélú, száraz grammatikai-oktatásra, hanem a helyzethez igazodó nyelvhasználat, a kommunikatív kompetencia fejlesztésére helyezi, hogy az iskolából kikerülő kárpátaljai magyar fiatalok magabiztosan és tudatosan tudjanak válogatni a rendelkezésükre álló nyelvek, nyelvváltozatok közül, hogy a különböző élethelyzetekben a szituációnak megfelelően hatékonyan tudjanak megnyilvánulni szóban és írásban egyaránt (vö. Beregszászi 2011).

„Mindenképpen új, a nemzetközi és magyar nyelvtudomány szellemiségével egyező az új tanterv szemléletváltása a magyar nyelv különböző változataival, a nyelvi változatossággal kapcsolatban. Hiába is keresnénk a tantervben olyan részeket, amely arra buzdítja a tanárokat, hogy irtsák ki a tanulók nyelvhasználatából a nyelvjárási jelenségeket vagy a magyar nyelv kárpátaljai helyzetéből adódó kontaktusnyelvi hatásokat. Azaz: a tanterv nem a felcserélő (szubtrakív), hanem a modern nyelvészeti és nyelvpedagógiai álláspont által képviselt, nyelvi emberi jogi szempontból is támogatandó hozzáadó (additív) nyelv-szemléletet alkalmazza és ajánlja a pedagógusoknak” (Beregszászi 2011).

Visszatérve a *Rétegzett 2009* kérdőíves felmérés eredményeihez, a válaszadók csaknem harmada (89 fő, 29%) kifejezetten pozitívan viszonyult a nyelvhasználatban jelentkező kétnyelvűségi jelenségekhez. A kétnyelvű helyzet természetes velejárójának tartják a kölcsönzések használatát, elfogadják, maguk is használják.

Természetesek, helyénvalóak nyelvhasználatunkban

„Használjuk, mert ránkragadtak anélkül is, h. akarnánk v. észrevennénk, ezeket már nagyon megszoktuk és nem is tűnik fel nekünk, hogy ezek nem magyar eredetű szavak. Ezt nem tartom helytelennek, attól, hogy ezek a szavak bekerültek a nyelvbe, az még magyar marad”.

„Mi nem Magyarországon lakunk, s nem úgy beszélünk magyarul. Van úgy, hogy akaratlanul is használunk ilyen szavakat a beszédünkben, mivel más nemzetiségekkel élünk együtt, s ez alakult ki. Másat nem tudok erről.”

„Ezek a szavak már annyira beleolvadtak Kárpátalján a mindennapi nyelvhasználatunkba, hogy már szinte természetesnek tűnnek”.

„Gyakran használók, mivel az ukrán kifejezések néha helyénvalóak”.

„Szoktam, talán azért, mert a szüleimtől már így tanultam a magyart, hogy ezek a szavak már benne voltak a szókincsünkbe”.

„Szerintem, azért, mert mosódik össze a magyar az oroszsal. Pl. Tasnádon így beszélnek: Éppen most muszáté zákrété? Sőt nincs is erre felé orosz vagy ukrán, helyette - **”po zákárpátszki”**”.

„Igen, szoktam. Bulocska, paszport, marsrutka, pára. Ennek oka a nyelvi kontaktushatás. Ezeknek a szavaknak a használata teljesen természetessé vált a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban”.

Többségük tudatában van, hogy használ kölcsönelemeket, s azzal is tisztában vannak, hogy a Kárpátalján használt nyelv önálló nyelvi rendszer, kontaktusváltozat. Ezt bizonyítja az alábbi interjúrészlet is, amit egy munkácsi fiatalemberrel készítettünk.

Interjúrészlet¹⁹¹

TM: És vannak olyan szavak, kifejezések, amelyeket Kárpátalján használnak és Magyarországon nem? Esetleg nem is ismerik azt a kifejezést? Használják-e itt Munkácson azt a szót, hogy paszport, bulocska?

AK: Igen, igen

TM: Mit gondolsz, miért használják ezeket a szavakat?

AK: Hát ezek ők onnan jönnek, hogy, hogy ők **van itt egy olyan nyelvjárás, amit kárpátaljaiak szoktak hívni, és ezek azok a szavak, amik így beletartoznak**¹⁹². Ezek ilyen, vagyis ez egy olyan ők nyelvjárás, hogyha ezt így mondhatjuk idézőjelbe, amelyikbe beletartoznak a magyar szavak is ők, de beletartoznak ezek a szavak. És vannak olyan ukrán nemzetiségűek vagy nyelvűek, akik viszont magyar szavakat is használnak. És úgy érzem, hogy ez azért, mert itt egy olyan ők nyelvi közeg van, ahol ezek a szavak nemzetközivé [nevetve] vagy ilyen ők nyelvközivé váltak ők, én úgy látom.

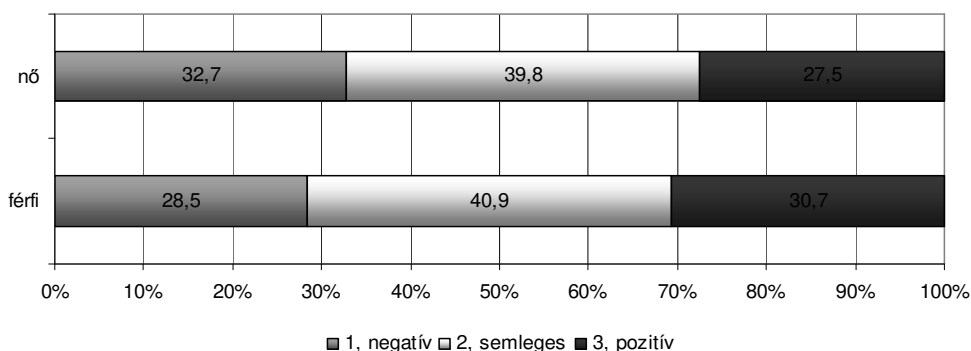
Feltételeztem, hogy az adatközlők neme, korcsoportja, iskolai végzettsége és az iskola tannyelve befolyásolhatja, hogy milyen attitűdöket táplálnak a kétnyelvűségi jelenségek nyelvhasználatukban való megjelenésével szemben. Korcsoportoknál nem találtam jelentős együttjárást a változók között, nagyjából egyforma a megoszlás a

¹⁹¹ Az interjú azonosítója: 147_MUNKACS_1975_FERFI_ANYTR

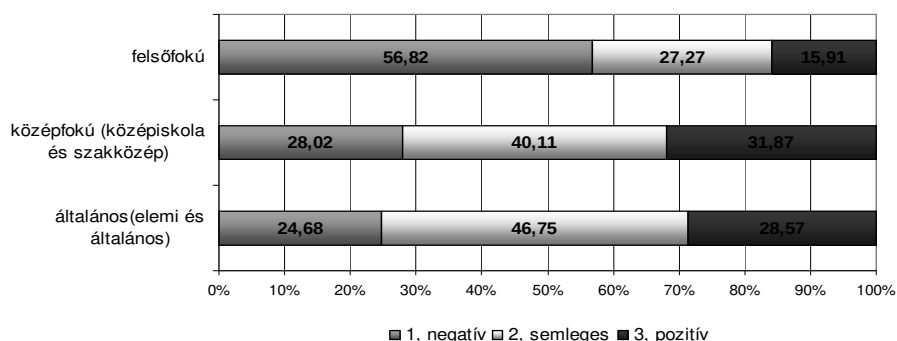
¹⁹² Kiemelés tőlem.

tannyelv szerint is, és a nemek tekintetében sem nagy az eltérés, igaz, a nők kicsit normakövetőbbek, mint a férfiak, de mindössze 3% az eltérés (24. ábra).

24. ábra. Összefüggés a nemek és ukrán/orusz szavak használata a magyar beszédben között (N=387, %-ban)

25. ábra. Összefüggés iskolai végzettség és ukrán/orusz szavak használata a magyar beszédben között (N=387, %-ban)

Szembetűnőbb összefüggésekre az iskolai végzettség tekintetében találhatunk. Legnagyobb arányban (56,82%) a felsőfokú végzettséggel rendelkező adatközlők helytelenítik az ukrán/orusz szavak keverését a magyar beszédben. Ennek oka talán az, hogy ők vannak leghosszabb ideig kitéve az oktatás közvetítette ideológiáknak. A legtöbb bizonytalan az általános iskolát végzettek között van 46,75%, s a középfokú végzettséggel rendelkezők közül viszonyulnak legtöbbször pozitívan a kölcsönzéshez. (Érdekes lehet néhány év múlva megismételni a vizsgálatot, hogy a folyamatban lévő szemléletváltás az anyanyelvtanítás módszertanában, jelekedezik-e majd az adatközlők attitűdjeiben is.)

A kárpátaljai magyar hanganyagtár¹⁹³ többszáz mélyinterjút elemelve Csernicskó István kitért a szókölcsönzéshez való viszony kérdésére is a saját nyelvváltozathoz való viszony és az identitás összefüggésében (Csernicskó 2008a, 2008b, Csernicskó – Márku szerk. 2007, Csernicskó–Hires-László–Márku szerk. 2008). Hires-László Kornélia (2010) monográfiájában szintén az identitás összefüggésében is vizsgálta a kérdést. A szerzők szintén háromféle attitűddel találkoztak az irányított beszélgetéseket elemelve, legtöbbször viszont pozitívan viszonyulnak saját nyelvváltozatukhoz, s annak jellegzetességeit, pl. a kölcsönzéseket is elfogadják. Ez pedig bizakodásra ad okot a helyi magyar közösség megmaradását illetően: „amíg azok a pozitív vélemények vannak abszolút többségben, melyek nem kiirtani, hanem megtartani szeretnék a helyi nyelvjárás sajátosságait, s ameddig a kárpátaljai magyarok lakta települések lakói kedvezően tekintenek saját nyelvhasználatuk jellemző vonásaira, megmarad az igénye annak is, hogy ezt a magyar nyelvet továbbörökítsék a következő nemzedékek számára is” – írja Csernicskó István (2008b: 78).

A felmérés általános adatai szerint tehát a kárpátaljai magyarok magyar identitása erős. Megnéztem azt is, vajon azoknak a fiataloknak az identitástudata is „stabil”-e, akiknek a jövője függ az aktuális oktatáspolitikai döntésektől (pl. a kötelező emelt szintű érettségi ukrán nyelvből). A munkában az identitás kérdéskörét nem részleteztem helyhiány és a probléma sokrétűsége miatt (ezzel a témakörrel részletesen foglalkozik dr. Csernicskó István 2008a, 2008b, 2009b és kolléganőm, Hires-László Kornélia 2010), de a kérdőívben szerepelnek erre vonatkozó kérdések, s magam is kíváncsi lettem, hogy a fiatalok hogyan tekintenek magyarságukra (az összesen megkérdezett 387 fő közül a 16–19 éves fiatalok aránya 11,6%, azaz 45 fő), ezért néhány kérdésre korcsoportonkénti bontásban megnéztem az adatokat.

1. *Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását?* Legtöbbször azt válaszolták, hogy az anyanyelv és kultúra (21 fő), saját döntés (20 fő), állampolgárság (3 fő).
2. *Fontos a nemzeti identitás felvállalása?* Fontos (37 fő), nem fontos (4 fő), nem tudja (4 fő).

¹⁹³ A hanganyagtárról lásd Csernicskó és mtsai 2005, 2006, 2008a, 2008b.

3. *A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán, mennyire érzi Ön magát...*

a kárpátaljai magyarsághoz tartozónak: 4,4 átlag;

a magyar nemzethez tartozónak: 3,6;

az ukrán nemzethez tartozónak: 2,8;

ukrán állampolgárnak: 3,2.

4. *Ön szerint akadály a érvényesülésnek Ukrajnában, ha az ember magyar?*

Minden téren akadályt jelent (7), bizonyos területeken akadályt jelent (35 fő), nem akadály (3 fő), nem akadály, sőt előny (0).

Ezekből az eredményekből látszik, hogy a teljes mintához hasonlóan a fiatalok is pozitívan viszonyulnak a magyarságukhoz, büszkéké rá.

Összefoglalva az eddigieket láthatjuk, hogy a kárpátaljai magyarok vélekedése szerint a kölcsönzés természetes velejárója a nyelvi kontaktusnak, a kölcsönelemek pedig a nyelvi rendszer részét képezik. Közülük csak kevesen viszonyultak negatívan e jelenséghez. Bár a kölcsönszók használata egy interakciós szituációban elsősorban nem tudatos, direkt kommunikációs stratégia (de lehet az is)¹⁹⁴, mégis, ha explicite rákérdezzünk nyelvi viselkedésük okaira, számos példát és többféle motívumot tudnak említeni. Hipotéziseim (19. és 20.) beigazolódtak.

A kétnyelvűség különösen látványos a szolgáltatások reklámozásában

¹⁹⁴ Tudatosan kerülheti a kölcsönszók használatát egy kétnyelvű kárpátaljai pl. egy nyelvi magyarországival társalognak, hogy elkerülje az esetleges kommunikációs kudarckokat.

VII. KÉTNYELVŰSÉGGEL, KÓDVÁLTÁSSAL KAPCSOLATOS NYELVI MÍTOSZOK

Egy közkeletű *nyelvi mítosz*¹⁹⁵ szerint egy kétnyelvűségi helyzetben lévő közösségben a gyakori kódváltások és kölcsönzések utalhatnak a nyelvcserére, sőt kapcsolatban állnak vele (lásd pl. Weinreich 1953). A valóság ezzel szemben az, hogy sem a szókölcönzés, sem a kontaktushatás bármely más típusa nem tartozik a nyelvcserét kiváltó tényezők közé. Ez egynyelvű közösségekben eleve lehetetlen, hiszen az egy nyelvet nincs mire "lecsereálni" (ennek ellenére ez létező aggodalom), de a kétnyelvű közösségekben sem nyelvi tényezők "felelősek" a nyelvcseréért. Ha egy kétnyelvű közösségben nyelvcseré kezdődik, annak mindig társadalmi, politikai, tehát nyelven kívüli okai vannak. Annak, hogy egy kétnyelvű közösségben nyelvcseré indul meg, s esetleg végbe is megy, mindig nyelven kívüli okai vannak (vö. <http://ht.nytud.hu/htonline>). Egy ilyen közösség általában akkor mond le az egyik nyelvről, ha

- azt nem tartja elég "hasznosnak", vagyis csak bizonyos nyelvi színtereken korlátozottan vagy egyáltalán nem lehet használni, illetve kevés és a beszélők számára nem túl fontosnak tartott funkciókban tudja csak használni;
- nagyon negatív attitűdök és sztereotípiák kapcsolódnak hozzá (pl. az elmaradottság képzetét kelti, mivel beszélőinek többsége alacsonyabb társadalmi rétegekből származik, ill. jórészt olyan foglalkozásokat űz, amelyeknek nincs presztízsük a közösségben);
- a beszélők olyan szoros közösségben élnek a többségi nyelvi csoporttal, hogy kétkultúrájúvá válnak, s egyre nagyobb mértékben azonosulnak a másik etnikummal és – ezzel együtt – annak nyelvével is (azaz nemcsak integrálódnak a többségi társadalomba, hanem asszimilálódnak is hozzá).

Jelen munkában nem vizsgáljuk a kódváltások és kölcsönzések gyakoriságát, de a korábbi kutatások szerint a kárpátaljai magyarság körében erős az etnikai identitás, magas az anyanyelv (a magyar)

¹⁹⁵ A nyelvvel kapcsolatos közkeletű téves vélekedések (lásd bővebben Lanstyák 2007a: 156; 154–172; Lanstyák 2007 b: 173–212).

társadalmi presztízse, ami nagyon fontos tényező a nyelvmegtartásnál. Tehát a közösséget egyelőre nem fenyegeti a nyelvcsere. A munka során részletesen is kitérek ezen kérdések, tényezők taglalására.

7.1. A kódváltáshoz kapcsolódó nyelvi mítoszok

Első nyelvi mítosz:. Egy kétnyelvűségi helyzetben lévő közösségben a gyakori kódváltások és kölcsönzések utalhatnak a nyelvcsereire, sőt kapcsolatban állnak vele (lásd pl. Weinreich 1953).

A *valóság* ezzel szemben az, hogy sem a kódváltás, sem a kontaktushatás bármely más típusa sem tartozik a nyelvcsereét kiváltó tényezők közé.

Kétnyelvű közösségekben nem a nyelvi tényezők "felelősek" a nyelvcsereért. Ha egy kétnyelvű közösségben nyelvcsere kezdődik, annak mindig társadalmi, politikai, tehát nyelven kívüli okai vannak.

	Nyelvcsere-helyzetben lévő kétnyelvű közösség	Kárpátaljai magyar
L1 nyelv hasznossága, presztízse	Nem hasznos, alacsony	Hasznos, magas
L2 nyelv hasznossága, presztízse	Hasznos, magas	Hasznos, magas
L1 nyelvhez fűződő attitűdök, sztereotípiák	Negatív	Pozitív
Saját kultúrával való azonosulás	Gyenge etnikai identitás, bikulturalizmus	Erős etnikai identitás

Tehát a kárpátaljai magyar közösséget egészében véve a 2008-ig végzett kutatások alapján egyelőre nem fenyegeti a nyelvcsere, bár vannak olyan csoportjai (pl. a szórványmagyarság), ahol a nyelvcsere folyamata már előrehaladott.

Második nyelvi mítosz: két vagy több nyelv keverése egyetlen beszélgetésen belül a beszélő részéről a nyelvi önkény kifejezése, eredménye zagyva beszéd (vö. Lanstyák 2007b: 174–212)

Valóság: A kódváltás jelenségét pragmatikai és grammatikai szabályok vezérlik, és nyelvileg is rendezett diskurzus jön létre.

A kárpátaljai magyar közösségben is gyakorta használt beszédstratégia, s nem vezet kommunikációs kudarchoz, épp ellenkezőleg: hatékonyabbá teszi a kommunikációt.

Harmadik nyelvi mítosz: A kódváltásos beszéd „bomlott” gondolkodás előidézője vagy következménye.

Valójában nagyon is rendszerezett gondolkodási képességre vall a kódváltásos diskurzus: a két nyelvben való megfelelő szintű jártasságon kívül a kódváltó beszélő még össze is tudja kapcsolni a két nyelv elemeit úgy, hogy a létrejövő diskurzus helyes legyen (vö. Lanstyák 2007b: 174–212).

Negyedik nyelvi mítosz: A két nyelv keverése negatív nyelvi attitűdről tanúskodik.

Valóság: Ennek épp az ellenkezője igaz. A kutatások azt bizonyítják, hogy kódváltással azok a beszélők élnek, aki jártasak mindkét nyelvben, mindkét nyelvvel azonosulnak valamilyen szinten (Márku 2009a).

Beregdedében a rendszerváltás után is maradt a szimbolikus jelentéssel kiegészült megnevezés: Csájna (Teázó, lexikai kölcsönzés), ahol most sincs érvényben a szesztilalom

ÖSSZEFOGLALÁS

A kárpátaljai magyar közösség kétnyelvű beszélőközösség, a mindennapi kommunikáció során két/három (a kisebbségi státusú magyar, az ukrán mint a többségi nemzet nyelve és államnyelv, és a volt Szovjetunió nem hivatalos államnyelve, az orosz) nyelv használatos. Így egy kárpátaljai magyar gyakran kerül olyan helyzetbe, amikor két vagy több nyelv közül kell/lehet választania, s olykor nyelvet kell váltania.

Jelen munka *tárgya* a kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusainak vizsgálata a kárpátaljai magyar közösségben.

A munka megírásával az volt a *célom*, hogy a nyelvészet két huszadik században jelentkező irányzatának, a pszicho- és szociolingvisztikának a szemléletét nagyrészt együttesen alkalmazva elemzem a kárpátaljai magyar közösség kétnyelvűségének olyan jellemző vonásait, mint a kódváltás, a kódválasztás, a lexikai kölcsönzés. Ezt egyrészt – többek között a magyar pszicholingvisztika egyik kiemelkedő alakjának, Pléh Csabának (2010) a két tudományág közös gyökereit bemutató tanulmányából ihletet merítve – azért tesszem, mert a modern tudományágak „felségterületei” között nem könnyű egyértelmű határvonalat húzni; másrészt mert a kétnyelvűség mindkét nyelvtudományi ág egyik kiemelt és kedvelt kutatási területe, és reményeim szerint a két „kötőjeles” nyelvészeti tudományág elméleti háttérének egyidejű alkalmazása közelebb vihet a kétnyelvűség, illetve a kétnyelvű közösségek/személyek nyelvi viselkedésének alaposabb megismeréséhez. Elméleti szempontból talán éppen ez a szemlélet lehet a disszertáció egyik érdekessége. Szándékaim szerint ugyanis a dolgozat talán rávilágít arra, hogy a kétnyelvűség és a kétnyelvű nyelvhasználat kutatása elsősorban akkor hozhat új eredményeket, ha a közösségi nyelvhasználatot előtérbe helyező társasnyelvészet figyelembe veszi a pszicholingvisztikának az egyéni kétnyelvűség kutatása kapcsán elért vizsgálati eredményeit; illetve ha a pszicholingvisztika nem csupán az egyén nyelvi viselkedéséből kiindulva szemléli a bilingviszek nyelvi produkcióit, hanem hasznosítja azokat a kutatási adatokat, melyeket a szociolingvisztika a kétnyelvű csoportok, közösségek nyelvhasználatára, kommunikációs normái témakörében felhalmozott.

Az, hogy a dolgozat a kétnyelvű kárpátaljai magyar közösség kódváltási, kódválasztási szokásait, a csoporton belüli „kétnyelvű nyelvi kódot” a pszicholingvisztika és a szociolingvisztika nézőpontján át szemléli, egy lényeges elméleti és gyakorlati kérdésre mutat rá. Mégpedig arra, hogy a kódváltást, a kódválasztást, a bilingvis közösségben élő egyének kétnyelvű normák irányította nyelvhasználatát – módszertani szempontból tekintve – nagyon nehéz olyan megközelítésben vizsgálni, amely két külön nyelv egymástól elszigetelhető elemeiként kezeli a kódváltásos szekvenciákat, illetőleg azt a kommunikatív stratégiát, mely bizonyos körülmények fennállása esetén kódváltást és/vagy kódválasztást eredményez. A kódváltás (de a nyelvválasztás és bizonyos tekintetben a kölcsönzés is) ugyanis szerves része a kétnyelvű beszélők kommunikatív kompetenciájának, vagy másként fogalmazva: vernakuláris alapnyelvváltozatának.

A kétnyelvű közösségben élő, kétnyelvű normák szerint nyelvet használó beszélők sokszor nem is érzékelik, hogy kommunikációs aktusaik során más nyelvi rendszerhez sorolható nyelvi elemet használnak vagy más nyelv használatára térnek át. Ezek a beszélők ugyanis a csoporthoz tartozó beszélőkkel folytatott kommunikációjuk során a közösségben elfogadott normák szerinti nyelvváltozatukat használják. Annak a „kód”-nak az elemeit alkalmazzák mindennapi kommunikációs stratégiák során, amely történetesen nem csupán egy – s ezt a szociolingvisztikából jól tudjuk – „vegytisztá” formájában egyébként sem létező, egyetlen és egységes, homogén nyelv elemeiből építkezik, hanem amelynek természetes és szükségszerű elemei azok a jelenségek, melyeket hagyományosan a nyelvi kontaktusok hatásainak szokás tekinteni. Ugyanakkor, ha konkrétan rákérdezünk nyelvválasztási és kódváltási stratégiáikra, akkor felismerik, sőt többféle okot és motívumot említenek, ami miatt használják, s azt is tudatosan

A munkában a nyelvi kontaktusok közösségi jelenségeit két síkon vizsgáltam: a kommunikatív kompetenciában (nyelvválasztás, kódváltás pragmatikai okai) és a nyelvi rendszerben (kódváltás grammatikai kényszerei, kölcsönzés).

Többféle kutatási módszert alkalmaztam. A kódváltást a beszédprodukció, a spontán beszéd megfigyelésével, a kárpátaljai magyar hanganyagtár interjúi, illetve az ezekből összeállt „*kódváltás-korpusz*” több mint 300 kódváltásos megnyilatkozást tartalmazó

adatbázisa alapján, a kölcsönzést és szituatív nyelvválasztást pedig *kérdőíves* módszer (nyelvhasználati kérdőív rétegzett 387 fős mintán) segítségével vizsgáltuk. Utaltam továbbá más, a helyi magyar közösség nyelvhasználatát elemző vizsgálatokra is (*Fiatalok 2006, RSS, Rétegződés 2003*).

A Hodinka Antal Intézet szervezésében egy kérdőíves vizsgálatra került sor 2009–2010-ben, melynek célja a 16 évnél idősebb kárpátaljai magyarság 500 fős reprezentatív mintáján a mindennapi nyelvhasználati, nyelvválasztási szokások felmérése volt. A munka megírásakor a kutatás nem zárult le, így a feldolgozott minta 387 fős, rétegzett minta lett. Egy-egy közösség nyelvhasználati, nyelvválasztási szokásai általában megragadhatók a prototipikus helyzetekben uralkodó szokások, szabályok felderítésével: *ki beszél, milyen nyelven, kivel és mikor?* Ezért az adatközlőket arra kértük, hogy mindennapi nyelvválasztási szokásaikról nyilatkozzanak a nyelvhasználati kérdőív kitöltésekor.

A kutatás tervezésekor megfogalmazott hipotéziseimet, miszerint a nyelvválasztást befolyásolja a nyelvtudás, a beszélők nyelvi attitűdje, államnyelvhez való viszonyulása, a kommunikációs szituáció, a beszélgetés résztvevői és a nyelvi szintér, igazolni próbáltam az adatok alapján. Kiderült, hogy egyéni szinten is kétnyelvűek a közösség tagjai, az anyanyelven (L1) kívül más nyelvek ismerete is jellemző a kárpátaljai magyarokra (1. hipotézis); de sem az államnyelvet, sem az orosz nem beszélik túl jól (hetes skálán 3,3 közepes szinten), és egy részük negatív attitűdöket táplál az ukránnal szemben. Ennek ellenére mindkét többségi nyelv magas presztízzsel rendelkezik, és a beszélők azzal is tisztában vannak, hogy a Kárpátalján való boldogulásukhoz elengedhetetlen az ukrántudás és legalább egy világnyelv magas szintű ismerete (2–3. hipotézis). Az eddigi kutatások alapján saját nyelvváltozatukhoz is pozitívan viszonyulnak, identitásuk erős, ugyanakkor olyan kommunikációs szituációban, amikor az ukrán nemzet képviselői is jelen vannak, nyelvválasztásuk szolidaritásból igazodik a többségi beszélőkhöz még akkor is, ha ukránnyelvtudásuk alacsony szintű. A beszédtema és a státusz is befolyásolja az adatközlők nyelvválasztását: ukrán/orosz nemzetiségű hivatalos személlyel munkáról, szakmáról inkább ukránul társalognak, idegenekkel inkább

az ukránt, míg közeli ismerősökkel főleg érzelmekről, vallásról, hobbiról beszélgetve inkább a magyart használják szívesebben (6–9. hipotézis).

A nyelvek között munkamegosztás figyelhető meg: a hivatalos nyelvi szintereken az ukrán dominanciája jellemző. Ahogy haladunk az informális szinterek felé, úgy nő a magyar, és csökken az ukrán használati aránya, tehát az adatok igazolják 4. hipotézist. Vegyes a nyelvhasználat azokon a szintereken, amelyek kívül esnek a szorosan vett magánéleten és azokon a nyilvános szintereken, ahol nem szabályozzák hivatalos rendelkezések, hogy mely nyelv használható az adott helyzetben, vagyis a közéleti szintereken mindkét nyelv használatos. A magánszférában (ide tartozik a családi érintkezés, a magánlevelezés, valamint az úgynevezett belső nyelvhasználati szinterek közül a számolás, gondolkodás és az állatokhoz való beszéd) szinte kizárólag a magyar használatos (5. hipotézis).

A kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatában jelen lévő, s jelen dolgozatban vizsgált kétnyelvűségi jelenségeket elsősorban a beszédshituációban betöltött funkció felől közelítettem meg, de a kódváltáskorpusz (összesen 312 kódváltásos megnyilatkozás beszélt, írott és írott-beszélt példaanyaga) grammatikai–pszicholingvisztikai szempontú elemzése során bemutattam azt is, hogy nem véletlenszerűen keverik egy megnyilatkozáson belül a nyelveket, hanem társadalmi szabályokat és a nyelvi rendszer normáit, grammatikai kényszereit követik. Megvizsgáltam a nyelvi rendszerek egymásra hatását, hol történhetnek váltások. Végül megnéztem azt is, hogy az eredmények az „egységes- vagy az elkülönült nyelvi rendszer hipotézist” erősítik-e. Ismereteim szerint sem ilyen nagy korpuszon, sem ilyen többszempontú megközelítésben nem vizsgálták még a kódváltást magyarpárú kétnyelvűség esetén, sem kétnyelvű közösség esetén.

Feltételeztem, hogy a kárpátaljai magyar közösségben inkább a bázistartó/beszűrő kódváltás a jellemző, de találhatunk példát bázisváltásra/alternációs kódváltás is (10. hipotézis). A korpuszban mindkét típusra egyaránt találhattunk példát, de jóval több esetben ékelődött közbe, ágyazódott be a lexikai elem, s így megjósolható volt a mátrix nyelv visszatérése, mint ennek ellenkezője.

A kódváltás grammatikai kényszereit a különböző nyelvi szinteken vizsgáltam meg: szublexikális szinten (ide besoroltuk a hangtani/fonetikai-fonológiai és morfológia szintet); és vizsgáltuk a

mondaton belüli és mondatértékű kódváltásokat (lexikai szint, szintaktikai szint, diskurzus szint). Aszublexikális szintű kódváltások, amikor is a kiejtésben figyelhető meg egy-egy hang erejéig, vagy egy-egy toldalék szintjén a váltás, feltételezhetően igen gyakoriak a hétköznapi beszédben, rögzíteni nehéz, de akadt példa a kárpátaljai korpuszban is megnevezések, titulusok, személy- és helységnevek esetében, illetve gyakori a „kettős grammatikai jelölés” (például a helyhatározórag bázis és mátrixnyelvi jelölése is).

Mondaton belül a lexikai szintű (egyszavas) kódváltások leggyakoribb oka nem a nyelvi hiány volt, mint ahogyan a feltételeztem a 11. hipotézisben más kutatások tapasztalatai alapján, hanem egy korábbi nyelvi emlék felidézése, a mondandó hitelesítése azzal, hogy azon a nyelven hívja le a mentális lexikonból a lexikai egységet, amin az elhangzott, s erre másodnyelvi kompetenciái lehetőséget is adnak.

A 12 – 15. hipotézisek sorra beigazolódtak: a kódváltások főleg a tartalmas szavakat érinti, gyakran egyszavas váltások, de nem ritkák a szó szerkezetek vagy az egész mondatos váltások sem. Az egyszavas váltások szófajlag főként főnevek. Poplack (1980) alapján feltételeztem, hogy a „morféma kényszer” beigazolódik idiomatikus szó szerkezetekben, állandó szókapcsolatokban, kifejezéseknél: a kárpátaljai korpuszokban számos példát találtunk (szólás, közmondás, pohárköszöntő, köszönési/udvariassági formula, káromkodás). Beigazolódtott az is, hogy a mondaton belüli kódváltás (lexikai elemek szintjén és tagmondatoknál) olyan helyeken történik (például tagmondatok között), ahol nem sérti egyik nyelv szintaktikai (szórendi) szabályait sem („ekvivalencia kényszer”), ami az „elkülönült rendszer” hipotézist bizonyítja. Mondat szintű váltáskor magyar nyelvi interferencia jelentkezik az ukrán/orosz mondat szórendjében, ami a beszélők gyengébb másodnyelvi kompetenciáit jelzi, illetve szintén az elkülönült mentális lexikont sejteti. Tovább erősíti ezt, hogy látványosan több példa van beszűrő kongruenciára, mint inkongruenciára, a beszélő gyakran megismételte a mátrix nyelven is a mondottakat, ez arra enged következtetni, hogy jól elkülönült nyelvi rendszerekről van szó, és ezek a rendszerek nem kiegyenlítettek, hanem abszolút magyar nyelvi dominancia figyelhető meg.

A kódváltásnak mindig vannak pragmatikai okai, valamilyen céllal történik. A kárpátaljai magyar közösségben gyűjtött megnyilatkozások

alapján megfigyelhető a kontextusos, metaforikus és szituatív kódváltás mint kommunikációs stratégia (16. hipotézis).

A kódváltás legfőbb funkciója a kárpátaljai magyar kétnyelvű közösségben, hogy a beszélő alkalmazkodjon a megváltozott körülményekhez, egynyelvűekhez egy beszélgetésben, vagy hivatalos szituációban, hogy sikeresebbé, hatékonyabbá és hitelesebbé tegye mondanóját. Ennek érdekében gyakran vált kódot, mikor idéz egy korábban elhangzott beszélgetést, vagy nyelvi hiány miatt kitöltéshez, magyarázathoz, ismétléshez folyamodik L1/L2 nyelven. A metaforikus kódváltást a kárpátaljai magyar közösségben is előszeretettel használják a csoportközi viszonyok jelölésére: a szolidaritás vagy a státusz jelzésére vagy épp a nyelvi ellenállás, a kommunikációból való kizárás eszközeként (17. hipotézis).

Összegezve a munka során felhasznált és a korpuszban található kódváltástípusokat, megállapíthatjuk, hogy a 18. hipotézis is beigazolódott (a kárpátaljai korpuszban található példák lefedik azokat a kódváltástípusokat, amelyeket a szakirodalomból ismerünk (Borbély Anna (2001) 14 kódváltástípust különböztet meg)) hiszen a kárpátaljai élnyelvi korpuszban a kódváltások eddigi típusaira szép számmal találhatunk példát.

A jelen és korábbi kutatások alapján a kárpátaljai magyar beszélők a kódváltás leggyakoribb típusa, funkciója az idézés, de a nagy nyelvi anyag alapján az is kiderült, hogy gyakran használja nyelvi játékként, stílushatásként is, hogy kifigurázzák, viccessé tegyék mondanivalójukat. Ez is azt támasztja alá, hogy a kódváltás legtöbbször tudatos kommunikációs stratégia, melynek okai és céljai vannak, használatuk során társadalmi normákhoz igazodnak a beszélők.

A kutatás (*Rétegzett 2009*) során arra is kíváncsiak voltunk, hogy az adatközlők saját bevallásuk szerint használnak-e kölcsönszavakat, hogyan viszonyulnak ehhez. Feltételeztem, hogy az adatközlők többsége saját bevallása szerint is használ kölcsönszavakat, tehát tudatos jelenség (19. hipotézis). A megkérdezettek 74%-a (247 fő) igennel válaszolt a kérdésre, vagyis használnak kölcsönszavakat. A korpuszban összesen 140 kölcsönszó szerepelt, majdnem mind közvetlen kölcsönzés (2 hangalakkölcsönzés, 1 hibrid kölcsönszó). A legtöbb kölcsönelem szófaja szerint főnév (123), de szerepelt a korpuszban mondatzó, melléknév, ige is. A leggyakoribb *bulocska, paszport, májka, szprávká, práva, bánka*,

pácski kölcsönelemek megtalálhatóak a Termini ht-adatbázisban, mely a hét határon túli régió nyelvészeit összefogó Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat közös projektjeként a határon túli magyar nyelvváltozatok határtalanítását tartja fő feladatának.

A kölcsönzés leggyakoribb indítékeként a kétnyelvű környezet hatását és a „megszokást” említették.

Feltételeztem azt is, hogy a szókölcönzéshez való attitűd pozitív: úgy tekintenek erre a jelenségre, mint a kétnyelvűség természetes velejárójára (20. hipotézis). A válaszadók 29%-a kifejezetten pozitívan, további 40% semlegesen viszonyul a kölcsönzéshez, s az a véleményük, hogy ez magánügy, nem zavaró, hanem természetes velejárója a nyelvi kontaktusnak, elfogadják. 31%-uk negatívan vélekedik a kérdésről, szerintük a vendégnyelvi elemek veszélyeztetik a nyelv tisztaságát, bár azt sokan hozzátesszük, maguk is használnak kölcsönzéseket.

A munka során megkíséreltünk eloszlatni néhány a kétnyelvűséggel és kódváltással szembeni nyelvi mítoszt, melyek szerint például a két vagy több nyelv keverése egyetlen beszélgetésen belül a nyelvi önkény kifejezése, eredménye pedig zagyva beszéd; vagy a kódváltásos beszéd „bomlott” gondolkodás előidézője vagy következménye. A kutatás során számos bizonyítékot találtunk arra, például a kódváltás pszicholingvisztikai elemzésével, hogy valójában nagyon is rendszerezett gondolkodási képességre vall a kódváltásos diskurzus, a nyelvi rendszerek egymásra hatása leírható törvényszerűségeket mutat, a létrejövő beszéd vagy írott-beszélt nyelvi megnyilatkozás pedig kommunikatív funkcióját maradéktalanul betölti, érthető, helyénvaló és értelmezhető a kontextusban. De hogy valóban biztosak lehessünk abban, hogy a kontaktusjelenségek a beszélő által is észlelt s tudatosan használt sajátosságai nyelvhasználatuknak, a kérdőívben olyan kérdéseket is szerepeltek, amelyeket eddig nem nagyon vizsgáltak: például saját bevallásuk szerint váltanak-e kódot vagy sem, használnak-e kölcsönzéseket, ha igen, miért, s hogyan viszonyulnak ezekhez.

Mindössze az adatközlők 2%-a nem nevezte meg a kódváltásai okát, egyharmada pedig saját bevallása szerint nem szokott nyelvet váltani, legtöbbjük véleménye szerint ukránnyelvtudásuk hiányosságai miatt nem is lennének képesek erre. Ugyanakkor kiderült, hogy kommunikatív kompetenciájuknak része ez a stratégia: az adatközlők

csaknem felének nem volt olyan sérelemtörténete, hogy megszólították volna őket nyelvhasználatuk miatt, tehát képesek voltak a szituációnak megfelelően nyelvet választani, vagy nyelvváltással reagálni a megváltozott körülményekre. A kontaktusjelenségek használatához ambivalens attitűdök társulnak: vannak, akik szégyellik, csúnyának, helytelennek tartják saját vagy mások nyelvhasználatát emiatt, de a többségük elfogadja, a soknyelvű kárpátaljai lét és nyelvhasználat természetes velejárójának tekintik a kódváltást, a kölcsönelemeket pedig a Kárpátalján használt magyar nyelvi rendszer/nyelvváltozat szerves részének tartják. A beszélők számára ugyanis épp olyan természetes a különböző nyelvekből származó elemek használata (bizonyos kommunikatív célok és stratégiák elérése érdekében), mint az egynyelvűek számára az, hogy egyszer nyelvjárásban, másszor köznyelven szólalnak meg, s egy következő szituációban valamely regiszter elemeit használják, s mindez állandóan variálható a stílus (azaz a beszéd formalitásfokának, tehát a beszélő saját beszédére irányított figyelmének) a változtatásával.

Azt a kódot, amelyet a dolgozatban vizsgált kárpátaljai magyar közösség használ, nevezhetjük például *„kárpátaljai magyar kontaktusváltozat”*-nak is, ha abból indulunk ki, hogy a nyelvváltozat idiolektusokból elvont általánosítás (Crystal 1998: 39); olyan nyelvi egység, amely grammatikai, fonetikai/fonológiai és lexikai szempontból a releváns szinteken különbözik más nyelvváltozatoktól, és amely meghatározott földrajzi területhez és/vagy társadalmi osztályhoz, csoporthoz kötődik (Sándor 2001: 37). Ez a „kárpátaljai magyar kontaktusváltozat” természetesen maga sem homogén, hanem valamilyen szinten közös nyelvi tulajdonságokkal jellemezhető nyelvhasználati módok együtteseként írható le.

A kétnyelvű kárpátaljai magyar közösség kódváltási, kódválasztási stratégiáinak elemzése, leírása talán ahhoz is hozzájárulhat, hogy – a szociolingvisztika és a dialektológia érdeklődési köréből átemelve – a pszcholingvisztika esetleg az olyan kutatási témák iránt is nyisson, mint például a nyelven belüli kódváltás és kódválasztás vizsgálata, azaz az a jelenség, amikor kettősnyelvű beszélő egyetlen nyelven belül vált(ogat) az általa ismert nyelvváltozatok között, vagy amikor egyazon nyelven belül „kölcsönöz” egyik nyelvváltozatból a másikba. A kárpátaljai magyar közösség kommunikációs stratégiáit vizsgálva ugyanis úgy vélem, hogy a fentiekben „kárpátaljai magyar kontaktusváltozat”-nak nevezett

nyelvváltozat használati normái és az egynyelvű, de mindennapi beszéd-szituációikban több nyelvváltozatot (például a standardot és valamely nyelvjárást; a standardot és a szlenget stb.) használó közösségek kommunikatív szabályszerűségei között nagyfokú hasonlóságok vannak/lehetnek. S ha ez így van, akkor azt is feltételezhetjük, hogy hasonló folyamatok mennek/mehetnek végbe az egynyelvű, de többdialektusú beszélők agyában is az egyetlen nyelven belüli váltások során, mint a kétnyelvű beszélőkében.

Vagyis az eredmények arra engednek következtetni, hogy ha a nyelvi rendszerek szerint vizsgáljuk az egymásra ható két/három nyelv szerveződését: a mentális lexikon az elkülönült rendszer-hipotézist erősíti, s ezek a rendszerek nem kiegyenlítettek, hanem a magyar dominanciája figyelhető meg (a közösség nagy része magyardomináns kétnyelvű). A kommunikatív kompetencia felől megközelítve: a kétnyelvűségi jelenségek szerves részét képezik a kárpátaljai magyar beszélők (alap)nyelv-változatának, egy kontaktusváltozatot hozva létre, amit a közösség tagjai „*po zákárpátszki*”-ként, *kárpátaljai nyelvjárásként* azonosítanak.

A kárpátaljai magyar vállalkozók figyelnek arra, hogy a termékleírás többnyelvű legyen (a kenyér csomagolásán is)

TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK, TÉZISEK

A kutatás tervezésekor megfogalmazott hipotéziseket a kutatási adatok alapján igazoltam/cáfoltam.

1. A kárpátaljai magyarok egyéni szinten is többnyelvűnek tekinthetők, az anyanyelven (L1) kívül más nyelvek ismerete is jellemző.

2. Az államnyelvet, s az elmúlt rendszer hivatalos nyelveként funkcionáló orosz közepes szinten beszélik (hetes skálán 3,3), és egy részük negatív attitűdöket táplál az ukránnal szemben.

3. Ennek ellenére mindkét többségi nyelv magas presztízzsel rendelkezik, és a beszélők azzal is tisztában vannak, hogy a Kárpátalján való boldogulásukhoz elengedhetetlen az ukrántudás és legalább egy világnyelv magas szintű ismere.

4. Saját nyelvváltozatukhoz is pozitívan viszonyulnak, identitásuk erős, de egynyelvűek jelenlétében nyelvválasztásuk szolidaritásból igazodik a többségi beszélőkhöz még akkor is, ha ukránnyelvtudásuk alacsony szintű.

5. A nyelvek között munkamegosztás figyelhető meg: a hivatalos nyelvi színtereken az ukrán dominanciája jellemző. A magánszférában szinte kizárólag a magyar használatos.

6–9. A beszédtema és a státusz is befolyásolja az adatközlők nyelvválasztását: ukrán/orosz nemzetiségű hivatalos személlyel munkáról, szakmáról inkább ukránul társalognak, idegenekkel inkább az ukránt, míg közeli ismerősökkel főleg érzelmekről, vallásról, hobbiról beszélgetve inkább a magyart használják szívesebben.

10. A kódváltás-korpuszban bázistartó/beszűrő és bázisváltásra/alternációs kódváltás-típusra egyaránt találhattunk példát, de jóval több esetben ékelődött közbe, ágyazódott be a kódváltásos szekvencia, s így megjósolható volt a mátrix nyelv visszatérése, mint ennek ellenkezője.

11. Mondaton belül a lexikai szintű (egyszavas) kódváltások leggyakoribb oka nem a nyelvi hiány volt, mint ahogyan a feltételeztük a 11. hipotézisben más kutatások tapasztalatai alapján, hanem egy korábbi nyelvi emlék felidézése, a mondandó hitelesítése azzal, hogy azon a nyelven hívja le a mentális lexikonból a lexikai egységet, amin az elhangzott, s erre másodnyelvi kompetenciái lehetőséget is adnak.

12. A kódváltások főleg a konkrét fogalmi jelentéssel bíró, vagyis az autoszemantikus jelentésű szavakat érintik, gyakran egyszavas váltások, de nem ritkák a szószerkezetek vagy az egész mondatos váltások sem. Az egyszavas váltások szófajilag főként főnevek.

13. A „morféma kényszer” beigazolódott idiomatikus szószerkezetekben, állandó szókapcsolatokban, kifejezéseknél: a kárpátaljai korpuszokban számos példát találtunk ilyen típusú kódváltásra (szólás, közmondás, pohárköszöntő, köszönési/udvariassági formula, káromkodás).

14. A mondaton belüli kódváltás (lexikai elemek szintjén és tagmondatoknál) olyan helyeken történik (például tagmondatok között), ahol nem sérti egyik nyelv szintaktikai (szórendi) szabályait sem („ekvivalencia kényszer”), ami az „elkülönült rendszer” hipotézist erősíti.

15. Mondat szintű váltáskor magyar nyelvi interferencia jelentkezik az ukrán/orosz mondat szórendjében, ami a beszélők gyengébb másodnyelvi kompetenciáit jelzi, illetve szintén az elkülönült mentális lexikont sejteti. Tovább erősíti ezt, hogy látványosan több példa van beszúró kongruenciára, mint inkongruenciára, a beszélő gyakran megismételte a mátrix nyelven is a mondottakat.

Összességében a kódváltás nyelvészeti szempontú elemzésekor arra következtethetünk, hogy jól elkülönült nyelvi rendszerekről van szó, és ezek a rendszerek nem kiegyenlítettek, hanem abszolút magyar nyelvi dominancia figyelhető meg.

16. A kódváltásnak mindig vannak pragmatikai okai, valamilyen céllal történik. A kárpátaljai magyar közösségben gyűjtött megnyilatkozások alapján megfigyelhető a kontextusos, metaforikus és szituatív kódváltás mint kommunikációs stratégia.

17. A kódváltás legfőbb funkciója a kárpátaljai magyar kétnyelvű közösségben, hogy a beszélő alkalmazkodjon a megváltozott körülményekhez, egynyelvűekhez egy beszélgetésben, vagy hivatalos szituációban, hogy sikeresebbé, hatékonyabbá és hitelesebbé tegye mondandóját. A kontextuális, szituatív és metaforikus kódváltást a kárpátaljai magyar közösségben is előszeretettel használják a csoportközi viszonyok jelölésére: a szolidaritás vagy a státusz jelzésére vagy épp a nyelvi ellenállás, a kommunikációból való kizárás eszközeként. A kódváltás leggyakoribb típusa, funkciója az idézés, de a nagy nyelvi anyag alapján az is kiderült, hogy gyakran használják a nyelvek közötti váltást nyelvi

játékként, stílushatásként is, hogy kifigurázzák, viccessé tegyék mondanivalójukat.

18. A kárpátaljai korpuszban található példák lefedik azokat a kódváltás-típusokat, amelyeket a szakirodalomból ismerünk (Borbély, 2001), hiszen a kárpátaljai élőnyelvi korpuszban a kódváltások eddigi (14) típusaira szép számmal találhatunk példát, sőt számos példa akad ezeken kívül is, amelyeket *sajátos kontaktuselemként* tárgyal a dolgozat.

19. Az adatközlők többsége (74%-a) saját bevallása szerint is használ kölcsönszavakat. A korpuszban összesen 140 kölcsönszó szerepelt, majdnem mind közvetlen kölcsönzés (2 hangalakkölcsönzés, 1 hibrid kölcsönszó). A legtöbb kölcsönelem szófaja szerint főnév. A leggyakoribb *bulocska, paszport, májka, szprávka, práva, bánka, pácski* kölcsönelemek megtalálhatóak a Termini ht-adatbázisban, valamint A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszában (Lizanec 1992, 1996, 2003) is. A kölcsönzés leggyakoribb indítékeként a kétnyelvű környezet hatását és a „megszokást” említették.

20. A szókölsönzéshez a válaszadók 29%-a kifejezetten pozitívan viszonyul, további 40% semleges, elfogadják, úgy tekintenek erre a jelenségre, mint a kétnyelvűség természetes velejárójára. 31%-uk negatívan vélekedik a kérdésről, szerintük a vendégnyelvi elemek veszélyeztetik a nyelv tisztaságát, bár azt sokan hozzátesszik, maguk is használnak kölcsönzéseket. A beszélők számára ugyanis épp olyan természetes a különböző nyelvekből származó elemek használata (bizonyos kommunikatív célok és stratégiák elérése érdekében), mint az egynyelvűek számára az, hogy egyszer nyelvjárásban, másszor köznyelven szólalnak meg, s egy következő szituációban valamely regiszter elemeit használják, s mindez állandóan variálható a stílus (azaz a beszéd formalitásfokának, tehát a beszélő saját beszédére irányított figyelmének) a változtatásával.

Tehát a kétnyelvűségi jelenségek szerves részét képezik a kárpátaljai magyar beszélők (alap)nyelvváltozatának, egy kontaktusváltozatot hozva létre, amit a közösség tagjai „*po zákárpátszki*”-ként, kárpátaljai nyelvjárásként azonosítanak.

НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ, ТЕЗИ

На основі результатів дослідження автор дисертації намагалася знайти підтвердження гіпотезам, сформульованим при плануванні дослідження про те, що на вибір мови впливає знання мови, ставлення мовця до мови, ставлення мовця до державної мови, комунікативна ситуація, учасники розмови та місце, де відбувається розмова.

1. Угорцям, які проживають на Закарпатті, притаманне знання не лише державної мови, але й інших мов (гіпотеза 1.).

2. Не розмовляють добре ні державною, ні російською мовою (за семибальною шкалою кожна з двох зазначених мов отримала по три бали), і певна частина респондентів висловлює негативне ставлення до української мови.

3. Незважаючи на такий стан, обидві мови (українська та російська) у більшості мають велику популярність. Мовці усвідомлюють, що для соціалізації, аби функціонувати як повноцінний член суспільства, необхідно добре володіти українською мовою та однією із світових мов. Мешканці Закарпаття угорської національності позитивно ставляться до власного вибору мови, мають яскраво виражену самоідентифікацію, однак у тих мовних ситуаціях, коли учасниками розмови стають представники української національності, то для підтримання духу солідарності навіть ті, які не володіють досконало українською мовою, пристосовуються до мови більшості.

4. Слід зазначити, що в неофіційній сфері (на побутовому рівні) відсоток використання української мови знижується, а угорської збільшується. Явище багатомовності присутнє і в особистому спілкуванні, і в тих сферах, які виходять за її рамки. Тобто, в повсякденному житті, коли вибір мови в певній ситуації не регулюється офіційними постановами, використовуються і угорська, і українська, і російська мови.

5. Між мовами спостерігається своєрідний розподіл сфер вживання, при цьому на офіційному рівні домінуюча роль належить українській мові. При особистому спілкуванні (в сімейному колі, приватному листуванні, подумки, наприклад, при рахуванні,

мисленні, спілкуванні з тваринами) майже завжди використовується угорська мова.

6–9. На вибір мови респондентами впливає і тема бесіди, і соціальне становище мовця: із співрозмовником української/російської національності, який працює в органах державної влади, професійні питання обговорюються переважно українською мовою, але при висловлюванні думок про почуття, віросповідання, улюблені заняття у вільний час, мовці, які знайомі один з одним, спілкуються угорською мовою, однак при обміні інформацією на ці теми з незнайомими використовують українську мову.

Явище двомовності, присутнє у мові угорської громади Закарпаття, та його риси, описані на сторінках дисертації, досліджувались у мовних ситуаціях перш за все з функціональної точки зору. У ході граматичного та психолінгвістичного аналізу зразків зміни мовних кодів (всього в дисертації представлено 312 зразків зміни кодів у розмовній, писемній, писемно-розмовній формі) виявлено, що перемикання з мови на мову в ході висловлювання не є випадковим явищем, це наслідок дотримання норм мовної системи, граматичних вимог.

Було також досліджено і взаємовплив мовних систем, і місця, де може відбутися ця зміна. Виявлено, що результати дослідження підтримують гіпотезу «про цілісну або ж відокремлену мовну систему». Опираючись на наукову літературу з теми дисертації, зокрема встановлено, що до цього часу явище зміни мовних кодів не досліджувалось залученням міжпредметного підходу до зразків, які взяті з двомовного середовища угорської громади.

10. Припускаємо, що мові угорської громади Закарпаття властиві такі типи зміни мовних кодів, які збережені в базовому плані, однак є приклади і заміненіх у базовому плані альтернаційних змін мовних кодів.

11. Найпоширенішою причиною зміни мовних кодів на лексичному рівні у межах речення була не відсутність знання мови, як це припускалось на основі результатів інших досліджень в 11-й гіпотезі, а відновлення в пам'яті знання іншої мови, тобто ідентифікація сказаного тим, що мовець черпає лексичну одиницю з ментального лексикону тієї мови, якою вона прозвучала, однак, у

разі компетентності мовця, при цьому відкривається можливість вибору й іншої мови.

12. Явище зміни мовного коду поширюється на слова, які мають конкретні концептуальні чи автосемантичні значення, – це найчастіше однослівні зміни, однак не є винятками зміни на рівні структури слова або цілого речення.

13. Посилаючись на Поплака (Poplack (1980)), припускаємо, що «морфемне обмеження» підтвердиться у випадку ідіоматичних словесних структур, сталих словосполучень, виразів. Серед зразків на Закарпатті знайдено численні приклади, які підтверджують цей тип зміни мовних кодів (приказка, прислів'я, тости, форми привітання та ввічливості, ненормативна лексика).

14. Можна стверджувати, що зміна мовних кодів у межах речення (на рівні лексичних елементів та частин складного речення) трапляється у тих місцях (наприклад, між частинами складного речення), де вона не порушує синтаксичні (порядок слів у реченні) вимоги жодної з мов («еквівалентне обмеження»), що є підтвердженням гіпотези про «окрему систему».

15. При зміні мовних кодів на рівні речень з'являється угорсько-мовна інтерференція в порядку слів у реченнях українською\російською мовами, що є наслідком слабшої компетенції мовця у другій мові та ознакою присутності окремої ментальної лексики. Це явище лише підсилюється тим, що існує набагато більше прикладів про „проникливу конгруенцію”, ніж інконгруенцію, мовець часто повторював сказане матричною мовою (на базовому мовному коді розмови).

У ході аналітичного дослідження зміни мовних кодів ми прийшли до висновку, що маємо справу з окремими, добре відокремленими системами, які не стали збалансовано рівноправними, адже чітко простежується домінування угорської мови.

16. Зміна мовних кодів завжди має прагматичні причини, відбувається з певною метою. Серед прикладів, зібраних в угорській громаді Закарпаття, спостерігається контекстуальна, метафорична та ситуативна зміна мовних кодів.

17. Головною функцією зміни мовних кодів у двомовному середовищі угорської громади Закарпаття є забезпечення адаптації (до одномовного мовця в рамках розмови) мовця до зміненого

середовища, а у формальних ситуаціях – для створення атмосфери успішнішого, ефективнішого та більш офіційного мовлення. У зв'язку з цим мовець часто міняє мовні коди, наприклад, коли цитує зі сказаного раніше, а при відсутності знання мови використовує метод повторення, пояснення, опису мовою L1/L2.

18. Узагальнивши результати про зміни мовних кодів, приходимо до висновку, що на Закарпатті для кожного типу мовних кодів, які описуються в науковій роботі Анни Борбель (Borbély, 2001)), знайдено відповідні зразки, а це означає, що для кожного з 14 типів зміни мовних кодів виявлені й проаналізовані численні приклади, в тому числі й такі, які виступають як елементи своєрідного мовного контакту.

На основі результатів даного дослідження (а також попередніх досліджень) встановлено, що найпоширенішим типом, функцією зміни мовних кодів серед угорського населення Закарпаття є цитата. Згідно з результатами аналітичного дослідження масштабного мовного матеріалу також виявлено, що угорці регіону часто використовують і метод перемикування з однієї мови на іншу з метою стилістичного забарвлення словника мовлення, надання йому емоційного тону.

19. Більшість респондентів (74%) у своїх відповідях вказали на те, що у своєму мовленні вживають запозичення. У матеріалі для дослідження міститься 140 запозичень, майже кожне з яких є безпосереднім (два звукові запозичення, одне гібридне). Найбільше запозичень належать до іменників, зокрема, найчастіше вживаються такі: *булочка, паспорт, майка, справка, права, банка, пачка*. Ці запозичення увійшли до бази словника Termini, а також відображені в атласі Закарпатських угорських говорів (Лизанець 1992, 1996, 2003). Найпоширенішим мотивом до запозичення респонденти назвали вплив двомовного середовища і фактор „звички”.

20. Із загальної кількості респондентів 29% ставляться до запозичення позитивно, 40% залишилися нейтральними, вони сприймають це явище як природне. 31% респондентів негативно ставляться до цього, на їхню думку, запозичення з інших мов є загрозою для чистоти мови, але ці респонденти не заперечують і те, що вони самі інколи використовують запозичення.

Явище вживання елементів з різних мов для полілінгвів (з метою досягнення комунікативних та стратегічних цілей) є таким же природним, як і те, що одномовні розмовляють то говірковим мовленням, то розмовною формою літературної мови, а в наступній ситуації вже використовують мовні форми певного регістру і весь час цей процес варіюється в стильовому відношенні (мається на увазі рівень формальності, тобто увага, яку звертає мовець на свою мову) .

Аналітичне дослідження зміни та стратегій зміни мовних кодів угорцями Закарпаття може сприяти і тому, що психолінгвістика, підрозділи якої перейняті з соціолінгвістики та діалектології, можливо, розширить тематику досліджень, і до її складу ввійде і вивчення явища зміни мовних кодів у межах мови та вибір зміни мовних кодів.

Дослідивши комунікативні стратегії угорців Закарпаття, ми прийшли до висновку, що між нормами варіанту мови, яка називається «закарпатським угорським контактним варіантом» та комунікативними правилами мови громади, яка є одномовною, але у щоденних мовних ситуаціях використовує декілька мовних варіантів (наприклад, літературну мову і певний говір, літературну мову і сленг), можливі подібності.

Результати дослідження дають можливість стверджувати, що при взаємовпливі процесу формування двох/трьох мов на основі мовних систем ментальний лексикон підтверджує гіпотезу про відокремлену систему, при цьому ці системи не є збалансованими, їм притаманна угорська домінантність (переважна більшість громади є двомовною з угорською домінантністю).

З точки зору комунікативної компетенції явище двомовності присутнє значною мірою в базовому варіанті мови угорців Закарпаття, сформувавши таким чином своєрідний варіант мови, оснований на міжмовних контактах. Члени угорської громади Закарпаття ідентифікують цю мову як закарпатський діалект і називають її «*по-закарпатською*».

THESES

1. Transcarpathian Hungarians speak other languages besides their mother tongue (1. hypothesis)
2. They do not speak either Russian or the state language on a good level (on a 7 scale it means 3,3), and some of them has a negative attitude towards Ukrainian.
3. Nevertheless, both majority languages has a high prestige in the community and the speakers are aware of the fact that for welfare the knowledge of Ukrainian and at least one world language is essential; their attitude towards their own language variety is positive, their identity is strong but at the same time in a communicational situation when a representative of the Ukrainian nation is present their language choice is influenced by it even if their Ukrainian language is low.
4. The closer we are to the informal scenes the higher is the ratio of the use of Hungarian language compared to the use of Ukrainian. Language use is mixed in those scenes that are outside of the private life and in those public places where language use is not ruled by official rendelkezések. So in public scenes both (and sometimes the Russian too) are used.
5. Division can be observed between languages: dominance of the Ukrainian language in the official places and in the private sphere (family, private letters and the inner language use scenes like counting, thinking and speaking to animals) almost exclusively the Hungarian language is used.
- 6–9. Language choice of subjects is influenced by the topic of the conversation and by the status: they use Ukrainian language when speaking about work, profession with Ukrainian/Russian person, they use Ukrainian too when talking to strangers but they prefer Hungarian when speaking about emotions, religion, hobbies.
10. It was hypothesised that *insertional* code switching is the characteristic in the Transcarpathian Hungarian community, but I found examples for *alternational* code switching as well. Examples can be found for both types but code switching sequence enclosed in more cases and the return of matrix language could be expected as an opposition of this.

11. The most common cause of lexical level code switching within sentence is not the language deficit as it was hypothesised in the 11. hypotheses based on previous researches' experience, but the recall of a past language memory. The speaker verified his/her speech in a way that he/she recalls the lexical unit from the mental lexicon in that language it was said in that situation and his/her second language competences make him/her able to do this so.

12. Code switching mainly happens on the word level, especially with concrete words (autosemantic meaning words); these are mostly one word switches but code switching on the word-structure or sentence level is not rare too. Concerning word classes one word switching happens mainly to nouns.

13. Based on Poplack's (1980) study it was hypothesised that 'morphemic need' would be proved in idiomatic word structures, set expressions: many examples were found of this type of code switching in the Transcarpathian corpus (sayings, toasts, greeting/courtesy formula, swears).

14. It was also proved that within sentence code switching (on the lexical element level and in clause sentences) happens in those places where the syntactic (word order) rules of the language are not harmed ('equivalence need') and this proves the separate system hypotheses.

15. In language level codeswitching Hungarian language interference happens to the Ukrainian/Russian sentence word order which is the sign of weaker second language competences of the speakers and is a hint of the separate mental lexicon. This is strengthened further by the fact that apparently there are more examples of inserting congruence than incongruence, the speaker often repeated his/her speech in the matrix language too.

16. Codeswitching always has pragmatic causes; it has some kind of purpose. It can be observed in the Transcarpathian Hungarian community based on the corpus that the communicative strategy is contextual, metaphoric and situational code switching.

17. The main function of code switching in the Transcarpathian Hungarian community is that the speaker adapts to the situation and to monolinguals in a discussion or official situation in order to make his/her speech more successful, effective and more relevant. Codeswitching most of the times happens because the speaker quotes a

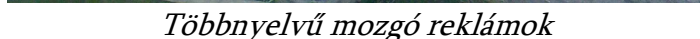
past discussion or to fulfil the language deficit he/she uses explanations, repetition in the L1/L2 language. Metaphorical codeswitching is commonly used in the Transcarpathian Hungarian community to signal between group relations: it is used as a sign of solidarity or status; or as a tool of language opposition and exclusion from the communication.

18. Summarising the codeswitching types of the corpus it can be concluded that examples of the Transcarpathian corpus cover the codeswitching types known from the literature (Borbély 2001). Many examples can be found in the Transcarpathian corpus for the already existing CS types, what is more, many examples are examined in the dissertation as *special contact elements*.

Based on the present and previous researches the main type and function of code switching in the Transcarpathian Hungarian community is the citation, but it also appeared from the analysis of the big language sample that switching between languages is frequently used as a language game or style effect to make speakers' speech more interesting. This also proves that code switching is an intentional communicational strategy which has causes and aims and speakers try to adapt to social norms.

19. The majority of subjects (74%) uses borrowed words. Altogether 140 borrowed words can be found in the corpus, almost all of them are direct borrowings (2 sound pattern borrowings, 2 hybrid borrowings). The most borrowed elements are nouns. The most common *bulocska*, *paszport*, *májka*, *szprávka*, *práva*, *bánka*, *pácski* can be found in the Terminology database and in the Transcarpathian Hungarian dialects' atlas (Lizanec 1992, 1996, 2003). Subjects mentioned the influence of bilingual environment and 'habit' as the main cause borrowing.

20. 29% of the subjects have positive attitude towards word borrowing, 40% is neutral, they accept it and consider it as the natural consequence of bilingualism. 31% of the subjects are negative towards borrowing, they consider guest language elements as dangerous to the purity of language but most of them add that they use borrowed elements too. Using elements from different languages is as natural for bilingual speakers as using dialects for monolingual speakers – in one situation they speak in the standard in the other they use the elements of a register and it can be varied by the change of the style.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Androutsopoulos, Jannis 2006. Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication *Journal of Sociolinguistics* 10/4, 2006: 419–438.
- Appel, R. & Muysken, P. 1987. *Language contact and bilingualism*. London: Edward Arnold.
- Asher, R.E. ed. 1994. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Volume 2. Oxford-New York-Seoul-Tokyo: Pergamon Press. 578–587.
- Auer, Peter 1984. *Bilingual Conversation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Auer, Peter 1988. A conversation analytic approach to code-switching and transfer. In Monica Heller (ed.) *Code-switching*. Berlin: Mouton de Gruyter. 187–214.
- Auer, Peter 1995. The pragmatics of code-switching: A sequential approach. In Lesley Milroy and Pieter Muysken (eds.) *One speaker, two languages: Cross-disciplinary perspectives on code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press. 115–135.
- Ammon, Ulrich – Dittmar, Norbert – Mattheiert, Klaus J. ed. 1988. *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. 2. Halbband. Berlin-New York: Walter de Gruyter. 1174–1180.
- Auer, Peter 1999. From codeswitching via language mixing to fused lects. Toward a dynamic typology of bilingual speech. In: *International Journal of Bilingualism*, December 1999/3: 309–332.
- Auer, Peter 2006. Bilinguales Sprechen: (immer noch) eine Herausforderung für die Linguistik. In: *Sociolinguistica* 20/2006. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2006.
- Aza, Larisza (Аза Лариса) 2007. Двомовність в Україні: сучасний стан. In: Vorona, V. – Sulha, N. szerk., Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін, 392–380. Київ: Інститут соціології НАН, України.
- Aza, Larisza 2009. Kétnyelvűség Ukrajnában. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktória szerk. *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, 346–352. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Babbie, Earl 2001. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Backus, A. 1996. *Two in one. Bilingual speech of Turkish immigrants in The Netherlands*. Tilburg University Press.
- Baker, Colin and Prys Jones, Sylvia. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. University of Wales, Bangor: Multilingual Matters.

51–61.

- Balázs Géza 2003. A születő netmagyar – Átírjuk vagy átírják a magyar nyelvváltozatokat? In: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. ELTE, Budapest, 2003. 336–340.
- Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk. 1990. *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Bárány Erzsébet: Az ukrán nyelv oktatásának problémái és feladatai a kárpátaljai magyar iskolákban. *Közoktatás* 2004/4–5: 15–16.
- Bárányné Komári Erzsébet 2005. A nyelvek közötti kapcsolat néhány kérdéséről különös tekintettel a magyar-kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvi kölcsönhatásra Kercsa Tamara „Было чи не было” (Hol volt, hol nem volt) c. meséskönyve alapján. In: Huszti Ilona és Koljadzsins Natália szerk. *Nyelv és oktatás a 21. század elején* Ungvár: PoliPrint. 10–29. p.
- Bartha Csilla 1992. A nyelvek közötti érintkezés univerzáléi (Néhány adalék a kódváltás kérdésköréhez). In: *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*, 19–28. Budapest: ELTE BTK.
- Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest: kézirat.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha, Csilla 2000. Changing social and linguistic practices and types of language shift. In: Anna Fenyvesi and Klára Sándor ed. *Language contact and the verbal complex of Dutch and Hungarian*. Szeged., 15–31 p.
- Bátyi Szilvia 2010. Szóasszociációs vizsgálat a kétnyelvű kárpátaljai általános iskolások körében – a család mint befolyásoló tényező. In: Navracsecs Judit szerk. 2010. *Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 107. Tinta Könyvkiadó, 130–137.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román- magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár.
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó.
- Bentahila, A. and Davies, E.E. 1995. Patterns of codeswitching and patterns of language contact. *Lingua*. 96. 75–93.
- Beregászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregászi: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregászi Anikó – Csernicskó István 2003. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In:

- Hrsg. Ferenc Glatz, *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*, 101–117. Budapest: Europa Institut Budapest.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 24–34. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004c. Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára. Beregszászi Anikó–Csernicskó István, *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 127–137. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2005. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Українознавство* 2005/4: 82–86.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Rákóczi-füzetek VIII. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó 1998. Megfélemlített anyanyelvhasználat. *Pánsíp* VI/2: 28–31.
- Beregszászi Anikó 2004a. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola;
- Beregszászi Anikó 2004b. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint; 36–44 old.
- Beregszászi Anikó 2011. A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgy-pedagógiai szemléletváltásáról. *Modern Nyelvoktatás*, 2011. 1. szám. 32–45.
- Berezovenko, Antonina 2002. Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. In: Rolf Göbner – Alexander Kratochvil eds., *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*, 143–144. Greifswald.
- Bergs, Alexander 2005. Analyzing online communication from a social network point of view: questions, problems, perspectives. *Language@Internet* SV1-3/2006 (www.languageatinternet.de, urn:nbn:de:0009-7-3712, ISSN 1860-2029).
- Berniczky Éva. Napló (Litera). Megtalálható: http://www.hhrf.org/up/manz/0405/15_i.htm

- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) szerk. 2008. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Bhatia, Tej K. and William C. Ritchie ed. *The Handbook of Bilingualism. Blackwell Handbooks in Linguistics*
- Bikova, Natalia 2006. Бікова Наталя Миколаївна. *Типи мовної поведінки в мультилінгвальній ситуації автореферат дисертації*. Бікова; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2006. — 20 с. — укр.
- Bilaniuk, Laada – Melnyk, Svitlana 2008. A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* Vol 11, Nos. 3–4: 340–372.
- Bilaniuk, Laada 2003. Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society* 32: 47–78.
- Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol 8, Number 4: 409–425.
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Blom, J. and Gumperz, J. 1972. Social meaning in linguistic structures: code-switching in Norway. In: Gumperz, J. és Hymes, D. szerk. *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York. Holt, Rinehart and Winston, 407–434.
- Bódi Zoltán 1998. Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszéd kutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 178–88.
- Bódi Zoltán 2004a. *A világháló nyelve. Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Budapest.
- Bódi Zoltán 2004b. *Az írás és a beszéd viszonya az internetes interakcióban Magyar Nyelvőr*, 128. évfolyam, 3. szám; <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1283/>
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Borbély Anna 2006. Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc főszerk. *Magyar nyelv*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006. 595–627, 609. old.
- Borbély, Anna 2000. Social determinants of language maintenance and language shift in the indigenous Romanian community of Hungary. In:

- Anna Fenyvesi and Klára Sándor ed. *Language contact and the verbal complex of Dutch and Hungarian*. Szeged. 49-67 p.
- Brown, Keith ed. 2006. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Volume 2. 507–527.
- Brown, Rupert 2003. Csoportközi viszonyok. In: Hewstone-Stroebe-Codol-Stephenson szerk. *Szociálpszichológia*. Budapest: KJK-Kerszöv jogi és Üzleti Kiadó Kft. 412–443. p.
- Callahan, Laura 2004. Spanish/English Codeswitching in a Written Corpus, *functional elements*. Paper presented at the first International Symposium on Bilingualism, Newcastle upon Tyne, U.K.
- Canale, M. & M. Swain 1980. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics 1*: 1–47.
- Canale, M. 1983. From communicative language pedagogy. In: Jack C. Richards & Richard W. Schmidt szerk. *Language and communication*. London & New York: Longman, 2–27.
- Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Clyne, Michael 1967. *Transference and Triggering*. The Hague: Nijhoff.
- Collot, Milena - Bellmore, Nancy 1996. Electronic Language: A New Variety of English. In: Hettrig, Susan C. (ed.): *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Pragmatics & Beyond. New Series 39*:13–28. John Benjamins, Amsterdam.
- Crystal, David 2001/2004. *Language and the Internet*. Cambridge University Press
- Crystal, David 2003 (1998). *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Csepeli György 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia 2008. A nemzeti és lokális identitás meghatározó tényezők a kárpátaljai magyar közösségben. In: Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita szerk.: „*hogyan a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken*”. *A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében*, 9–28. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Csernicskó István – Melnyik Szvitlana 2007a. Az ukrain kisebbségek és a nyelvi oktatás. In: Orosz Ildikó szerk. *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: PoliPrint. 120–148.

- Csernicskó István – Melnyk Svitlana 2007b. Linguistic Minorities in the Ukraine. In: 11th International Conference on Minority Languages (ICML XI). Conference Abstracts, 32. Pecs: Research Institute for Linguistic, Hungarian Academy of Sciences – Research Institute for Ethnic and National Minority Studies, Hungarian Academy of Sciences – Faculty of Political and Legal Sciences, University of Pecs, 2007.
- Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey B. szerk., *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*, 167–198. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Csernicskó István 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség. In: Kassai I. szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Magyar Nyelvtudományi Intézet, 129–145.
- Csernicskó István 1997. „Imja otcsesztvo” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). In: B. Gergely Piroska– Hajdú Mihály szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 1: 162–7.
- Csernicskó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 1998b. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio* 98/1: 5–48.
- Csernicskó István 1998c. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. In: Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségekre*, 44–59. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.
- Csernicskó István 1999a. Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság. *UngBereg 1999. Első Pánsíp-almanach*, 88–102.
- Csernicskó István 1999b. Nyelvtervezés Kárpátalján. Egy láthatatlanná tett kisebbség. *Beszélő* IV/12: 69–84.
- Csernicskó István 2001. Az ukrán nyelv oktatásának problémái Kárpátalja magyar iskoláiban. *Nyelvünk és Kultúránk* 2001/2: 15–23.
- Csernicskó István 2004. Egy megoldatlan probléma: az államnyelv oktatása a kárpátaljai magyar tananyelvű iskolákban. In: Huszti Ilona szerk., *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 113–123. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2006. Határon túli magyar élőnyelvi kutatások, támogatáspolitikai és magyar–magyar tudományos együttműködés. In: Berényi Dénes szerk. *Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából*, 123–132. Budapest: Magyar Tudományosság

Külföldön Elnöki Bizottság.

- Csernicskó István 2008a. „ide vannak gyökerezve azok a szavak” A szókölcsönzésekről a kárpátaljai magyar hanganyagtár alapján. *Acta Beregsasiensis* VII (2008)/2: 7–19.
- Csernicskó István 2008b. „Nekünk ez a szép, mert ezt beszéljük”. A saját nyelvváltozatokhoz való viszony a kárpátaljai magyar hanganyagtár alapján. *Együtt* 2008/2: 69–79.
- Csernicskó István 2009a. A szókölcsönzéshez való viszony a kárpátaljai magyar közösségben. In: Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről V.*, 11–27. Dunaszerdahely: Gramma.
- Csernicskó István 2009b. „Se felrúgni, se elhagyni”. A magyar nyelv regionális változatai és a kárpátaljai magyarok azonosságtudata. *Hitel* 2009/2: 105–109.
- Csernicskó István 2009b. A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány* 2009/11: 1297–1303.
- Csernicskó István 2009c. „Szépen, igeragozás szerint beszélnek” – Mi, ti és ők, avagy hogyan látják nyelvváltozataikat a kárpátaljai magyarok. In: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 405–414. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó.
- Csernicskó István és Márku Anita 2002. Egymás szemében. Kárpátaljai magyar középiskolások véleménye az ukránságról és önmagukról. *Kisebbségkutatás* 2002/2: 389–393.
- Csernicskó István és Márku Anita szerk. 2007. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár: PoliPrint, 2007.
- Csernicskó István és mtsai. 2005. *A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól*. Magyar Nyelv CI/1: 105–113. (Kiss Jenővel, Szabó Mihály Gizellával, Papp Györggyel és Péntek Jánossal együtt)
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest-Beregszász: MTA Magyar Tudományosságért Külföldön Elnöki Bizottsága- Hodinka Antal Intézet, 2010. (Társszerző: Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Molnár D. István, Molnár József)

- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek*. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita szerk. 2008. „*hogya a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken*”. *A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében*. Ungvár: PoliPrint, 2008.
- Dorleijn, Margreet and Nortier, Jacomine 2009. Code-switching and the internet. In: Barbara E. Bullock, Almeida Jacqueline Toribio: *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching*. Cambridge University Press, 2009.
- Dorleijn, Margreet, and Nortier, Jacomine 2009 Code-switching and the internet. In *The Cambridge Handbook of Linguistic CodeSwitching*, Barbara E. Bullock, and Almeida J. Toribio (eds.), 127–141. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dussias, Paola E. 1997. Sentence matching and the functional head constraint in Spanish/English codeswitching. *Spanish Applied Linguistics*, 1, 114–150.
- Dussias, Paola E. 2001. Psycholinguistic complexity in codeswitching. In: *International Journal of Bilingualism*, Volume 5. Number 1. March 2001, 87–100.
- Eckert, Penelope 2006. Communities of Practice. Keith Brown ed. *Encyclopedia of Language and Linguistics*, Elsevier. pp. 683–5.
- Ervin-Tripp, Susan M. 1968. An analysis of the Interaction of Language, Topic and Listener. In: Fishman, Joshua ed. *Reading in the Sociology of Language*. The Hague – Paris: Mouton.
- Ervin-Tripp, Susan M. 1972. On sociolinguistic rules: Alternation and co-occurrence. In: J. Gumperz and D. Hymes eds., *Directions in sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ervin-Tripp, Susan M. 1972/2001. A szociolingvisztikai szabályokról: váltogatás és együttes előfordulás. In: Pléh Csaba, Síklaki István, Terestyéni Tamás szerk., *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. 507–540. Budapest: Osiris.
- Fenyvesi Anna 2005. *A toledói magyarok nyelve. Nem standard nyelvhasználat vagy a nyelvkontaktus hatása?* In: Kovács Nóra szerk. Magyar világok I. Tanulmányok a diaszpóráról. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005.
- Fishman, Joshua A. 1965. Who speaks what language to whom and when. *La Linguistique* 2: 67–88.
- Fishman, Joshua A. 1972. *The Relationship between Micro-and Macro-*

- Sociolinguistics into the Study of Who Speaks What Language to Whom and When.* In: Pride, J.B. – Holmes, Janet szerk. 15–32.
- Fodó Sándor 1973. Szlav jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelvjárások* XIX: 41–52.
- Földes Csaba 2002. Az idegen nyelvek oktatása, ismerete és használata Magyarországon – a nyelvpolitika tükrében. *Magyar Tudomány* 48: 184–197.
- Fuszenacker, Helga Arnold 2000. Two typical sites of codeswitching in verb phrases as indications of language shift in a German-Hungarian bilingual village. In: Anna Fenyesi and Klára Sándor ed. *Language contact and the verbal complex of Dutch and Hungarian.* Szeged. 5–15 p.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria.* New York: Academic Press.
- Gal, Susan 1987. Linguistic Repertoire. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society.* Vol. 1: 286–292. Berlin: Walter de Gruyter.
- Gal, Susan 1988. The Political Economy of Code Choice. In: Monica Heller ed., *Codeswitching.* Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gal, Susan 1991. Kódváltás és öntudat az európai periferián. In: Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről,* 123–157. Budapest: Magyarországi Intézet.
- Gal, Susan 1992. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In: Kontra M. (szerk.), *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben,* 47–59.
- Gardner-Chloros Penelope 1987. *Code-switching in relation to language contact and convergence* in LÜDI.
- Geertz, Clifford 1960. *Linguistic Etiquette.* The religion of Java. Glencoe, Illinois, The Free Press. 257–258. (Idézi Rubin 1968).
- Geoghegan, W. 1969. The use of marking rules in semantic systems. *Working Paper Nr. 26,* Language behavior research Laboratory, Berkeley: University of California.
- Gereben Ferenc 1996. Nyelvhasználati szokások kisebbségi helyzetben (Egy határon túli magyarok körében végzett kérdőíves felmérés adatai alapján). In: Csernicskó István – Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat,* 91–97. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Goebel, H. – Nelde, P. H. – Zdenek Sary – Wölck, W. ed. 1996. *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch Zeitgenössischer Forschung.* 1. Halbband. Berlin-New York: Walter de Gruyter. 586–609; 692–703.

- Goffman, Erving 1999 [1959]. *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest, Thalassa Alapítvány, különösen: 13–68. és 167–189.
- Gósy Mária 2002. A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. *Magyar nyelvőr*, 193–203.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások*. MTT Könyvtár 8. Szabadka.
- Griffin, Em 2003. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat.
- Grosjean, F. 1986. Processing mixed language: Some preliminary findings. In Vaid, J. (1986): *Language Processing in Bilinguals: Psycholinguistic*
- Grosjean, F. 1998. Individual bilingualism. In *Applied Linguistic Studies in Central Europe*. Cambridge University Press, London.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Grosjean, François 1992. Another View of Bilingualism. In: R. J. Harris eds., *Cognitive Processing in Bilinguals*, 51–62. Amsterdam: Elsevier Science Publications.
- Grosjean, François 1998a. Studying bilingualism: methodological and conceptual issues. *Bilingualism: Language and Cognition*, 1, 131–149.
- Grosjean, François 1998b. Transfer and language mode. *Bilingualism: Language and Cognition*, 1(3), 175–176.
- Gross, S. 2006. Code Switching. In: Keith Brown ed. *The encyclopedia of language and linguistics*. Vol 2. Elsevier Ltd.
- Gumperz, J. J. 1970. Verbal strategies in multilingual communication. J. Alatis, ed., *Bilingualism and language contact*. Washington, D. C.: Georgetown University Press.
- Gumperz, J. J. 1972. *Sociolinguistics and Communication in Small Groups*. In: Pride and Holmes 1972.
- Gumperz, J. J. 1982. *Conversational Code Switching. Discourse Strategies*, Cambridge UP, 59–99. p.
- Gumperz, J. J. and Hernandez-Chavez, E. 1969. Communication in Multilingual Societies. In: S. Tyler ed. *Cognitive Aspects of Bilingual Communication*, Working Paper 28.
- Hamers, Josiane F. and Michael H. A. Blanc 1989. *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haugen, Einar 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* 26: 210–231.
- Haugen, Einar 1953. *The Norwegian language in America: A study in bilingual*

- behaviour*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Haugen, Einar 1956/1969. *Bilingualism in the Americas: A Bibliography and Research Guide*. U. of Alabama Press./ Bloomington, Indiana University Press.
- Heller, M. 1988a. Where do we go from here? In: Heller, M. szerk *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin. Mouton. pp. 265–273.
- Heller, M. 1988b. (szerk.) *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin. Mouton.
- Herring, Susan C. ed. 1996 *Computer-mediated Communication*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Hires-László Kornélia 2010. „Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni”: a nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: PoliPrint.
- Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London and New York: Longman.
- Horányi Özséb 1997. Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé.
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/hozsebl/hozsbl.mek>;
- Horváth Viktória 2004. Megakadásjelenségek a párbeszédokban. In: Gósy M. szerk. *Beszéd kutatás* 2004. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 187–199.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jakobson, R. 1990. *On Language*. Cambridge, Mass: Harvard University Russian Language Project.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Karmacs Zoltán 2001. Tiszaújlak lakosságának nyelvválasztási szokásai és identitástudata. In: 11. *Élőnyelvi Konferencia*, 141–154. Újvidék: Újvidéki Egyetem.
- Karmacs Zoltán 2004a. A magyar nyelv használatának lehetőségei Beregszászban és Tiszaújlakon. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 97–105. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Karmacs Zoltán 2004b: Helyzetkép a magyar nyelv Beregszászon és Tiszaújlakon betöltött jogi és gyakorlati helyzetéről. In: Gabóda Béla és Lipcsei Imre szerk., *Közös értékeink. Tanulmánykötet*, 87–99. Ungvár: PoliPrint.
- Karmacs Zoltán 2005a. „...magyar kecskének neveztek...” avagy a magyar nyelv presztízse Kárpátalján (az Aréna sátorfesztivál lakói körében

- elvégezett kérdőíves felmérés alapján). In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. RFKMF, 140–158.
- Karmacs Zoltán 2005b. Etnikailag vegyes házasság – „vegyes” nyelvhasználat? In: *Acta Beregsasiensis* vol. IV.: 127–153, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász.
- Karmacs Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás*. Ungvár: PoliPrint.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003 (Закарпатське обласне управління статистики) *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород p. 84.
- Kenesei István szerk. 2006. A nyelvtudomány a társtudományok tükrében. *Magyar Tudomány*, 167: 386–431. <http://www.matud.iif.hu/2006-04.pdf>
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar Grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Khmelko 2004./Хмелько В.Є. Лінгвоетнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності. К., 2004.
- Kiefer Ferenc 2006. A nyelvtudomány ma. *Magyar Tudomány*. 167: 800–805. <http://www.matud.iif.hu/2006-07.pdf>
- Kis Ádám 1997. A számítógép metakommunikációja. A beszéd, az írás és a számítógépes kommunikáció. VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. (Konferencia-el"adás.) Budapest, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/szmtgps.hun>.
- Kiss Árpád 1979. *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- Kocsubej, Leszja 2009. (Леся Кочубей, Наукові записки Серія: Філологічні науки Збірник наукових праць 2009/86 [РОСІЙСЬКА МОВА В УКРАЇНОМОВНОМУ ЛЬОВІ](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nz/Fil/2009_86/Zmist.htm) http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nz/Fil/2009_86/Zmist.htm 280-286. old
- Koljádzsin Natália (Коляджин Наталія) 2003. Про специфіку організації навчання української мови в угорськомовних школах. *Acta Beregsasiensis* Vol. III (2003): 76–81.

- Kolláth Anna. *Muravidéki magyar nyelv és nyelvhasználat*;
<http://muravidek.eu>;
- Kolláth, Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: Slavistično društvo, (Zora 39). 284. p.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. NytudÉrt. 109. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk., *Magyarságkutatás 1995–96.*, 113–123. Budapest: Teleki Laszló Alapítvány.
- Kontra Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet*. Budapest: Osiris.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Budapest: Osiris, 26–40.
- Kótyuk István (Ковтюк Иштван) 1973. *Украинизмы в венгерском говоре низовья реки Уж Закарпатской области Украинской ССР*. Kandidátusi értekezés. Uzsgorod: Uzsgorodi Állami Egyetem.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó.
- Kótyuk István 2007. *Українські Заїмствования в ужанському венгерському говоре*. Ньиредьхаза: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 340 c.
- Kovács Emőke 2007. *Kódváltás és nyelvcseré az amerikai magyarok körében*. I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia, Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 42–55.
- Kovács, Magdolna 2001. *Code-Switching and language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian*. Abo Akademi Förlag – Abo akademi University Press. 250 p.
- Labov, William 1979. A nyelvhasználat vizsgálata társadalmi összefüggésben. In: Pléh Csaba – Terestyéni Tamás szerk., *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*, 365–398. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Labov, William 1984. Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variations. *Language in Use*, 30–53. p.
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press .
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In: Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 11–72. Budapest: Magyarságkutató Intézet.

- Lanstyák István 1993. *A szlovákiai magyar nyelvváltozatok nyelvkörnyezettani és kontaktusnyelvészeti kérdései*. Kandidátusi értekezés. Pozsony: kézirat.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák István 2000a. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2000b. K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku. *Slovo a slovesnosť* 61/1, 1–17.
- Lanstyák István 2002. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák István 2003. Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság. *Irodalmi Szemle* 46/7, 77–94. – Újraközlés bővített formában: *Tanulmányok a szókölcsonzészről, kódváltásról és fordításról*, 147–169. (Hivatkozások 245–257.) Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.]
- Lanstyák István 2005a. A kódváltásról – nyelvtani szempontból. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/2, 121–130.
- Lanstyák István 2005b. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*, 77–120. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzészről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram.
- Lanstyák István 2007a. A nyelvi tévhitekről. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, 154 – 173.
- Lanstyák István 2007b. Általános nyelvi mítoszok. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, 174 – 212.
- Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella 1996a. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. Gadányi Károly–Bokor József–Guttmann Miklós szerk., *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*, 163–174. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola.

- Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella 1996b. Contact Varieties of Hungarian in Slovakia – a Contribution to their Description. *International Journal of the Sociology of Language* 120, 111–130.
- Lave, Jean and Wenger, Etienne (1991). *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Le Vine, R. A. – Campbell, D. T. 1972. *Ethnocentrism*. New York: Wiley.
- Lenets, K. (Ленець К.) 2000. Суржик. In: Русанівський et al eds., *Українська мова. Енциклопедія*, 616. Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Lengyel Zsolt 1981. *A Gyermeknyelv*. Budapest: Gondolat.
- Lengyel Zsolt 1997a. *Bevezetés a pszicholingvisztikába*. Veszprém: VE.
- Lengyel Zsolt 1997b. A vizuális szófelismerés: magyar-finn gyerekek körében. In: Mihalovics Máté szerk. *Könyv Dezső Lászlónak*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó, 115–123 old.
- Lengyel Zsolt 2005. Magyar egyszavas szabad asszociációs vizsgálatok: 1983–2004. *Alkalmazott Nyelvtudomány* V./1-2, 25–41 old.
- Lengyel Zsolt 2007. *Rövidzárlat* (egyválaszos, kötött asszociációs vizsgálatok 10–14 évesek körében), In: Benő A./Fazakas E./Szilágyi N. S. (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. Kolozsvár (a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai IV.). ISBN 978-973-85-1429-4 327, pp. 46–55
- Lengyel Zsolt 2008. *Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája I*, Budapest: Tinta. ISBN 978 963 9902 11 4, 526 p.
- Lengyel, Zsolt edit. *Develop of Applied Linguistics*. University of Veszprém, Veszprém.
- Li Wei 1994. *Three Generations Two Language One Family: Language choice and language shift in a Chinese community in Britain*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Lizanec Péter 2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III. kötet*. Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó. 2003.
- Lizanec Petro 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lizanec Petro 1993. Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. Ungvár-Budapest: Intermix. 50–56.
- Lizanec Petro 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat.
- Mackey, William 1970. The description of bilingualism. In: J. Fishman ed., *Readings in the Sociology of Language*, 554–588. The Hague: Mouton.
- Mackey, William 1987. Bilingualism and Multilingualism. In: Ammon, U. –

- Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 1: 699–713. Berlin: Walter de Gruyter.
- Majboroda, O és mtsai szerk. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 49-85. Kiűv: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України.
- Markó Alexandra 2004. Megakadások vizsgálata különféle monologikus szövegekben. In: Gósy M. (szerk.) *Beszéd kutatás 2004*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 209–222.
- Márku Anita 2001. *A kárpátaljai magyar középiskolások ukrán és magyar nyelvvel szembeni társadalmi és nyelvi attitűdjei, auto- és heterosztereotípiái. Szakdolgozat*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, kézirat
- Márku Anita 2002. A kárpátaljai magyar fiatalok ukrán nyelvhez fűződő viszonyáról. *Közoktatás, IX.évf.*, 2002/2.szám, 6–7. old.
- Márku Anita 2003. A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó István szerk., A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba, 100–104. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Márku Anita 2004. Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint; 44–55. old.
- Márku Anita 2008a. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyarok körében*. Monográfia. Ungvár – Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF. 2008. Rákóczi-füzetek: XLVIII. 172 p.
- Márku Anita 2008b. A kárpátaljai magyarok nyelvválasztási stratégiái kétnyelvű nyelvi módban. In: Kötél Emőke szerk. *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból. 2008. november 10.*, 214–238. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2008.
- Márku Anita 2008c. Szókölcsonzés a kárpátaljai magyar főiskolások és egyetemisták körében. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2008/1-2, 27–39.
- Márku Anita 2009a. A kódváltáshoz kapcsolódó attitűdök és nyelvi mítoszok a kárpátaljai magyarság körében In: Borbély Anna, Vančone Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 373–383. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó, 2009.

- Márku Anita 2009b. Nyelvválasztási stratégiák a kétnyelvű kárpátaljai fiatalok körében. *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. 2009/2:* 145–163.
- Márku Anita 2009c. „Po zákárpátszki” Interferenciajelenségek a kárpátaljai magyar közösségben. In: Balázs Géza és Grétsy László szerk. *Anyanyelv az életben*, 144–155. OKM –Anyanyelvapolók Szövetsége, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- Márku Anita 2009d. A kárpátaljai magyarok kétnyelvű nyelvhasználatára pszicholingvisztikai megközelítésben. In: Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 107–113. Ungvár: PoliPrint, 2009.
- Márku Anita 2010a. „Mindig legyen érvényes történeted!” A kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiái pragmatikai nézőpontból. In: Kozmács István, Vančóné Kremmer Ildikó szerk.: *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra Közép-európai Tanulmányok Kara, Nitra 2010, 35–47.
- Márku Anita 2010b. Kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiái. In: Navracsics Judit szerk., *Nyelv, beszéd írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I.*, 111–120. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2010.
- Márku, Anita 2012. Etikai dilemma és kódváltás-korpusz. *Előadás. 17. Élnyelvi Konferencia*, Szeged
- Maszenko, Larisza 2004. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Matras, Y. 1996. Prozedurale Fision: Grammatische Interferenzschichten im Romanes. *Schprachtypologie und Universalien-Forschung (STUF)*. 49.(1). 60–78.
- Meisel, J. 1994. *Code-switching in young bilingual children: The acquisition of grammatical constraints*. In: *Studies in Second Language Acquisition* 16(4), pp. 413–439.
- Melnyik Szvitlana és Csernicskó István 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України: аналітичний огляд ситуації*. Ungvár, PoliPrint, 2010. 164 old.
- Milován Andrea 2002. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. *Kisebbségkutatás* 2002/4: 984–989.
- Milroy, James –Milroy, Leslie: Linguistic Change, Social Network and Speaker Innovation. *Journal of Linguistics*, 1985, pp. 339–384.
- Milroy, Lesley – Gordon, Matthew 2003. *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell Publishing.

- Milroy, Lesley 1980. *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Milroy, Leslie – Muysken, Pieter 1995: *One Speaker, Two Languages: Cross-Disciplinary Perspectives on Code-Switching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MMNyR. I–II. Tompa József szerk., *A mai magyar nyelv rendszere* I. (1969), II. (1970). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MNyA. Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Molnár Anita 2010a. Az iskola- és tannyelvválasztás lehetséges következményeiről. *Közoktatás* 2010/1–2: 9–11.
- Molnár Anita 2010b. A tannyelv hatása a magyar nyelv helyzetére Kárpátalján. In: Garaczi Imre – Szilagyi István szerk., *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében, 189–201*. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. kárpátaljai népessége és magyarságaa népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. KMPSZ-II. RFKMF, PoliPrint Beregszász–Ungvár.
- Muysken, P. 1997. *Codemixing: Constraints and strategies*. Paper presented at the first International Symposium on Bilingualism, Newcastle upon Tyne, U.K.
- Muysken, Pieter 2000. *Retrieving the lexikon in language contact: From hierarchies to factors and processes*. In: Anna Fenyvesi and Klára Sándor ed. *Language contact and the verbal complex of Dutch and Hungarian*. Szeged. 130–155 p.
- Myers-Scotton, C. & Jake, J. L. 1997. *Codeswitching as evidence for two types of functional elements*. Paper presented at the first International Symposium on Bilingualism. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Myers-Scotton, C. 1993a. *Social Motivations for Codeswitching: Evidence from Africa*. Oxford. OUP.
- Myers-Scotton, C. 1993b. *Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford: Clarendon.
- Myers-Scotton, Carol 1997. Code-switching. In: Florian Coulmas ed. *The Handbook of Sociolinguistic*. Blackwell Publishers, 217–237.
- Navracsics Judit 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina.
- Navracsics Judit 2001. Kétnyelvűek mentális lexikonának jellegzetességei. *Alkalmazott Nyelvtudomány* I/1, 51–*61. old.
- Navracsics Judit 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Navracsics Judit 2010. Kódváltás és kódkeverés kétnyelvűek spontán beszédében. In: Navracsics Judit szerk. 2010. *Nyelv, beszéd, írás*.

- Pszicholingvisztikai tanulmányok I.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 107. Tinta Könyvkiadó, 121–129.
- Navracsics Judit 2011. Szóaktiváció két nyelven. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Németh Andrea 2001. A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, III. évfolyam, 2001/3. szám
- Németh Attila 2009. *Dialekt, Sprachmischung und Spracheinstellungen. Am Beispiel deutscher Dialekte in Ungarn*. Doktori (Phd) értekezés, Szegedi Tudományegyetem.
- Németh, Andrea 2002. A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben. Lanstyák István – Simon Szabolcs szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. 127–168. Bratislava: Kalligram.
- Nyíri Kristóf 1996. Bölcsészettudományok az írásbeliség után. *Világosság*, 1996/6: 3–16.
- Orosz Ildikó 1992. Non scolae, sed vitae...A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás helyzete 1944 után. In: *Extra Hungarian. A Hatodik Síp antológiája*, 52 – 63. Budapest – Ungvár: Hatodik Síp Alapítvány.
- Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Orosz Ildikó szerk. 2007. *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: PoliPrint.
- P. Punykó Mária 1993. *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben*. Debrecen.
- Panina, N. (Паніна Н.) 2005. Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг. Київ: Інститут соціології НАН України – Фонд „Демократичні ініціативи”.
- Pavlenko, A. 1999. New approaches to concepts in bilingual memory. *Bilingualism: Language and Cognition*. 2. pp. 209-230.
- Pavlenko, A. 2009. Conceptual representation in the bilingual lexicon and second language vocabulary learning. In: Pavlenko (ed.) *The Bilingual Mental Lexicon. Interdisciplinary Approaches*. Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. pp. 125–160.
- Péntek János 2002 A nyelvi környezet és a helyesírás. *Magyar Nyelvőr* 126 (2002)/3: 257–263.
- Pfaff, Carol 1979. “Constraints on language mixing: intrasentential codeswitching and borrowing in Spanish/English”, *Language* 55: 291–318.
- Pléh Csaba 2008. *A lélek és a lélektan örömei*. Budapest: Gondolat.

- Pléh Csaba 2010. A pszicho- és szociolingvisztika kapcsolata: történeti áttekintés. In: Csernicskó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann és Vanconé Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 103–112. old.
- Poplack, Shana 1980. "Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español": toward a typology of code-switching. *Linguistics* 18: 7/8: 581–618.
- Poplack, Shana 1988. Contrasting Patterns of Code-Switching in Two Communities. In: Heller, M. (ed.) *Code-Switching: Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 215–244.
- Poplack, Shana 1998. *Code-switching (linguistic)*
<http://aix1.uottawa.ca/~sociolx/CS.pdf>
- Poplack, Shana 2001. Code-switching (Linguistic). In: Smelser, N. and P. Baltes (eds), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Elsevier Science Ltd.: 2062–2065.
- Poplack, Shana, David Sankoff & Chris Miller. 1988. The social correlates and linguistic processes of lexical borrowing and assimilation. *Linguistics* 26, 1. 47–104.
- Rácz Endre szerk. 1968. *A mai magyar nyelv*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Radchuk, V. (Рядчук В.) 2002a. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Дивослово* 2(540): 2–5.
- Radchuk, V. (Рядчук В.) 2002b. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство* 2–3: 39–45. <http://www.radchuk.novamova.com.ua>
- Robins, Robert Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Budapest: Osiris – Tinta Könyvkiadó.
- Romaine, Suzanne 1989. *Bilingualism*. Oxford, UK and New York, USA, Basil Blackwell.
- Rot Sándor 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar–keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.
- Rubin, Joan 1968. *Bilingual usage in Paraguay*. Joshua A. Fishman ed., Reading in the Sociology of Language. The Hague: Mouton. 512–530.
- Sándor Anna 2000. A szlovákiai vegyes házasságokból származó fiatalok kétnyelvűsége. In: Borbély Anna szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest.
- Sándor Klára – Juliet Langman – Pléh Csaba 1998. Egy magyarországi „ügynökvizsgálat” tanulságai. In: *Valóság* 1998/8, 29–40.
- Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. 153–216. Szeged: JGYF Kiadó.

- Sankoff, D and S. Poplack 1980. A formal grammar for code-switching. *Papers of Linguistics* 14, 3–46.
- Sankoff, D. 1998. *A formal production-based explanation of the facts of code-switching*. *Bilingualism: Language and Cognition* 1 (1).
- Sankoff, David. *The production of code-mixed discourse*. <http://delivery.acm.org/10.1145/990000/980848/p8-sankoff.pdf?key1=980848&key2=8301565921&coll=DL&dl=ACM&CFID=7016415&CFTOKEN=84885058>
- Saussure, Ferdinand de 1963. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Gondolat.
- Saussure, Ferdinand de 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Scotton, C. and W, Ury 1977. „Bilingual strategies: The social functions of code-switching”, *International Journal of the Sociology of Language* 13, 5–20.
- Séra Magdolna 2010. Ha haladsz, haladsz, ha nem, maradsz... – avagy alkalmazkodás az oktatáspolitikai rendeletekhez? *Közoktatás 2010/1–2: 6–8*.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1984. *Bilingualism or not - the education of minorities*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters, 378 p.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities*. London: A Minorities Rights Group Report.
- Sovhun, N. (Шовгун, Н.) 2005. *Причини та механізми міжмовних кодових переключень в умовах масового білінгвізму*. Віртуальна PSulha, N. (Шульга Н.) 2000. Функционирование украинского и русского языков в украинском обществе. In: *Проекты законов о языках – экспертный анализ*, 73–114. Киев.
- Szabó, Tamás Péter 2012. Gyakorlat teszi a nyelvet. <http://www.nyest.hu/hirek/gyakorlat-teszi-a-nyelvet>
- Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és nyelvpolitikáról. *Általános nyelvészeti tanulmányok*, XV. 3003–329.
- Szépe György 1997. Az internet-korszak nyelvészete. *Modern Nyelvoktatás III.*, 1997. május, 76–89
- Szépe György szerk. 1973. *A nyelvtudomány ma*. Budapest: Gondolat.
- Tódor Erika Mária 2005. A kódváltás és az aszimmetrikus kétnyelvűség nyelvpedagógiai összefüggése. In: *Magyar Pedagógia* 105. évf. 1. szám 41–58. http://www.magyarpedagogia.hu/document/Todor_MP1051.pdf
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. A határtalanítás egy újabb megvalósulásáról. Benő Attila--Fazekas Emese--Szilágyi N. Sándor szerk., *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*, 399–405. II.

- kötet. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 4.)
- Tóth Mihály (Товт Михайло) 2002. *Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку)*. Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство „ІБА”.
- Trudgill, Peter 1992. *Introducing language and society*. London: Penguin English.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Ukraina Alkotmánya*. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1997.
- Vančóné Kremmer Ildikó 1998. Észrevételek a gyermekkori kódválasztás és kódváltás változásairól. In: Lanstyák István és Simon Szabolcs szerk. *Tanulmányok a magyar-szlovák kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Vančóné Kremmer Ildikó 2002. A beszédészlelés és beszédmegértés vizsgálata magyar-szlovák kétnyelvű gyermekeknél. In: Lanstyák István és Simon Szabolcs szerk. *Tanulmányok a magyar-szlovák kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Váradi Tamás 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In: Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*, 339–359. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Vári Fábián László 2006. Tábori posta, *Együtt* 2006/4. 7. old.
- Verschik, Anna 2004. Aspects of Russian-Estonian codeswitching: Research perspectives. *International Journal of Bilingualism*. Volume 8. Number 4, 2004, 427–448.
- Veszelszki Ágnes 2011. Az infokommunikációs technológia hatása a nyelvre. A doktori disszertáció tézisei. Megtalálható: <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/veszelszkiagnes/tezis.pdf>
- Vincze, Laszlo & Harwood, Jake 2011. Mediating second language learning and intergroup contact in a bilingual setting, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Volume 32, Issue 4, 2011.
- Vincze, Laszlo & Harwood, Jake 2012. Undermining Stereotypes of Linguistic Groups Through Mediated Intergroup Contact, *Journal of Language and Social Psychology*, June 2012; vol. 31, 2: pp. 157–175., first published on March 2, 2012.
- Vincze, Laszlo & Harwood, Jake 2013. Improving intergroup attitudes via mediated intergroup contact in a bilingual setting, *Multilingua - Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*. Volume 32, Issue

- 3, Pages 405–421, ISSN (Online) 1613-3684, ISSN (Print) 0167-8507, DOI: 10.1515/multi-2013-0018, April 2013
- Vorona, V. – Sulha N. (Ворона В. – Шульга Н.) szerk. 2007. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris.
- Wei, Li 1995. Variations in language choice and code-switching by three groups of Chinese/English speakers in Newcastle-upon-Tyne. In: *Summer School of Code Switching and Language Contact*. Leeuwarden. Fryske Akademie. pp. 264–284.
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York: Publications of Linguistic Circle of New York – Number 1.
- Weinreich, Uriel 1968. *Languages in Contact*. The Hague: Mouton
- Woolford, E. 1983. Bilingual code-switching and syntactic theory. *Linguistic Inquiry*, 14, 52–536.
- Zaliznyak, Hanna – Maszenko, Larisza 2001. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. Київ: Виданичий дім «КМ Академія».
- Zelei Miklós 2000. *A kettézárt falu*. Budapest: Ister.
- Zelei Miklós 2000. Itt állunk egy szál megmaradásban. Délmagyarország, Szeged.
- Беликов, В. И. – Крысин, Л. П. 2001. *Социолінгвістика*. Москва.
- Шовгун, Н. 2000. Причини та механізми міжмовних кодових переключень в умовах масового білінгвізму. *Матеріали конференцій державності української мови і мовний досвід світу*.
<http://www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/44.html>;

MELLÉKLET

1. A nyelvhasználati kérdőív egy kitöltött példánya, Rétegzett 2009

R
237

NYELVHASZNÁLATI KÉRDŐÍV

Az itt következő adatokra a magyar nyelv mai helyzetének tudományos vizsgálata céljából van szükségünk. Az adatokat bizalmasan kezeljük, és gondunk lesz rá, hogy illetéktelen személyek ne férjenek hozzájuk. Öszinte válaszaival nagy segítségünkre lehet. Ha valamelyik kérdésre nem kíván válaszolni, ne válaszoljon.

Köszönjük, hogy segíti munkánkat!

0. A kitöltés időpontja: 2009. év NOVEMBER hó 18. nap

1. Lakhely: VARI

2. Neme: a) férfi ☐ b) nő ☒ **3. Születési éve:** 1991

4. Legmagasabb iskolai végzettsége:
a) 1-4 osztály (elemi iskola) ☐ d) szakiskola, szakközépiskola, technikum
b) 5-8 (9) osztály (általános iskola) ☒ e) főiskola, egyetem
c) középiskola ☐

5. Nemzetisége: a) magyar ☒ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

6. Anyanyelve: a) magyar ☒ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

7. Édesanyja anyanyelve: a) magyar ☒ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

8. Édesanyja legmagasabb iskolai végzettsége:
a) 1-4 osztály (elemi iskola) ☐ d) szakiskola, szakközépiskola, technikum
b) 5-8 (9) osztály (általános iskola) ☒ e) főiskola, egyetem
c) középiskola ☐

9. Édesapja anyanyelve: a) magyar ☒ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

10. Édesapja legmagasabb iskolai végzettsége:
a) 1-4 osztály (elemi iskola) ☐ d) szakiskola, szakközépiskola, technikum
b) 5-8 (9) osztály (általános iskola) ☒ e) főiskola, egyetem
c) középiskola ☐

11. Ön milyen tannyelvű általános iskolai osztályba járt:
a) magyar ☒ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

12. Ön milyen tannyelvű középiskolai osztályba járt:
a) magyar ☒ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

13. Ön milyen nyelven végezte a további tanulmányait:
a) magyar ☐ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

14. Édesanyja milyen tannyelvű általános iskolába járt:
a) magyar ☒ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

15. Édesapja milyen tannyelvű általános iskolába járt:
a) magyar ☒ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

16. Van-e házastársa/élettársa?
a) Igen, van ☐ b) Nem, nincs ☒

17. Ha van, házastársa/élettársa anyanyelve?
a) magyar ☐ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

18. Házastársa/élettársa milyen tannyelvű általános iskolai osztályba járt:
a) magyar ☐ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

19. Gyermekei milyen tannyelvű iskolába jártak/járnak? 1 járna?
a) magyar ☒ b) ukrán ☐ c) orosz ☐ d) egyéb: _____

20. Tud-e írni, olvasni az alábbi nyelveken? (Egy oszlopba csak egy X-et tehet)

	Magyarul	Ukránul	Oroszul
Írok és olvasok	X	X	
Csak olvasok			
Nem írok, nem olvasok			X

21. Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket? (Egy oszlopba csak egy X-et tehet)

	Magyarul	Ukránul	Oroszul	Angolul	Németül	Egyéb:
Anyanyelvi szinten	X					
Nagyon jól						
Jól				X		
Nem nagyon jól		X			X	
Alig néhány szót						
Nem beszélek, csak értek						
Sohogy			X			

22. Általában milyen nyelven/nyelveken beszélt Ön az alábbi személyekkel gyerekkorában? (A megfelelő rubrikába tegyen X-et.)

	Csak magyarul	Inkább magyarul, de néha ukránul/oroszul is	Inkább ukránul/oroszul	Csak ukránul/oroszul	Semmilyen nyelven
Szüleivel	X				
Nagyszüleivel	X				
Barátaival	X				
Szomszédjaival	X				

23. Rendszerint milyen nyelvet használ, ha... (A megfelelő rubrikába tegyen X-et.)

	Csak magyart	Inkább magyart, de néha ukránt/oroszt is	Inkább ukránt/oroszt	Csak ukránt/oroszt	Semmilyen nyelvet
Magánlevelet ír	X				
Hivatalhoz címzett iratot fogalmaz		X			
Szakmájával kapcsolatos írást fogalmaz	X				

24. Rendszerint milyen nyelven olvas... (A megfelelő rubrikába tegyen X-et.)

	Csak magyarul	Inkább magyarul, de néha ukránul/oroszul is	Inkább ukránul/oroszul	Csak ukránul/oroszul	Sohogyan	Egyéb nyelven
Újságokat, folyóiratot	X					
Imádságos - könyvet, Bibliát	X					
Verset, regényt		X				
Szakmájával kapcsolatos irodalmat	X					
Hivatalos iratot, szerződést		X				
Használati utasítást	X					
Internetes honlapot	X					

25. Ön rendszerint milyen nyelvet használ? (A megfelelő rubrikába tegyen X-et.)

	Csak magyar	Inkább magyar, de néha ukránt/oroszt is	Inkább ukránt/oroszt	Csak ukránt/oroszt	Semmilyet
Templomban	X				
Boltban		X			
Vendéglőben		X			
Orvosi rendelőben		X			
Bankban		X			
Postán		X			
Hivatalban		X			
Rendőrségen		X			
Idegen megszólításakor	X				

26. Milyen nyelven nézi/hallgatja az alábbi televízió- és rádióadásokat? (A megfelelő rubrikába tegyen X-et.)

	Csak magyarul	Inkább magyarul, de néha ukránul/oroszul is	Inkább ukránul/oroszul	Csak ukránul/oroszul	Sehogyan	Egyéb nyelven
Filmek	X					
Szórakoztató műsorok	X					
Sportközvetítések	X					
Híradó, hírműsorok	X					
Időjárás-jelentés	X					

27. Ön rendszerint milyen nyelvet használ? (A megfelelő rubrikába tegyen X-et.)

	Csak magyar	Inkább magyar, de néha ukránt/oroszt is	Inkább ukránt/oroszt	Csak ukránt/oroszt	Semmilyet
Imádkozás közben	X				
Számolás közben	X				
Káromkodás közben					X
Gondolkodás közben	X				
Állatokhoz szólva	X				

28. Ön szerint, ha valaki... (Egy sorba csak egy X-et tehet.)

	könnyen boldogul	lehetnek nehézségei	nehezen boldogul
csak magyarul tud Kárpátalján, az			X
csak ukránul tud Kárpátalján, az	X		
csak oroszul tud Kárpátalján, az	X		

29. Ön szerint, ha valaki... (Egy sorba csak egy X-et tehet.)

	könnyen boldogul	lehetnek nehézségei	nehezen boldogul
csak magyarul tud az Ön állandó lakhelyén, településén, az		X	
csak ukránul tud az Ön állandó lakhelyén, településén, az:		X	
csak oroszul tud az Ön állandó lakhelyén, településén, az		X	

30. Ön milyen tannyelvű óvodába íratta/íratná gyermekét?

Magyarba íratnám.

31. Értékelje 1-től 5-ig terjedő skálán, mennyire fontosak az alábbi szempontok abban, hogy valaki magyarnak számít-e? (1 = egyáltalán nem fontos, 5 = nagyon fontos)

Magyar iskolát végezzen	1	2	3	4	5
Szavazzon a magyar pártokra	1	2	3	4	5
Magyarok között éljen	1	2	3	4	5
Magyarországon szülessen	1	2	3	4	5
Magyarországon éljen	1	2	3	4	5
Magyar egyházhoz tartozzon	1	2	3	4	5
Ismerje és szeresse a magyar kultúrát	1	2	3	4	5
Jól beszéljen magyarul	1	2	3	4	5
Magyarnak tartsa magát	1	2	3	4	5
Tisztelje a magyar nemzeti jelképeket	1	2	3	4	5
Magyar állampolgár legyen	1	2	3	4	5
Magyar legyen az anyanyelve	1	2	3	4	5
Mindkét szülője magyar legyen	1	2	3	4	5
Legalább az egyik szülője magyar legyen	1	2	3	4	5

32. Az Ön családjában milyen nyelven beszél egymással: (A megfelelő rubrikába tegyen X-et.)

	Csak magyarul	Inkább magyarul, de néha ukránul is	Inkább ukránul/ oroszul	Csak ukránul/ oroszul
Ön és házastársa/élettársa				
Ön a saját gyermekeivel				
Házastársa/élettársa a gyermekeikkel				
A gyermekek egymás között				
Az apai nagyszülők a gyerekekkel				
Az anyai nagyszülők a gyerekekkel				

33. A járásban, ahol lakik, tudomása szerint van-e:

	van	nincs		van	nincs
magyar óvoda	X		ukrán óvoda	X	
magyar alapiskola	X		ukrán alapiskola	X	
magyar középiskola	X		ukrán középiskola	X	

34. Ön szerint milyen előnyei vannak/lehetnek annak, ha ukrán tannyelvű iskolába jár a gyerek?

El tud helyezkedni könnyebben, ott ahol akar

35. Ön szerint milyen hátrányai vannak/lehetnek annak, ha ukrán tannyelvű iskolába jár a gyerek?

Nehezen tud magyar lenni, nem tudja a magyar kultúrát.

36. Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását? (A megfelelő sorba tegyen egy X-et!)

Saját döntés	
Anyanyelv és kultúra	X
Állampolgárság	

37. A felsorolt okok miatt részesült-e már hátrányos megkülönböztetésben? (Egy sorba csak egy X-et tehet.)

	igen, sokszor	néha	egyszer sem	nem emlékszem rá
nemzeti hovatartozása		X		
vallása			X	
származása		X		
életkora			X	
anyagi helyzete			X	
a vidék, ahonnan származik			X	
politikai nézetei			X	
neme			X	
foglalkozása			X	
anyanyelve		X		

38. Ön szerint milyen előnyei vannak/lehetnek annak, ha magyar tannyelvű iskolába jár a gyerek?

Nemzeti hovatartozása szempontjából.

39. Ön szerint milyen hátrányai vannak/lehetnek annak, ha magyar tannyelvű iskolába jár a gyerek?

Nehezen tanul meg ukránul.

40. Ha újra választhatna, Ön milyen tannyelvű iskolába járna?

- a) Újra úgy döntenék, mint azelőtt.
- b) Most már a másik tannyelvű iskola mellett döntenék.
- c) Inkább magyarországi iskola mellett döntenék.
- d) Nem tudom

41. A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán, mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez! (1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá, 5 = nagyon erősen kötődöm hozzá)

Saját falumhoz, városomhoz	1	2	3	4	5
Kárpátaljához	1	2	3	4	5
Ukrajnához	1	2	3	4	5
A volt Szovjetunióhoz	1	2	3	4	5
Magyarországhoz	1	2	3	4	5
Európához	1	2	3	4	5

42. Ha újra választhatna, milyen tannyelvű iskolába íratná be gyermekét? (Erre a kérdésre csak azok válaszoljanak, akiknek iskolás gyerekük van vagy már korábban választottak!)

- a) Újra úgy döntenék, mint azelőtt.
- b) Most már a másik tannyelvű iskola mellett döntenék.
- c) Inkább magyarországi iskola mellett döntenék.
- d) Nem tudom

43. Fontos a nemzeti identitás felvállalása? (Karikázza be az Önhöz legközelebb álló választ!)

- ☒ a) fontos, minden körülmények között
- b) fontos, de nem minden körülmények között
- c) nem fontos
- d) nem tudom

44. A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán, mennyire érzi Ön magát... (1 = egyáltalán nem érzem odatartozónak magam, 5 = nagyon erősen odatartozónak érzem magam)

A kárpátaljai magyarsághoz tartozónak	1	2	3	4	☒ 5
A magyar nemzethez tartozónak	1	2	☒ 3	4	5
Az ukrán nemzethez tartozónak	☒ 1	2	3	4	5
Ukrán állampolgárnak	1	☒ 2	3	4	5

45. Melyik sportolónak vagy csapatnak szokott Ön szurkolni, ha:

magyar mérkőzik ukránnal:	☒ A) magyaroknak	B) ukránnak	C) egyiknek sem
magyar mérkőzik mással, idegennel:	A) magyaroknak	B) idegeneknek	☒ C) egyiknek sem
ukrán mérkőzik idegennel (nem magyarral):	A) ukránnak	☒ B) idegeneknek	C) egyiknek sem
ukrán mérkőzik oroszral:	☒ A) ukránnak	B) oroszoknak	C) egyiknek sem

46. Ön hogyan értékelné az ukrán–magyar viszonyt? (Egy sorba csak egy X-et tehet.)

	konfliktusokkal terhelt	együttműködés jellemzi	közömbösség jellemzi	nem tudom
lakóhelyén		☒		
Kárpátalján	☒			
országos szinten	☒			

47. Ön szerint akadály a érvényesülésnek Ukrajnában, ha az ember magyar? (Karikázza be az Önhöz legközelebb álló választ!)

- a) minden téren akadályt jelent
- ☒ b) bizonyos területeken jelent akadályt
- c) nem akadály
- d) nem akadály, sőt előny
- e) nem tudom

48. Önt milyen mértékben foglalkoztatják a felsorolt területek? (Egy sorba csak egy X-et tehet.)

	nagyon	eléggé	nem nagyon	egyáltalán nem
a kárpátaljai magyarok helyzete	☒			
a kárpátaljai közélet és politika		☒		
világpolitikai események	☒			
a kárpátaljai magyarok életviszonyai	☒			
a kárpátaljai magyar kulturális események	☒			
a kárpátaljai magyar oktatás helyzete	☒			

49. Ön szerint melyik nyelv szebb? ☒ 1) a magyar 2) az ukrán 99) nem tudom

50. És melyik nyelv szebb az alábbi kettő közül? 1) az ukrán ☒ 2) az orosz 99) nem tudom

51. Szokott-e Ön magyar beszédében ukrán vagy orosz kifejezéseket (Pl. Tegnap vettem bulocskát a bufetban.), szavakat használni? Milyeneket például? Mit gondol, miért?

Igen, használlok. Bulowska, tyipda
Azért, mert ez a körpátaljai nyelvjárás.

52. Milyen nyelven folytatna... ..?(A megfelelő sorba tegyen X-et!)

	hivatalos beszélgetést		magán beszélgetést	
	magyar	ukrán/orosz	magyar	ukrán/orosz
ukrán/orosz nemzetiségű tanárával/felettesével, aki tud magyarul	X		X	
ukrán/orosz nemzetiségű diáktársával/kollégájával, aki tud magyarul	X		X	
magyar nemzetiségű tanárával/felettesével	X		X	
magyar nemzetiségű diáktársával/kollégájával	X		X	
ukrán/orosz nemzetiségű diáktársával/kollégájával, aki nem beszél, de ért magyarul	X		X	

53. Milyen nyelven válaszolna, ha Önt ukránul/oroszul szólítaná meg...?(A megfelelő sorba tegyen X-et!)

	magyar	ukrán	orosz	egyéb	sehogy
egy idős hölgy, úr			X		
középkorú nő/férfi			X		
fiatal lány/fiú			X		
egy gyermek			X		
koldus			X		
reklám-ember					X
bolti elárúsító			X		
pincér			X		

54. Milyen nyelven folytatna társalgást barátaival/ismerőseivel, ha a társaságban más nemzetiségű személy is van, és ő nem tud magyarul? Miért?

Magyarul, mert nehezebb az ukrán.

55. Előfordult-e, hogy egy beszélgetés alatt több nyelvet is használt vagy nyelvet váltott? Milyen esetben, miért?

Igen. Amikor egy angol lánnyal beszélgettem

56. Milyen nyelven beszélgetne az alábbi témákról ukránul/orszul is tudó ismerősével? (A megfelelő sorba tegyen X-et!)

	magyar	ukrán	orosz	egyéb	sehogy
sportról	X				
hobbiról/szabadidőről	X				
vallásról	X				
családról	X				
érzelmeiről	X				
tanulásról/szakmai dolgokról	X				
hivatalos dolgokról	X				
üzletről	X				

57. Rászóltak-e már Önre vagy figyelmeztették-e, hogy ne beszéljen magyarul? Ha igen, mesélje el, hogyan történt!

Ukrán órák.

58. Mi a véleménye arról, ha valaki ukrán/orsz szavakat is használ magyar beszédében?

Nem tetszik, mert ez egy idő után átveszi (magy) majd ukránba.

Köszönjük a segítségét!

2. A közvetlen kölcsönszavak listája (*Rétegzett 2009*)

14. táblázat. Közvetlen kölcsönszavak a *Rétegzett 2009* kérdőíves felmérés adatai alapján (N=387)

	Kölcsönszó	Átadó nyelv szerint	Jelentése	Szófaja	Előfordulása
1.	ambulancia	O/U	klinika	fn	1
2.	ápárát	O/U	készülék	fn	1
3.	aptecska/aptyecska	O/U	egészségügyi doboz	fn	2
4.	avária	O/U	baleset	fn	2
5.	bagázsnyik	O/U	autó csomagtartója	fn	2
6.	bak	O/U	tartály	fn	1
7.	bánka/bánki	O/U	üveg	fn	9
8.	bankomát	O/U	ATM	fn	1
9.	bazár/bázár	O/U	piac	fn	3
10.	belizna	O/U	ágynemű	fn	1
11.	bezbásenka	O	vízszivattyú	fn	1
12.	bilet	O/U	jegy	fn	1
13.	blágy/bljáty	O/U	„picsa” káromkodás	mondatsz ó	2
14.	borcs/borscs	O/U	borscs	fn	6
15.	bordácski	O/U	kesztyűtartó	fn	1
16.	buchalter	O/U	könyvelő	fn	1
17.	batarejka	O/U	szárazelem	fn	1
18.	bulocska/bulácska/bulácski	O/U	zsemle	fn	38
19.	csáj	O/U	tea	fn	1
20.	csájna	O/U	kocsm (teázó)	fn	1
21.	csájnik/csájnyik	O/U	teafőző	fn	3
22.	dáváj	O/U	gyerünk, adjad	ige; mondatsz ó	1
23.	debíl	O/U	buta, idióta	fn, mn	1
24.	dokument	O/U	dokumentum	fn	2
25.	dovidka	U	igazolás	fn	2
26.	dukovka	U	sütő	fn	1
27.	elektricska	O/U	helyi értékű vonat, elektromos vonat	fn	3
28.	forszunka	O	injektor	fn	1
29.	gasztronom	O/U	élelmiszerbolt	fn	1
30.	grecska	O/U	hajdinakása	fn	5
31.	gripp	O/U	influenza	fn	1
32.	gyengi	O	pénz	fn	1
33.	harbucskájá	O	görbe (nőnemű)	mn	1
34.	hlib	U	kenyér	fn	1
35.	hocsehárka	U	kazánház	fn	1
36.	horose	U	jó	mn	1
37.	idi	O/U	menj	ige	1
38.	igyém/igyim	O/U	menjünk	ige	3

	Kölcsönző	Átadó nyelv szerint	Jelentése	Szófaja	Előfordulása
39.	kanalizáció	O/U	szennyvízelvezető	fn	1
40.	kápelnica	O/U	csöpögtető	fn	1
41.	kapot	O/U	motorháztető	fn	1
42.	károcse	O/U	röviden	határozószó	1
43.	kártocska/kártoska	O/U	adatlap	fn	2
44.	kassza	O/U	pénztár	fn	4
45.	kilonka	U	hangszóró	fn	1
46.	klionka	O/U	viaszosvászon asztalterítő	fn	1
47.	klucs	O/U	kulcs	fn	1
48.	kocsegár	O/U	fűtő (kazánházban)	fn	1
49.	kodovája	O/U	futómű	fn	1
50.	kofe	O/U	kávé	fn	1
51.	kolesza	U	kerék	fn	1
52.	koliná	U	vágány	fn	1
53.	kombin	O/U	táp	fn	1
54.	konzerva	O/U	konzerv	fn	1
55.	kopek/kopijka	O/U	aprópénz	fn	2
56.	krán	O/U	csap	fn	1
57.	kraszovki/krászovki/kroszofki	O/U	sportcipő	fn	2
58.	kréska	O/U	fedő	fn	1
59.	kurtka	O/U	dzseki	fn	2
60.	kvitancia	O/U	csekk	fn	1
61.	lámpocska	O/U	Lámpa	fn	1
62.	lepádéltam	O/U	leestem	ige	1
63.	lomik	O	pajzszer	fn	2
64.	májka/májki	O/U	atléta trikó	fn	10
65.	mantyirovka	O	pajzszer	fn	1
66.	marsutka	O/U	iránytaxi	fn	5
67.	milicia	O/U	rendőrség	fn	3
68.	miska	O/U	egér	fn	1
69.	mologyec	O	ügyes	mondatszó	1
70.	mufta	O/U	tengelykapcsoló	fn	1
71.	nákládna	O/U	csekk, fuvarlevél	fn	1
72.	náprimer	O	például	határozószó	1
73.	nigrol	O	olaj	fn	1
74.	noszki	O/U	zokni	fn	1
75.	nozsovka	O	lombfűrész	fn	1
76.	nyákonyecsnyi	O	végezetül	határozószó	1
77.	obsi	O	diákszálló	fn	1
78.	ocsered/ocseri	O	sor(ban áll)	fn	2
79.	order	O	lista, utalvány	fn	1
80.	pacska/pácski/pácska	O/U	doboz, csomag (pl. cigaretta)	fn	9
81.	pápka	O/U	irattartó	fn	3

	Kölcshőszó	Átadó nyelv szerint	Jelentése	Szófaja	Előfordulása
82.	paszport/pászport	O/U	személyigazolvány	fn	32
83.	pedráda	O/U	tantestületi gyűlés	fn	1
84.	pelmeni/pelmenyi/pelymenyi/pilmenyi	O/U	húsos derelye	fn	4
85.	perehodnyik	U	adapter, átalakító	fn	1
86.	perejezd	O	vasúti átkelő	fn	2
87.	piroski	O/U	húsos fánk	fn	1
88.	pizgyec	O	"nem semmi", káromkodás	mondatsz ó	1
89.	plán	O/U	terv	fn	1
90.	poj szudá	U	gyere ide	ige	1
91.	poliklinika	O/U	orvosi rendelőintézet	fn	1
92.	povorotnyik	O	irányjelző lámpa	fn	1
93.	prava/práva	O/U	vezetői jogosítvány	fn	10
94.	pricep/pricept	O/U	pótkocsi	fn	2
95.	prikol	O	érdekes, humoros	mn	1
96.	putyóka/putyovka	O	menetlevél, kiküldetési igazolás	fn	3
97.	remont	O/U	javítás	fn	2
98.	ruscsik	O/U	rakodómunkás	fn	1
99.	ruszli	O/U	füstölt halas saláta	fn	1
100.	sárovőj	O	gömbcsukló (alkatrész)	fn	2
101.	sportzál	O/U	tornaterem	fn	1
102.	szak/szok	O/U	gyümölcsle	fn	6
103.	szalenék	O/U	sóspálcika	fn	1
104.	szálnyik	O/U	szimering, tömítőgyűrű	fn	1
105.	szamoszvál	O	billenőkocsi	fn	1
106.	szigáreté/sziháreté	O/U	cigaretta	fn	2
107.	szosziszki	O/U	virslis	fn	1
108.	szprávka	O	igazolás	fn	10
109.	sztolova	O	étkezde	fn	3
110.	sztudent	O/U	diák	fn	1
111.	szuhári	O/U	nassolnivaló	fn	1
112.	szup	O/U	leves	fn	4
113.	szvecská	O	gyertya	fn	1
114.	szvetafor/svitafor	O	jelzőlámpa	fn	5
115.	ták	U	igen	mondatsz ó	1
116.	techpaszport	O/U	forgalmi engedély	fn	1
117.	tekoszmotr	O	gépjármű műszaki vizsgálja	fn	1
118.	tipa/tyipá/tyipa	O	mint	mondatsz ó	8
119.	torsz	O	test	fn	1
120.	tumbocska	O/U	éjjeliszekevény	fn	2
121.	tupoj	O	tompa, bamba	mn	1
122.	uszpokoityely	O	fájdalomcsillapító, nyugtató	fn	1

	Kölcsönszó	Átadó nyelv szerint	Jelentése	Szófaja	Előfordulása
123.	váfli	O/U	ostya	fn	1
124.	vopse	O	teljesen, abszolút	határozószó	1
125.	várenyi	O/U	krumplis tészta	fn	1
126.	vesálka	O/U	fogas	fn	1
127.	vidnásennjá	U	kivonat	fn	1
128.	vrodi	O	talán	határozószó	1
129.	vszyo	O	kész, vége, ennyi	mondatszó	2
130.	zádácsa	O/U	feladat	fn	1
131.	zádnyis	O/U	hátsó	mn	1
132.	zájáva	U	kérvény	fn	3
133.	zákáz	O/U	kérelem, rendelés	fn	1
134.	zápász	O/U	tartalék	fn	1
135.	zászidka	O/U	les(hely)	fn	1
136.	zvit	U	jelentés, elszámolás	fn	1
137.	zurnál	O/U	újság	fn	1

Kétnyelvű címer a Mezővári zeneiskolában

Марку Аніта

„По-закарпатськи” двомовність, двомовні впливи та комунікативні стратегії угорської меншини Закарпаття. Монографія. Ужгород, Поліграфцентр «Ліра» - 2013 – 244 с. (угорською мовою).

ISBN 978-617-596-119-3

Предметом монографії є дослідження впливу двомовності на використання мови закарпатськими угорцями, соціо- та психолінгвістичні аспекти двомовних комунікативних стратегій (вибір мови, зміна мовних кодів) в угорській громаді Закарпаття.

УДК 81'246.2(439.23)

ББК 81.411.100.0(4Укр-4Зак)

М-26

Наукове видання

Марку Аніта

„По-закарпатськи” двомовність, двомовні впливи та комунікативні стратегії угорської меншини Закарпаття

Відповідальні за випуск: *Орос І., Сікура Й.*

Редактор: *Марку Аніта*

Верстка: *Гіреш-Ласлов Корнелія*

Коректура та обкладинка: *автор*

Здано до складання 09.07.2013. Підписано до друку 29.08.2013.

Папір офсетний. Формат 70х100/16.

Умовн. друк. арк. 19,7. Тираж 200. Зам. .

Видавництво: Поліграфцентр "Ліра"
Друкарня "Кальвін", м. Берегово, пл. Кошута 4.